

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2018.

XII. évfolyam 1–2. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2018. XII. évfolyam 1–2. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
Telefon: +36 20/965 2921
E-mail: *barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu*

Felelős kiadó: Kustár Zoltán rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

KUSTÁR ZOLTÁN (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, BODA ISTVÁN, FENYŐ IMRE, GONDA LÁSZLÓ,
KMECZKÓ SZILÁRD, OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kéziratokat a felelős szerkesztők e-mail címére várunk
(*barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu*).

Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A *Mediárium* elérhetősége a világhálón: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Scientia ac Educatio

- BEREK SÁNDOR
Cigány/roma irodalmi reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban*
a 19. század második felében 5
- KMECZKÓ SZILÁRD
Egy hangulat nyomában
Az otthon képei I. B. Singer írásaiban 18
- MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA
„Mi a művészet?”
Hazai művészetelméleti álláspontok a 20–21. században 28

Nevelés

- T. NAGY LÁSZLÓ
Információs technológiák
a hatékony nyelvtanulás támogatásában 42
- KENYERES ATTILA ZOLTÁN
A vallásosság hatása a felnőttek
televíziós dokumentumfilmekből történő tanulására 57

Élő múlt

- T. NÉMETH LÁSZLÓ
A „rendes demokrata”, „a meleg szavú miniszter”
és a „partizánakciókra” biztatott egyház
Reformátusok a Szabad Nép hasábjain 1948-ban 81

BERTHA ZOLTÁN

„Jó tájon születtem”

Czine Mihály – és a református hagyományok

109

Szemle

BEREK SÁNDOR

Tanügyi igazgatás, iskolai élet és nyelvi homogenizáció
a moldvai magyar falvakban a 20. század első felében

(Péter Trunki – Csanád Bodó: *Inspektorul școlar raportează.*

Învățământul de stat roman în satele maghiare din Moldova.

Trunki Péter – Bodó Csanád: A tanfelügyelő jelenti.

Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban)

116

SZULOVSZKY JÁNOS

Hoppál Mihály és a képzőművészet

122

VITÉZ FERENC

A sámánságtól az etno-artig

(Közvetítő. *Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára.*

Szerkesztette: Czövek Judit – Szulovszky János)

128

SÁGI GYÖRGY

A vatikán honlapja – történész szemmel

137

ERDŐDY JÓZSEF ATTILA

Kakas

Adventi padlómozaik a Reformáció 500. évfordulóján

142

E számunk szerzői

148

(A folyóirat 2018/1–2. számát Hoppál Mihály grafikáival és festményeivel,
valamint Tamus István linómetszeteivel illusztráltuk.)

Cigány/roma irodalmi reprezentációk a *Vasárnapi Ujság*ban a 19. század második felében¹

A *Vasárnapi Ujság* mint forrás története és jellemzői

A *Vasárnapi Ujság*² 1854–1921 között jelent meg: 68 évfolyam és ennek lapszámái állnak rendelkezésünkre. Az első évben, 1854-ben még 44 lapszámot adtak ki, utána általában 52-t, viszont voltak évek, amikor kivételesen 53-at,³ de 1919-ben már csak 33-at, míg 1920-ban és 1921-ben 24-et. Az első lapszám 1854. március 5-én, míg az utolsó 1921. december 25-én látott napvilágot.⁴

A lap esztétikai vonásait döntően meghatározta a metszetek, majd a fényképek közlése. „Kezdetben [...] külföldi fametszeteket használtak, de a hatodik számtól kezdve a hazai rajzoló és fametszők is bekapcsolódtak az illusztrálásba”.⁵ Baki Péter szerint „[a] metszetek témáját – az első évtize-

---

¹ A Debreceni Református Hittudományi Egyetem *Scientia ac Educatio* konferenciáján, 2018. április 11-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

² A kiadvány címét hagyományosan ebben az alakban írják. *A magyar helyesírás szabályai* szerint azonban ez a forma is elfogadott: *Vasárnapi Újság*.

³ 53 lapszámot adtak ki 1960-ban, 1865-ben, 1871-ben, 1876-ban, 1882-ben, 1888-ban, 1893-ban, 1899-ben, 1905-ben és 1916-ban.

⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1921, 68.évf. 24. sz., 277–292. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/03475/pdf/VU_EPA00030_1921_24.pdf; (2018. 04. 02.)

⁵ Baki Péter: *A Vasárnapi Újság és a fotográfia kapcsolata*, 4. o.

http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282826994_A_VU_es_a_fotografia.pdf (2018. 14. 03.) – Baki Péter ezen kívül még több tanulmányban is foglalkozott a Vasárnapi Ujság történetével: Lásd: *A Vasárnapi Újság metszői, rajzói és fényképészei*, 1–4. o.

http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829663_A_VU_metszoi,_rajzoi_es_fenykepesei.pdf (2018. 04. 02.); *A Vasárnapi Újság névrepertórium*, 1–141.o.

http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829764_Nevrepertorium.pdf (2018. 04. 02.); *A Vasárnapi Újságban megjelent fotográfiai cikkek jegyzéke*, 1–4.o.

dekben – genre-képek, a táj- és útiképek, illetve az épületrajzok és portrék határozták meg.” (uo.) Ezek alapjául rajzok és festmények szolgáltak, de 1864-től már előfordult fénykép nyomán készült fametszet is. (uo.)

A lap kiadásának 68 éve alatt a megjelent képek technikai szempontból három csoportba sorolhatóak: az első tíz évben csak rajzokról és festményekről, illetve más metszetekről készültek metszetek, majd a rajzok és festmények mellett fényképekről is készítettek metszeteket, ezt követően számuk csökkent, és megjelentek a kliséről nyomtatott fényképek. (uo.) Az első fénykép az 1884-es évfolyam 48. számában jelent meg, azonban még 1910-ben is csak a képek harmada volt fotográfia. (i.m. 8) Ennek nem fényképészeti vagy nyomdatechnikai okai voltak. Sokkal inkább a képszerkesztési elvekhez és módszerekhez való ragaszkodás magyarázza ezt az arányt. (uo.)

A különböző témájú írások, cikkek elkülönítésére a *Vasárnapi Újság* szerkesztői különféle rovatokat hoztak létre.⁶ Ez a szerkesztési elv nem változott a későbbiekben, de a rovatok összetétele átalakult az újság története során.⁷ Mindez összefüggött a lap enciklopédikus jellegével, amely a kezdetektől mindvégig fennmaradt.

---

http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829549_A_Vu-ban_megjelent_fotografiai_cikkek.pdf (2018. 04. 02.) További könyvészeti, bibliográfiai adatok: http://fotomuzeum.hu/munkatarsak/baki_peter (2018. 04. 02.)

⁶ Példaként az 1864. évi tartalomjegyzéket mutatom be:

A) Képek és rajzok jegyzéke; 1. Arczképek a) Hazaiak b) Külföldiek 2. Történelmi képek 3. Táj- és utiképek a) Hazaiak b) Külföldiek 4. Építészet, emlékművek, régiségek a) Hazaiak b) Külföldiek 5. Természet-tudomány, ipar, művészet, gazdaság, népismeret 6. Népviseletek 7. Vegyes képek; B) Szöveg 1. Elmélkedések, értekezések, fejtegetések 2. Elbeszélések 3. Költemények 4. Élet- és jellemrajzok 5. Történelmi cikkek s rokon 6. Hazai tájleírások, intézetek, népviseletek, építészeti művek 7. Nép- és országismeret 8. Természet-tudományok, ipar, gazdaság 9. Vegyes tartalom 10. Levelezések a V.U. 11. Apróságok 12. Állandó rovatok. *Vasárnapi Újság*, 1864. XI.évf. 1. sz. Nincs számozva.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00513/pdf/00513.pdf> 2018. április 3.

⁷ Részletesebben: Orosz Noémi: *A Vasárnapi Újság (1854–1921) története*. Debreceni Egyetem Informatikai Kar, Debrecen, 2009. 33–36. o. Szakdolgozat (kézirat).

[https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/87770/A%20Vas%C3%A1rnapi%20%C3%A9js%C3%A1g%20\(1854-1921\)%20t%C3%B6rt%C3%A9nete.pdf?sequence=1](https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/87770/A%20Vas%C3%A1rnapi%20%C3%A9js%C3%A1g%20(1854-1921)%20t%C3%B6rt%C3%A9nete.pdf?sequence=1) (2018. 04. 03.)

A *Vasárnapi Ujság* céljának, jellegének, tartalmi rendszerének megőrzése érdekében a kiadó a főlap mellett melléklapokat is indított, melyeket szintén hetente adtak ki. Ilyen volt az 1855–1905 között megjelent *Politikai Újdonságok*, 1873–1876 és 1893–1904 között a *Magyar Gazda*, 1873–1919 között pedig a *Képes néplap*, amelynek alcíme *Mulattató és tanulságos újság a magyar nép számára* volt. A *Háboru-Krónikát* 1877-től, ugyanezt más címmel – mint *Világ-Krónikát* – 1899–1917 között, míg a *Regénytárat* 1895-től 1906-ig adták ki. Emellett az adott év utolsó számában (különszámként) *Karácsony* című mellékletet jelentettek meg minden évben. Előfordultak *Rendkívüli Mellékletek* is egy-egy lapszámnál. *Képes folyóirat* címmel 1877–1910 között magát a *Vasárnapi Ujságot* is újra kiadták félhavonta, füzetek formájában. (i.m. 37)

Cigány/roma reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban*

Cigányokkal/romákkal foglalkozó, őket ábrázoló képek, rajzok, szövegek után kutatva a *Vasárnapi Ujság* 1854–1873 közötti évfolyamainak lapszámait tekintettem át. A szövegek, rajzok, képek nagyon gyakran egymáshoz kapcsolódnak, egymásra utalnak. Ennek az a magyarázata, hogy az utóbbiak általában a szövegek illusztrációi, így azokkal együtt jelentek meg. Emellett előfordul viszont az is, hogy a szöveg egyszerűen csak annak a leírása, amit a rajz, a metszet ábrázol, valamint, hogy a rajz, a metszet leírása egy hosszabb, további ismereteket is közlő szöveg része, abba van beillesztve. Ettől eltérően azonban úgy is lehet tekinteni a rajzok, metszetek egy részére mint elsődleges közlésekre, vagyis mint amelyekhez rövidebb vagy hosszabb népleírásokat, értelmezéseket fűztek. Erre utal a sorozat címe is – *Képek a hazai népeletből* –, amelyben közreadták őket.

Ezekkel a rajzokkal a magyarországi cigányok tipikusnak tartott foglalkozásait, alakjait, csoportjait, tárgyi eszközeit, viseletét és élethelyzeteit kívánták bemutatni. Egyszerre képzőművészeti alkotások és néprajzi jellegű dokumentumok. A rajzolók – mint idősebb Jankó János és Greguss János – munkájukhoz előzetes, gyakran más által készített vázlatokat használtak fel. Szöllőssy Ágnes idősebb Jankó Jánosnak a *Borsszem Jankó* című élclapban megjelent karikatúráival kapcsolatban megfogalmazott észrevétele szerint idősebb Jankó János „[c]igányfigurái a népszínművek karaktereinek, a közbeszéd-

ben is legitimált mentalitás közhelyeinek képi átiratai”, (Szöllőssy 2002, 80) vagyis az ábrázolások tárgyai nem közvetlenül a cigányok, hanem sokkal inkább a cigányokról alkotott, XIX. század második felében elterjedt társadalmi képzetek voltak. Ez a megállapítás érvényes lehet a többi, gyakran névtelenül maradt rajzoló és ábrázolás, megjelenítés esetében is.

Mindezen megfontolások után a szövegeket két nagyobb irodalmi és néprajzi jellegű csoportba soroltam. Ezek közül most az előbbieket mutatom be.

A cigány/roma irodalmi reprezentációk

Az irodalmi szövegek között a *Vasárnapi Ujságban* ebben az időszakban megjelent, cigányokkal foglalkozó első munka Jókai Mór *Az utolsó Czigányország*⁸ című elbeszélése volt, melyet három részben, folytatásokban közöltek 1854-ben. Az elbeszélésben Jókai a cigánynak tartott tapasztalatokat, vagyis a nélkülözést, éhezést, szegénységet, vándorlást, az idegenséget, otthontalanságot, lenézést, a társadalom peremén való életet ellenpontozza a Gangesz mentén található cigány óshaza, Zingara képeivel, amely a műben a bőség, a gazdagság és a boldogság helye volt, illetve bűbájosok, költők, harcosok és földművesek hona. Jókai az ősz hajú Ruhiva vajda, a legvénebb bűvész, illetve lánya, a szép Palamira és két kedvese, Csalaróda, a költő és Mange, a harcos szerelmi történetébe ágyazva meséli el azt, hogy miként pusztították el Tamerlán tatár hadai ezt a tejjel-mézzel folyó országot. Akik mindezt túléltek közülük, azok elvándoroltak. Ennek során Zsigmond király uralkodása idején eljutottak Erdélybe is, ahol indus származásukat és nyelvüket letagadták, egyiptominak, a fáraó népének mondták magukat. A cigányok szétszóródva élnek az egész világon, állandóan vándorolnak, szinte mindenhol *„végzi a legaljasabb munkákat, s mulattatja a vigadni akarókat, s*

⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1854. I. évf. 1. sz. 2–3. o. http://epa.oszk.hu/00000/00030/00001/pdf/VU-1854_01_01_03_05.pdf (2018. 04. 09.)

1854. I. évf. 2. sz. 10. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00002/pdf/VU-1854_01_02_03_12.pdf (2018. 04. 09.)

1854. I. évf. 3. sz. 19. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00003/pdf/VU-1854_01_03_03_19.pdf (2018. 04. 09.)

üldöztetik a rendszeretők által, néposztály, mellyet minden ország úgy tekint, mint-ha eleven állatot nyelt volna el”.⁹ Jókaihoz a vizsgált időszakban még egy írás köthető, az 1861-ben Kakas Márton névvel közreadott *Igazi cigány petitio*.¹⁰

Ebben a publicisztikában Jókai együttérzése nyilvánul meg irántuk. Egyrészt a cigányok társadalmi megbecsülése, egyenjogúsítása mellett érvel, másrészt ehhez kapcsolódva közölte a *Czigányok esedezése Gömör-vármegyéhez* című folyamodványt, amelyben a cigányok régi szabadságuk megtartásáért, megélhetésük egyedüli alapjának biztosításáért, a lótartás engedélyezésének ügyében fordultak a hatóságokhoz.

Időrendben Jókai *Az utolsó Czigányország* című elbeszélését 1855-ben Lévay József *Fecske cigány*¹¹ című verse követte a *Balládák és genréképek* rovatban. Lévay cigánya kevély, fekete a bőrszíne, nincstelen, csak hegedűje van, de ha akad pénze, akkor nem gondol a holnapra, addig eszik-iszik, táncol, mulatozik, amíg újra nincstelen nem lesz.

1856-ban a *Nép- és országisme* című rovat közölte Medgyes Lajos versét (*Az erdélyi sátorosok télben*¹²), amely a hideg tél megpróbáltatásait mutatja be. A cigányok fáznak és éheznek a sátorban, nincs csizmájuk, végül az öreg cigány a felesége subájából bocskort készít, majd elindul az erdőbe élelemért.

1857-ben adták közre a *Költemények* között Vida Józseftől a *Vén more*¹³ című verset. Ebben az ősz hajú, remegő kezű, ráncos arcú öreg cigány pipázik, közben egy szomorú nótát dúdol, készülődik a halálra, az elmúlásra, szöveget kalapál ki a saját koporsójához.

---

⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1854. I. évf. 3. sz. 19. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00003/pdf/VU-1854_01_03_03_19.pdf (2018. 04.09.)

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1861. VIII. évf. 26. sz. 307. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00383/pdf/00383.pdf> (2018. 04. 09.)

¹¹ *Vasárnapi Ujság*, 1855. II. évf. 36. sz. 282 – 283.o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00080/pdf/VU-1855_02_36_09_09.pdf (2018. 04. 09.)

¹² *Vasárnapi Ujság*, 1856. III. évf. 30. sz. 258. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00080/pdf/VU-1855_02_36_09_09.pdf (2018. 04. 09.)

¹³ *Vasárnapi Ujság*, 1857. IV. évf. 21. sz. 178. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00169/pdf/VU-1857_04_21_05_24.pdf (2018. 04. 09.)

More: cigányférfi, cigányzenész.

[http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-](http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=MORE&offset=0&kereses=more)

[szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=MORE&offset=0&kereses=more](http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=MORE&offset=0&kereses=more) (2018. 04. 12.)

1858-ban jelentek meg Tóth Endre *Sátoros cigány*¹⁴ és Vida József *Vén cigánynő*¹⁵ című versei. Tóth Endre versében egy őszi hajnalon a cigányasszony bográcsban főzi az ételt a sátorban, körülötte gyerekek szítják a tüzet a bogrács alatt, száll a füst, míg a cigány férfi kalapácsol/készít valamit a sátor mélyén. Szabadok ugyan most is, de az álmaik mégis a költöző madarak után szállnak. Vidánál a ráncos arcú, vén cigányasszony a sátor előtt guggol, káposztás húst főz, amit éhes és szomjas gyerekek várnak a sátorban, az anyósa pedig eközben hálát ad az égre tekintve a lopott malacért.

Szintén ebben az évben jelent meg a *Vasárnapi Ujságban* Vida József újabb verse, *A vén cigány*,¹⁶ a *Költemények* rovatban, amely ismét a szegénységet, a kitaszítotttságot mutatja be. A vén, ráncos arcú cigány düledező kunyhójában, kopott bútorai közt él, hegedúje a falon lóg, öltözete rongyos, száraz kenyéren tengődik, ha pedig a faluban jár, akkor csúfot űznek belőle a gyerekek, és megugatják a kutyák is.

1859-ben adták közre az *Elbeszélések* között a *Jócsi cigány*¹⁷ című könyvrészletet. A beszámoló Liszt Ferenc *A cigányokról és zenészekről* című könyvének egyik története nyomán íródott s Párizsban és Bécsben játszódik. Párizsba „ajándékként” hoztak Lisztnek egy 12 éves tehetséges hegedűs cigányfiút, akiből előbb arszlán,¹⁸ majd szabad, független dandy¹⁹ művész lett, viszont

---

¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1858. V. évf. 8. sz. 86. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00208/pdf/VU-1858_05_08_02_21.pdf (2018. 04. 09.)

¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1858. V. évf. 28. sz. 328. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00228/pdf/VU-1858_05_28_07_11.pdf (2018. 04. 09.)

¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1859. VI. évf. 43.sz. 507. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00295/pdf/VU-1859_06_43_10_23.pdf (2018. 04. 09.)

¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1859. VI. évf. 52.sz. 617–618. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00304/pdf/VU-1859_06_52_12_25.pdf (2018. 04. 09.)

¹⁸ Arszlán: olyan férfi, aki a divatot követi, külsejével, ruházatával sokat törődik.

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=ARSZL%C3%81N&offset=0&kereses=arszl%C3%A1n> (2018. 04. 10.)

¹⁹ Dandy: olyan fiatalabb férfi, aki feltűnő választékossággal öltözködik, különös

figyelmet fordít a külső megjelenésére, modorára, arra, ahogyan beszél.

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?csakcimben=&szo=DENDI&offset=0&kereses=arszl%C3%A1n> (2018. 04. 10.)

a zenei képzése, taníttatása minden próbálkozás ellenére kudarcba fulladt. Liszt szerint érzéketlen maradt az európai műveltségre, „csak a természet és a szabadság elveinek felfogására [volt] képes”, (i.m. 618) így végül hajthatatlannak bizonyult természete miatt Liszt lemondott róla, Józsi pedig visszatért az övéi közé, oda, ahonnan származott.

1860-ban adták közre Szabados Jánostól a *Hogy tanulja a cigány a magyar zenét*,²⁰ illetve egy ismeretlen szerzőtől *A vén muzsikus*²¹ című verseket. Szabados János versében a vén cigány a roskadozó házában éldegél, remeg már a keze és a lába, a hegedűje mellette van, de már nem használja. Nem tudja tanítani az árván maradt unokáját. Koldulásból élnek. Az unokát azonban Szabados szóhasználatában a természet művésszé avatja, hegedűjátékát az aratásból dalolva hazatérő parasztok csodálva hallgatják az éjszakában.

A vén muzsikus című vers szintén a szegénységet ábrázolja. A cigánynak rongyos a ruhája és nincsen pénze, csak a hegedűje maradt. Vénységére már a nótákat is elfelejtette. Koldus lett belőle. Végül eladja a hegedűjét, hogy még utoljára bort igyon, de a hegedű vonóját koldusbotnak megtartja.

Legközelebb csak 1867-ben jelent meg irodalmi mű a cigányokról a *Vasárnapi Ujságban*, Komáromi Kálmántól *A nagyidai hősök*²² címmel. Komáromi a közszájon forgó, cigányokról elterjedt anekdotát verselte meg. Eszerint a cigányok a várban mulatoznak, lakomáznak, nem hallgatnak a vének figyelmeztetésére, hogy közeleg az ellenség. A támadókat három nap után mégis megfutamítják, de a vajda utánuk kurjantja, hogy elfogyott a lőporuk, az ellenség erre visszafordul, beveszik a várat, a cigányok pedig földönfutók lesznek. 1872-ben közölték Benedek Aladár 1871-ben írt *A vén fújtató cigány regéje*²³ című művét, amelyben egy vashámorban dolgozó boldogtalan vén cigány nehéz élete, sorsa elevenedik meg.

---

²⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1860. VII. évf. 5. sz. 50–51. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00309/pdf/VU-1860_07_05_01_29.pdf (2018. 04. 09.)

²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1860. VII. évf. 23. sz. 270. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/00327/pdf/VU-1860_07_23_06_03.pdf (2018. 04. 09.)

²² *Vasárnapi Ujság*, 1867. XIV. évf. 3. sz. 22. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00672/pdf/00672.pdf> (2018. 04. 09.)

²³ *Vasárnapi Ujság*, 1872. XIX. évf. 21. sz. 254. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00951/pdf/00951.pdf> (2018. 04. 09.)

Végül 1873-ban adták közre Darmay Viktor *A vén dáde*²⁴ című versét. Ebben Darmay egy idős, a szabadságharc egyik csatájában megsüketült, valaha híres hegedűst mutat be, aki elszegényedett, és most kunyhójában üldögél csendesen a tűzhely mellett a családjá körében.

A cigányokkal/romákkal kapcsolatos megközelítések típusai

Dupcsik Csaba a cigányokkal/romákkal kapcsolatos megközelítéseknek több változatát különítette el. A módszertani dimenzió mentén esszencialista és strukturalista megközelítéseket, míg a politikai dimenzió mentén devianciaorientált, leíró és emancipatorikus megközelítéseket különböztetett meg.²⁵ (Dupcsik 2009, 23) A módszertani dimenzió belül az esszencialista megközelítésben a cigányok tulajdonságait a csoport belső etnikai, kulturális vagy egyéb tulajdonságaival és viszonyaival, míg a strukturalista megközelítésben a társadalom csoportszerkezetével, a csoportok kölcsönhatásaival magyarázzák. (i.m. 21)

A politikai dimenzió belüli megközelítések – így a devianciaorientált, a leíró és az emancipatorikus változatok – arra utalnak, hogy milyen tényezők alakíthatták ki, tartják fenn azokat a helyzeteket, amelyeket a cigányokkal hoznak összefüggésbe. Eszerint a cigányokról/romákról alkotott képeknek hat ideáltípusa figyelhető meg, a devianciaorientált esszencialista (vagy rendészeti), a devianciaorientált strukturalista (vagy civilizatorikus), a leíró esszencialista (vagy klasszikus néprajzi), a leíró strukturalista (vagy klasszikus szociológiai), az emancipatorikus esszencialista (vagy naiv tudományos) és az emancipatorikus strukturalista (vagy kritikai elméleti) megközelítések.

---

²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1873. XX. évf. 10. sz. 114. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00992/pdf/00992.pdf> (2018. 04. 9.)

Dádé: idősebb vagy öreg cigány/roma férfi.

<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezozotara/kereses.php?kereses=d%C3%A1d%C3%A9> (2018. 04. 10.)

²⁵ A megközelítések egy gondolati-logikai szerkezetet, keretet nyújtanak a lehetséges értelmezések számára. Típusainak megjelenése tör-ténetileg különböző időszakokhoz köthető, az elterjedtségük pedig nagyon különböző lehet, míg az egyes típusokon belül sokféle megjelenési forma fordulhat elő és figyelhető meg.

(i.m. 23) Ezek az egyes reprezentációkban keveredhetnek egymással, mind-
emellett a típusok közötti határok sem mindig egyértelműek. (i.m. 21–22)

Dupcsik szerint Magyarországon a 18. századtól a 20. század utolsó har-
madáig a devianciaorientált strukturalista (civilizatorikus) megközelítés volt
jellemző, ugyanakkor mindig jelen volt ezzel együtt a devianciaorientált
esszencialista (rendészeti) megközelítés is. (i.m. 25) A devianciaorientált
megközelítések középpontjában a cigányok tulajdonságai, életvitele, mind-
ezeknek a többségitől való eltérései állnak. (i.m. 20–28)

A cigányképek ideáltípusai

↑ módszertani dimenzió ↓	← politikai dimenzió →			
		devianciaorientált megközelítés	leíró megközelítések	emancipatorikus megközelítések
	esszencialista megközelítések	devianciaorientált esszencialista (rendészeti megközelítés)	leíró esszencialista (klasszikus néprajz)	emancipatorikus esszencialista (naiv tudomány)
strukturalista megközelítések	devianciaorientált strukturalista (civilizatorikus megköze- lítés)	leíró strukturalista (klasszikus szociológia)	emancipatorikus strukturalista (kritikai elmélet)	

A táblázat forrása:

Dupcsik 2009, 23.

A cigányok hagyományos megjelenítését Európában a kora újkortól a „vad-
ember”, a civilizáció nélküli vagy előtti ember, a természeti lény toposza
határozta meg. Ennek a másságnak az esszencialista változatában a cigányok
megfegyvelendő lények, tulajdonságaik a kultúrájukkal hozhatóak össze-
függésbe, ennek pedig nem várható az átalakulása. A civilizatorikus változat
előfeltevése szerint van egy általános unilineáris fejlődésmodell, civilizált és
civilizálatlan pólusokkal, amelyek különféle szembeállításokkal jellemezhe-
tők. (i.m. 24) A szembeállítások: múlt – jelen és jövő; premodern, történelem
előtti – modern; szűk keretek, lokalitás – tág keretek, univerzalitás; „zabo-
látlan” érzelmi viszonyulások – kontrollált érzelmi viszonyulások; tradíció –
racionalitás; „természeti” nép – civilizáció.

A vadember képzetnek volt egy pozitív változata is, a „nemes vademberé”. Ez sem jelentette azonban a másik tényleges megjelenítését, mivel ugyanazok a jellemzők szerepeltek benne, mint a devianciaorientált esszencialista megközelítésben. A devianciaorientált strukturalista (civilizatorikus) és devianciaorientált esszencialista (rendészeti képben) egyaránt egy deviáns másikat konstruáltak meg, míg a romantikus változataikban ezek ellentétként egy idealizált, romlatlan másikat alkottak meg. (i.m. 23–25) „[A] magyarországi diskurzusban a cigány képe kettévált, létrehozva a romantikus szemlélet tárgyaként a „magyar muzsikás cigányt”, ellenpólusaként pedig az üldözendő „kóbor cigányt”.²⁶ (i.m. 25)

A leíró megközelítésekben a tények leírását tekintették elsődleges feladatnak. (i.m. 21) Ennek esszencialista változatában „tárgyukat, a cigány népet úgy írták le, hogy a nem cigány környezetet nem vették számításba, vagy ...nem tekintették lényeges tényezőnek”. (i.m. 24) Ha az utóbbit is bevonták a leírásba, akkor a strukturalista megközelítéshez jutottak el. Ehhez már az is elegendő volt, ha nem tekintették egyértelműnek, magától értetődőnek, hogy kik a cigányok. (uo.)

A cigányokkal/romákkal kapcsolatos megközelítések típusai és a *Vasárnapi Ujság* cigány/roma irodalmi reprezentációi

Milyen megközelítések voltak megfigyelhetőek, jellemzőek a *Vasárnapi Ujságban* megjelent cigány/roma irodalmi reprezentációknál?

Az 1854–73 között megjelent irodalmi munkákban a devianciaorientált strukturalista vagy civilizatorikus megközelítésre találjuk a legtöbb példát. Leginkább ide sorolható Jókainak *Az utolsó Czigányország* című elbeszélése és szintén tőle az *Igazi cigány petitio* című publicisztika, valamint Liszt Ferentől Józsi cigány története. Lévy József *Fecske cigány*, Medgyes Lajos *Az erdélyi sátorosok télben*, Vida József *Vén more, Vén cigánynő, A vén cigány*, Tóth Endre *Sátoros cigány* című verse, *A vén muzsikás* című vers, Benedek

²⁶ Az irodalmi és a képzőművészeti diskurzusban megfigyelhető, hogy a „cigányban” a „magyart” ábrázolták, vagyis a „cigány” a „magyar” allegóriája volt, azt szemléltette. Ehhez lásd Kovács 2009, 79–80. és Hegedűs 2004, 10.

Aladár *A vén fújtató cigány regéje*, de Darmay Viktor *A vén dádé* vagy Komáromi Kálmán *A nagyidai hősök* című anekdotikus verse szintén ennek a megközelítésnek a változata. Tehát a cigányok „mások” ugyan, de nem megfélemlendő lények, még a sátoros vagy „kóbor” cigányok sem. Az esszenzializmus nyomai talán csak Szabados János *Hogy tanulja a cigány a magyar zenét* című versében és Liszt Józsi *cigány* című történetében érzékelhetőek.

Az irodalmi figurák leggyakrabban a muzsikuss cigányok közül kerültek ki, akik részben beilleszkedtek a társadalomba, munkájukat megbecsülték és elismerték. Többnyire már öregek, szegények, de jóra valóak. Nehéz helyzetükhöz, szomorú sorsukhoz pedig együttérzés társult.

IRODALOM

- MTA Nyelvtudományi Intézete (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1959–1962. – Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, Bp., 2016.
<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (2018. 04. 12.)
- BAKI Péter: *A Vasárnapi Újság és a fotográfia kapcsolata.* 1–41.
http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282826994_A_VU_es_a_fotografia.pdf (2018. 04. 03.)
- BAKI Péter: *A Vasárnapi Újságban megjelent fotográfiai cikkek jegyzéke.* 1–4.
http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829549_A_Vu-ban_megjelent_fotografiai_cikkek.pdf (2018. 04. 02.)
- BAKI Péter: *A Vasárnapi Újság metszői, rajzolói és fényképészei.* 1–4.
http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829663_A_VU_metszo_i_rajzolo_i_es_fenykepesei.pdf (2018. 04. 02.)
- BAKI Péter: *A Vasárnapi Újság névrepertórium.* 1–141.
http://fotomuzeum.hu/media/tanulmanyok/1282829764_Nevrepertorium.pdf (2018. 04. 02.)
- BEREK Sándor (2015): Cigány/roma reprezentációk és a cigányképek típusai a 19. században Magyarországon. *Mediárium.* 9. évf. (2015/1–2.), 37–49.
- DUPCSIK Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Osiris Kiadó, Bp.
- HEGEDŰS Sándor (2004): *Cigányábrázolás a magyar költészetben.* Konsept-H Kiadó, Piliscsaba.
- KOVÁCS Éva (2009): Fekete testek, fehér testek. A „cigány” képe az 1850-es évektől a XX. század első feléig. *Beszélő,* 14. évf. (2009/1. sz.), 74–90.
- OROSZ Noémi (2009): *A Vasárnapi Újság (1854–1921) története.* (Szakdolgozat / kézirat.) Debreceni Egyetem Informatikai Kar, Debrecen, 2–54. o.

[https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/87770/A%20Vas%C3%A1rnap%C3%A1j%C3%A1g%20\(1854-1921\)%20t%C3%B6rt%C3%A9net.pdf?sequence=1](https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/87770/A%20Vas%C3%A1rnap%C3%A1j%C3%A1g%20(1854-1921)%20t%C3%B6rt%C3%A9net.pdf?sequence=1) (2018. 04. 03.)

- POLYÁK Laura (2002): Cigányok Mucsáról. Az élclapi karikatúrák cigányképe. *Beszélő*, 7. évf. (2002/7–8. sz.), 89–96.
- SZÖLLŐSSY Ágnes (2002): Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX-XX. századi magyar képzőművészetben. *Beszélő*, 7. évf. (2002/7–8. sz.), 72–81.
- SZÖLLŐSSY Anna (2002): Cigányok a XIX. századi magyar színpadon. *Beszélő*, 7. évf. (2002/7–8.) sz., 82–88.
- SZUHAY Péter (2002): Az egzotikus vadembertől a hatalom önnön legitimálásáig. A magyarországi cigányokról készített fotók típusai. *Beszélő*, 7. évf. (2002/7–8. sz.), 97–106.
- WALDENFELS, Bernhard (2004): Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai. In: BITCZÓ Gábor (szerk.): *Az Idegen. Variációk Simmelről Derridáig*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

FORRÁSOK

- Vasárnapi Ujság 1854. I. évf. 1. sz. 2–3. o. http://epa.oszk.hu/00000/00030/00001/pdf/VU-1854_01_01_03_05.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság 1854. I. évf. 2. sz. 10. o. http://epa.oszk.hu/00000/00030/00002/pdf/VU-1854_01_02_03_12.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság 1854. I. évf. 3. sz. 19. o. http://epa.oszk.hu/00000/00030/00003/pdf/VU-1854_01_03_03_19.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1855. II. évf. 36. sz. 282–283. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00080/pdf/VU-1855_02_36_09_09.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1856. III. évf. 30. sz. 258. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00080/pdf/VU-1855_02_36_09_09.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1857. IV. évf. 21. sz. 178. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00169/pdf/VU-1857_04_21_05_24.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1858. V. évf. 8. sz. 86. o. http://epa.oszk.hu/00000/00030/00208/pdf/VU-1858_05_08_02_21.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1858. V. évf. 28. sz. 328. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00228/pdf/VU-1858_05_28_07_11.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1859. VI. évf. 43. sz. 507. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00295/pdf/VU-1859_06_43_10_23.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1859. VI. évf. 52. sz. 617–618. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00304/pdf/VU-1859_06_52_12_25.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1860. VII. évf. 5. sz. 50–51. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00309/pdf/VU-1860_07_05_01_29.pdf (2018. 04. 09.)
- Vasárnapi Ujság, 1860. VII. évf. 23. sz. 270. o.
http://epa.oszk.hu/00000/00030/00327/pdf/VU-1860_07_23_06_03.pdf (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1861. VIII. évf. 26. sz. 307. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00383/pdf/00383.pdf> (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1864. XI.évf. 1.sz. Nincs számozva.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00513/pdf/00513.pdf> (2018. 04. 03.)

Vasárnapi Ujság, 1867. XIV. évf. 3. sz. 22. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00672/pdf/00672.pdf> (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1872. XIX. évf. 21. sz. 254. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00951/pdf/00951.pdf> (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1873. XX. évf. 10. sz. 114. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/00992/pdf/00992.pdf> (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1879. 26. évf. 11. sz. 170–175. o. és 176. o.

<http://epa.oszk.hu/00000/00030/01306/pdf/01306.pdf> (2018. 04. 09.)

Vasárnapi Ujság, 1921. 68. évf. 24.sz. 277–292. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00030/03475/pdf/VU_EPA00030_1921_24.pdf (2018. 04. 02.)

Hoppál Mihály: Kőfejtő
(reprodukció: Bognár Szilvia)

Egy hangulat nyomában

Az otthon képei I. B. Singer írásaiban¹

*„Műveimben olyan emlékeket és érzelmeket idéztem föl,
amelyeket a felvilágosult olvasó igyekezett elfelejteni,
sőt ténylegesen el is felejtett.”
(I. B. Singer)*

„– Adél, gyermekem, ez Varsó – mondta Róza Frumetl. – Ugye, milyen hatalmas város. – Honnan tudjam? Még nem láttam – válaszolta a lány hibátlan galíciai kiejtéssel.” (Singer 1996, 12)

A boldog békeidők utolsó éveiben hangzik el a rövid párbeszéd. A lovas kocsiban hárman ülnek: a karlsbadi kúráról hazatérő varsói nagypolgár, az ingatlanfejlesztő és háztulajdonos Reb Mesulám Moszkát, valamint újdonsült harmadik felesége, a brodi serfőző korábbi özvegye és annak lánya, akik most ismerik meg új otthonukat, a gyors tempóban fejlődő és átalakuló századfordulós nagyvárost. Miután a kocsi befordul a Grzybow térre, ahol Reb Mesulám palotája áll, mozgalmas látvány, a város arcának egyik erőteljes vonása tárul fel a galíciai kisvárosból érkezett anya és lánya szeme előtt:

„A járdákon nyüzsögtek a prémsapkás, gyapjúkabátos zsidó férfiak és a fejkendő, parókás nők. Itt még a szagok is mások voltak. Piac szagát árasztotta a levegő – romlott gyümölcs, citrom és valami édeskésnek és kátrányszagúnak a keveréke, amelyet bajosan lehetett volna megnevezni, s amely csak akkor

---

¹ A Debreceni Református Hittudományi Egyetem *Scientia ac Educatio* konferenciáján, 2018. április 11-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

ütötte meg az ember orrát, ha hosszabb távollét után tért vissza. (...) Egy karbidlámpával megvilágított pulton néhány köteg jiddis újság, olcsó kisregények és tenyérjóslassal, koponyatannak foglalkozó könyvek hevertek. Reb Mesulám kitekintett a kocsi ablakán és megjegyezte: – Izráél földje, he?” (Singer 1996, 13–14)

Ez a bajosan megnevezhető szag alighanem az otthon illata, amelyet nem érzünk, ha benne tartózkodunk, miként a szakadatlanul csikorgó szférák zenéjét sem halljuk ugyanezen oknál fogva. A szagok és a zajok a látványtól is közvetlenebbül hordozzák az otthonosság érzetét, hangulatát. Az ember mindezt ösztönösen felismeri, mintegy a bőrén érzi, szemben a nyelv logikája által tagolt diszkurzív közlésekkel. Még az érzékeket megterhelő összetett élmény hatása alatt, immár új otthonukban folytatódik anya és lánya párbeszéde:

„– Nos, kedves lányom – szólt kissé gyászosan –, mit szólsz? Ugye, paradicsom? / Adél dühös pillantást vetett rá. / – Nekem mindegy mama – válaszolta. – Nem akarok ittmaradni. Elmegyek. (...) Nem tetszik, semmi nem tetszik itt. (...) Semmi. Az öregember, a ház, a cselédek, az itteni furcsa zsidók. Az egész – úgy, ahogy van! (...) Ez a hely túl ázsiai.” (Singer 1996, 18)

Mindhárman másként viszonyulnak a Grzybow téri palotához és annak tágabb környezetéhez, így a percepcióik is másról tudósítanak. A házassági szerződés biztonságát újra megtapasztaló és a lánya jövőjét egyengetni igyekvő anya minél zökkenőmentesebben próbálja belakni az új otthonában számára fenntartott helyet, elfogadtatni igyekeztén magát a népes család tagjaival. A Svájcban tanulmányokat folytató, s így a galíciai kisvárosi lét kereteit már korábban elhagyó Adél nem a brody-i szülőház emlékeit, otthonosságát keresi az új helyen, hanem a svájci viszonyokat, az ottani viselkedési és öltözködési szokásokat kéri számon. Ezért Varsó helyenként vidékies, míg máskor ázsiai metropoliszhoz hasonlítható arcával fordul felé. Ebben a tapasztalásban tetten érhető a gettótól szűkösségét jól ismerő és azt megvető, gyorsan asszimilálódni akaró fiatal felnőtt nő elvágódása és az ehhez kapcsolódó értékítélet. Mindazonáltal Adél percepciója hasonlóságot mutat Varsó Reb Mesulám tekintete előtt feltáruló képével:

„Egy pillanatig eljátszott a gondolattal, hogy elmondja a két nőnek, ő még emlékszik arra az időre, amikor ezeket a magas épületeket emelték; hogy neki magának is komoly része volt a munkálatokban; hogy évekkel ezelőtt ugyanez a környék olyan sötét volt, mint Egyiptom, s hogy nappal kecskék, tyúkok kóboroltak az utcán.” (Singer 1996, 14)

Persze Reb Mesulámnak a zsidó vallási képzelet által formált percepciója jóval összetettebb, s történeti rétegeztségét tekintve rokonságot vélünk felfedezni közte és Jasa Mazur, a lublini mágus vizuális horizontján megjelenő Varsó között. Jasa, aki valójában többnyire szűkös terekben fellépő artista és mutatványos, szerződésből fakadó kötelmei miatt rendszeresen megfordul a nagyvárosban, valamikor a 19. század utolsó harmadában. Ő is a rohamtempóban átalakuló, a modern nagyvárossá fejlődő Varsót ismeri, amely még magán hordozza múltjának nyomait. Jasa lakást bérel egy olyan házban, amelynek nagyvárosias jellege még nem alakult ki:

„Lenn az ócska ház közvetlen udvarán – akárcsak falun – libák gágogtak, kacsák hápogtak, kakasok kukorékolnak. A Visztuláról és a pragai erdő felől érkező szél befújta a nyitott ablakon.” (Singer 1985, 72)

Mindez ismerős volt számára, hiszen a lublini városszéli házához, ahonnan már látni lehetett a búzaföldeket, pajta, siló, istálló és szénapadlás is tartozott. (vö. Singer 1985, 5 és 8) Jasa most éppen konflisban utazva szemlélődik:

„Nézte az idegen, s mégis oly ismerős várost. Varsó valaha elérhetetlen álomnak tűnt számára. Leghőbb vágya volt, hogy varsói újság közölje, színházi plakát feltüntesse a nevét. Most meg menekülni igyekezett már ebből a látszólag kozmopolita, de valójában még mindig vidékies városból, amely csak mostanában indult fejlődésnek. A konflis téglarakások, homokbuckák, mész-kupacok között haladt. A júniusi levegő orgona, festék, nyers föld és árkokban összegyűlt szennyvíz szagát árasztotta. Csapatosan dolgozó munkások felszakították az utcák gyomrát, és a föld mélyébe ástak.” (Singer 1985, 75–76)

A városnak mint organizmusnak az anatómiai feltárása, a közművesítés és a telekommunikációs hálózat lefektetése, valamint a nagy építkezések első

hullámai már befejeződtek, mikor Róza Frumetl és Adél megérkeznek, de hasonló volt a helyzet, mikor a Singer család 1908-ban egy falusi, majd egy kisvárosi időszakot követően a varsói Krochmalna utca egyik bérházába költözik. Varsó közép-európai metropolisszá fejlődésének korai szakaszait, amelyeket Reb Mesulam, Jasa Mazur és további fikciós teremtményei még saját szemükkal láttak, Singer inkább csak hírből ismeri.

Elhamarkodott módon azt is mondhatnánk, hogy a nyiladozó gyermeki lélek természetes közege volt a nyüzsgő nagyváros, de ez így nem igaz. Singer mindössze ötéves, mikor Varsóba érkeznek. Korai életének szinterei a lakásra, a bérházra, annak folyosójára és pincéjére, a héderre, az imaházra és a Krochmalna utcára korlátozódnak. Ez a kör bővül tovább a könyvtárral, parkokkal és távolabbi utcákkal, s fiatal felnőttként, immár egy irodalmi lap korrektoraként, a jiddis nyelvű írók klubjával, ahol megismerkedik az irodalmi életet behálózó intrikákkal, közzájön forgó, aligha ártatlan pletykákkal és a kisebb-nagyobb jelentőségű írók személyes esendőségével. Tisztába jön a varsói jiddis nyelvű kulturális intézmények, színházak, kiadók, szerkesztőségek, valamint a könnyedebb szórakozás mondén szintereinek gazdagságával, de egy idő után felismeri mindennek a szellemi szűkösségét is. Mit is mond önéletrajzi írásában az első világháborút követően burjánzó varsói zsidó irodalmi élet egyik jellegzetes csoportjáról, a kommunista írókról és irányzatos műveikről?

„Varsó irodalmi életében a kommunisták voltak a hangadók. Fiatal írók és olvasók sokasága hitte, hogy a kommunizmus egy csapásra véget vet a zsidókérdésnek. A kommunista rendben nem lesznek zsidók meg keresztények, csak egyetlen egyesült emberiség. (...) Az én szemszögemből az az irodalom, amelyet akkoriban Szovjet-Oroszországban, Varsóban vagy bárhol termeltek, ahol a radikálisok parancsoltak, inkább párthatározatok, semmint művészi igaságok kifejezésére volt alkalmas.” (Singer 1991b, 69)

Az irányzatosság az irodalomban tehertételként jelenik meg, ha kívülről érkező elvárás, viszont ha a belülről fakadó tenni akarás, aktivizmus motíválja, akkor reflektálatlan maradhat. Azonban a valamely eszméhez hú s azt szolgálni kívánó író, ha valóban talentummal megáldott, jó eséllyel felismeri, hogy értéktelen műveket alkot, s előállhat akár az a helyzet is, hogy meg-

marad az eszme propagátorának, mellette viszont színvonalas műveket ír. Singer azonban nem köteleződött el semmilyen, az alkotás szelleméhez külsődleges eszme irányában. Megismerve a jiddis világi irodalom opuszait, fokozatosan en bloc lesújtó vélemény alakul ki benne:

„A jiddis irodalom csökkenten kezdetleges volt, csöpögött az ártatlanságtól, még radikalizmusa is földhözragadt volt (...). Kis híján kétezer év gettó és a nem zsidó világtól való légmentes elszigeteltség után lebírhatatlan kívánság munkált a felvilágosult zsidókban a világ dolgai iránt, s a vágy határtalan energiával párosult. Lengyelországban ez az átalakulás később zajlott le, mint egyebütt, ámde hihetetlen gyorsasággal. Az érzelgős, aluszékony jiddis irodalom nem készült fel erre a változásra. (...) A kommunista írók körében divat lett sarat dobálni a stetlre, és bizonygatni, hogy a stetl ideje lejárt. De még ezt is parlagi módon csinálták.” (Singer, 1991b, 158)

Nem meglepő, hogy Singer nem csatlakozott a világi célokat követő cionista vagy radikális csoportokhoz. Hogy megértsük látásmódját, hogy miképpen konstruálja meg irodalmi eszközökkel az otthont és az otthonosságot, ismernünk kell azokat a legjelentősebb hatásokat, amelyek a szellemi érés során formáltak.

Singer rabbik, hászidok és kabbalisták leszármazottja mindkét szülői ágon. Apja hászid rabbi, anyja pedig egy rabbi leánya volt. A zsidó tanulmányok folytatása a héderben és a törvény betartása otthon magától értetődő volt a gyerekek számára. A mindennapok tradíció általi tagolása nem csupán külsődleges életkeretet jelentett, hanem nagyon is eleven, misztikával telített tradicionális zsidó életformát. Mint a visszaemlékezéseiben írja:

„a levegővel lélegeztük be a vallást, a zsidó szellemet. (...) Akinek nem volt elég erős a vallásos meggyőződése, az érzelmi tartása, az a zsidó az útfélre sodródott, és asszimilálta a keresztény környezetet.” (Singer 1991b, 35)

Az apát hászidok, köztük halott hászidok is látogatták, olyan jámbor zsidók, akik valamely halott rabbi követői. Így szerzett tudomást az akkoriban már több mint száz éve halott misztikusról, Rabbi Náhmán Braclaverről. Arról a braclavi Rabbi Náhmánról van szó, aki Martin Buberre is mély hatást tett,

olyannyira, hogy később a meséit lefordította németre. Singer öccse, Mojsze halott hásziddá vált, és ő közvetítette felé Rabbi Náhmán irodalmi munkásságát, mesék, történetek, bölcs mondások füzéreit, s mindez elbűvölte Singert:

„Történeteim és imáin kívül Náhmán rabbi lefordíthatatlan. Bölcsessége tórai, talmudi szakaszokkal ölelkezik szétbogozhatatlanul. Olyasmiket tulajdonított a Tórának és a Gemarának, amikről szerzőik nem is álmodtak. Habozás nélkül kiforgatta szavaik értelmét, de mondanivalója mindig nagyszerű, fantasztikus és lélektanilag mély volt.” (Singer 1991b, 72)

A dibbukok és a különféle ártó szellemek benépesítették a Krochmalna utcai nagy bérház közös belső tereit, így a sötét lépcsőfeljárót is. A házon belüli közlekedés minden esetben a velük való találkozás kockázatát jelentette a kisfiú számára, aki bűvös igék mormolásával és az imakendő rojtjainak ismételt megszámlálásával védekezett a rontás ellen.

Ezek után nem lepődünk meg, hogy Singer érzés- és képzeletvilága a zsidó középkorban gyökerezik, és ez nem is változott hosszú élete során. A zsidó népi hitvilág furcsa lényei gyakran feltűnnek az írásaiban. *Az utolsó démon* című elbeszélés első soraiban például egy démon mutatkozik be, imígyen:

„Én, ki magam is démon vagyok, tanúsíthatom, hogy kipusztultak a démonok. (...) Én vagyok az utolsó kísértők egyike. Egy tisevici padláson tanyázom, s egy jiddis elbeszéléskötettel táplálkozom, mely a nagy katasztrófa előttről származik. A könyv történetei gyatrácska szellemi élvezetet nyújtanak, ám a héber betűknek megvan a súlyuk.” (Singer 1991a, 112)

A történet folytatását is a magányos démon meséli el, így a tisevici rabbi megkísértésének fájó kudarcra a démon nézőpontjából tárul fel előttünk. Egy másik elbeszélésben, melynek címe *Zeidusz, a pápa*, egy jesivanövendék megrontásának történetét meséli el az ártó szellem, aki rájön arra, hogy az élesesű Zeidel személyiségének gyengéje a góg és a becsvágy s elhitheti vele, hogy akár még pápa is lehet belőle, ha elhagyja ősei hitét. Persze, a későbbiekben az ígéret nem válik valóra, s élete vége felé erre Zeidel is ráébred, immár vakon, koldusként, a krakkói székesegyház lépcsőjén alamizsnát kéregetve, miközben szünet nélkül mormog valamit az orra alatt. A járókelők

úgy hiszik, hogy a keresztény szentekhez imádkozik, ámde ő a Gemára és a Misna szakaszait ismételteti. Hamarosan elérkezik félresikerült életének utolsó órája, amikor is meglátogatja a korábban életvezetési tanácsokat osztogató démon, aki átveszi a szót:

„Hirtelen megjelentem, én, a Gonosz. Bár vak volt, engem látott. / – Zejdel! – szóltam – készülődj. Űtött az utolsó órád. / – Te vagy az, Sátán, a Halál Angyala? – válaszolta Zejdel vidáman. / – Igen, Zejdel – feleltem, érted jöttem. Megbánás vagy gyónás nem segít, így ne is próbálkozz vele. / – Hová viszel? – kérdezte. / – Egyenesen a gyehennába. / – Ha van gyehenna, akkor Isten is van – rebegte Zejdel. / – Az semmit se bizonyít – vágtam vissza. / – Dehogynem – mondta. – Ha létezik a pokol, minden létezik. Ha te valódi vagy, Ő is az. Most vigyél oda, ahová mennem kell. Fölkészültem rá.” (Singer 1991a, 175)

Zejdel története annak a példázata, hogy mivé válhat egy eleven zsidó közegeből érkező fiatalember élete, ha megtagadja a törvényt, s ennek következtében elveszíti minden kapaszkodóját. Miután Zeidel elveszítette korábbi identitását, álmait, majd szeme világát és pénzét is, nem maradt semmije. Miként is azonosíthatná magát ebben a helyzetében? Hiszen nem sokkal korábban már elutasította a kérést, hogy szerzetesnek álljon. Nem hiányzott az neki. Kilépve minden kötelekből, a semmi közepén, egyszer csak önkéntelenül mormolni kezdi a zsidó szent szövegeket, amelyre ifjúként feltette az életét, holott jól tudja, számára nem vezet út visszafelé. Ennek ellenére mégis meglel egy olyan szellemi állapotot, aminek köszönhetően bátran szembe tud nézni a halállal, s ez megnyugvást hoz neki.

Bár Singer nem dédelgetett a Zeideléhez hasonló vakmerő terveket, Josua bátyja szellemi nyomdokain haladva, engedve a modern kultúra megannyi csábításának és hajtva saját vallási szkepticizmusától, ő is eltávolodott a tradicionális zsidó létformától, viszont Zeiddel ellentétben nem tagadta meg saját zsidó szellemi gyökereit. Képes volt a tisevici démon szemével felmérni a felvilágosodás kétségtelen hozadékai mellett a hagyományokat szétziláló, azokat feloldó vagy nevetségessé tevő hatásait is. Megmaradva zsidónak, az ilyen magatartást megvetette.

De mit jelent itt Singer zsidó identitása? Hiszen nem a törvény szabályait betartva élt, miként ősei, egészen a szüleivel és öccsével bezárólag, hanem a

szabad szerelem híveként nagyon is mondén keretek között. Talán Rabbi Náhmánra hivatkozva oldhatjuk fel az ellentmondást, aki a szent szövegek eredeti értelmét megváltoztatva írt szép és mély történeteket. Singer nyilvánvalóan egy rabbiéhoz – például az apjáéhoz – képest részben külső, ám nagyon is megértő nézőpontból tekintett fikciós szereplőire, akik gyakran a tradicionális zsidó élet jellegzetes figurái, vagy éppen olyanok, akiknek a tradícióhoz fűződő viszonya kérdőjeleződik meg. Míg a lublini mágus vis-szatalál zsidó gyökereihez, addig mások nem. Mindazonáltal ezekben a sorsokban nem nehéz felismerni saját eredetük megtartó erejének eleven tapasztalatát. Ebből a szellemi közegből nehéz kilépni, s miként a romantika korabeli Rahel Varnhagen Hannah Arendt által megírt története is mutatja, ezt a szándékolt kilépést a keresztény környezet magatartása – eléggé szer-teágazó módon – jócskán meg is tudja nehezíteni. (vö. Arendt 2014) Singer nem követte a mindennapok során a zsidó élet szabályait, a törvényt, de nem is vetette el.

Élettörténetét valamelyest ismerve, botlásai ellenére erkölcsi fogódzót jelentett számára a gyermekkorában elsajátított hagyomány, amelynek mű-ködése fontos pillanatokban tetten érhető. Az élethelyzetek etikai dimenzió-jának érzékelése kifinomult, ami sok gyötrődés, önmaga felé megfogalma-zott szemrehányás forrása. Miként eleven, későbbi életére nézve meghatá-rozó jelentőségű mikrokozmoszt alkotott egykor a gyermek számára a csa-ládi élet, a házban és a Krochmalna utcában élők közössége, vagy később a varsói jiddis kulturális élet szereplőinek összetett viszonyrendszere, annak ellenére, hogy gyakran mások által alig-alig érzékelhető megfigyelőként szinte mindenütt a margón helyezkedett el, saját kicsi világaiból kiindulva hasonlóan erőteljes fikciós világokat alkot meg immár szerzőként elbeszélé-seiben és regényeiben.

Talán nem túlzás azt mondani, hogy Singer is egy Zeideléhez hasonlatos senki földjén sátrat verve költi meg a különféle módon zsidó szereplőinek érzelmes történeteit. Ekként éli meg már fiatalon a saját helyzetét, hiszen a jámbor zsidóknak eretnek, viszont nem akarja megtagadni a gettó kultúrá-ját, miként a politikai radikalizmus hívei: *„Egyszer csak meglepetten tapasztal-tam, hogy nem tartozom sem a saját népemhez, sem semmiféle más néphez”* – írja. (Singer 1991b, 69) Ugyanezt támasztja alá egy másik emlék is. Miután 1935-ben megérkezik New Yorkba a bátyjához, aki elviszi magukhoz Coney Is-

landre, az ottani jiddis élet fellegvárába, az egyik szomszéd, alighanem szintén lengyel zsidó, így szólítja meg:

„– Maga nem ismer engem. Honnan is ismerne? De én ismerem magát. Hűséges Globus-olvasó vagyok. Köszönet jár magának, amiért megírja a meztelen igazságot. Az itteni firkászok azt akarják bemesélni az olvasóknak, hogy a stetl egy paradicsom volt, és csupa szent lakta. Erre jön valaki a kellős közepéből, és odavágja, 'ostobaság, dajkamese'. Magát ki fogják átkozni, de rá se rántsón!” (Singer 1991b, 271)

Túl vagyunk ekkor a *Sátán Gorajban* című regény megjelenésén, amelyet a *Globus* című Varsóban megjelenő jiddis irodalmi folyóirat 1933. január és szeptember között folytatásokban közölt. A szomszéd minden bizonnyal erre a műre gondolva üdvözölte a maga sajátos módján Singert, aki idegen földrészen és országban, a New York-i jiddis nyelvű irodalmi élet margóján találja majd magát hónapos szobák lakójaként. Újraolvasva a könyvet, szembetűnő volt egy folyamatosan megszólaló regiszter, amelyre nem emlékeztem. Ez pedig az érzelmes ironia és az ebből fakadó humor, amely mégiscsak távolságot teremt. Bár a stetl életének részletekbe menő ismerete, miként a közép-európai zsidó gyökerekhez való ragaszkodás egyértelmű, olyan tükrökben jelennek meg a városka lakói, amelyeket egy ettől a világtól már elszakadt megfigyelő helyezett el, akinek az érzelmei azonban még elevenek. Mint a maga után hagyott szellemi otthon egyik darabkájaához ragaszkodik a közép-európai zsidó népelet eme jellegzetes színteréhez, amelyet majd néhány év múlva eltöröl a történelem.

Egyetlen kérdést szeretnék még érinteni. Polányi Mihály a *Túl a nihilizmuson* című 60-as években írt tanulmányában a 20. századi morál állapotát vizsgálja, s felfokozott morális érzékenységgént írja le. (vö. Polányi 1992) Megállapítása szerint a morális szenvedélyek nihilizmushoz vezető kitöréseinek korában élünk. A vizsgált morális szenvedély modern jelenség, mivel már nem kapcsolódik közvetlenül a kereszténységhez, azonban gyökereit az Újszövetség apokaliptikus üzeneteiig követhetjük nyomon. A zsidó próféták prédikációit Polányi bár az erkölcsi szenvedély első kitöréseinek tekinti, mégsem köti össze a modernkori jelenségekkel, mondván ennek a mozgatóru-

gója a vallási buzgóság volt. Sohasem értettem, hogy a zsidó vallási hagyományt mint előzményt miért zárja ki a kérdés tárgyalásából, ha egyszer az Újszövetséget és a középkori kereszténységet érinti a történeti áttekintés.

Nem tudok másra gondolni, minthogy Polányi személyes életében jóval nagyobb jelentősége volt az asszimilációs törekvéseknek, mintsem korábban gondoltam volna. Ő tényleg elvágta a zsidó gyökereit, de úgy tűnik, még kísérti ennek az emléke. Bár Berlinből 1933 tavaszán menekülnie kellett s meg sem állt Manchesterig, ez a tapasztalat nem indította arra, hogy újr gondolja a zsidósághoz fűződő viszonyát, miként sokan megtették ezt a háborút követően. Természetesen Polányi látja az asszimilációval együtt járó veszteségeket, hogy az asszimiláció útján kinek-kinek egyedül kell végigmennie, a közösség számára ugyanis nincs megoldás. Az asszimilációt továbbra is mint a szűkös gettólétből való kilépést, a szellemi horizont szélesre nyitását értékeli, amely lehetővé teszi az emberiség egyetemes céljait megvalósítani akaró merész vállalkozásokhoz való csatlakozást, mint amilyen a tudomány is. Az asszimiláció így a partikularitástól az univerzalitás felé visz, ez pedig Polányi Mihály számára mindenekfelett álló érték.

Ki hinné vajon, hogy a felvilágosodás egyik szigorú, kérlelhetetlen kritikus a fogalmazta meg ezt a gondolatot, aki a felvilágosodás egy második hullámának, a posztkritikai korszaknak az eljövételére várt?

IRODALOM

- ARENDE, Hannah (2014): *Rahel Varnhagen. Egy német zsidó nő élete a romantika korából.* Scholar Kiadó, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1992): *Túl a nihilizmuson.* In: NAGY Endre – ÚJLAKI Gabriella: *Polányi Mihály filozófiai írásai I.* Atlantisz Kiadó, Bp., 69–96.
- SINGER, Isaac Bashevis (1978): *A sátán Gorajban.* Európa Kiadó, Bp.
- SINGER, Isaac Bashevis (1985): *A lublini mágus.* Európa Kiadó, Bp.
- SINGER, Isaac Bashevis (1991a): *Rövid péntek.* Gondolat Kiadó, Bp.
- SINGER, Isaac Bashevis (1991b): *Szerelem és száműzetés.* Gondolat Kiadó, Bp.
- SINGER, Isaac Bashevis (1996): *A Moszkát család.* Novella Kiadó, Bp.
- SINGER, Isaac Bashevis (1999): *Apám bíróságán.* Filum Kiadó, Bp.

„Mi a művészet?”²

*Hazai művészetelméleti álláspontok a 20–21. században*³

A magyarországi esztétikai törekvések kezdetei

Miután Baumgarten a német filozófiai irodalomban megalkotta az esztétika önálló tudományát, Magyarországon is megjelent egy összefoglaló munka a hazai esztétikai törekvésekről és azok eredményeiről. A kétkötetes „ízlésről szóló tudomány” (Mitrovics 1928, 11) Szerdahely György Alajos⁴ kanonok tollából látott napvilágot, (*Aesthetica I–II.*, 1778) aki az esztétika és irodalom rendszeresített professzora volt a pesti egyetemen. Esztétikai művén kívül még három önálló kötetet is írt a költészet elméletéről.⁵ Szerdahely művei dicsőséget hoztak kora szellemi életére még akkor is, ha latin nyelvük ellenére sem keltettek külföldön érdeklődést. Nyomába sokáig nem lépett senki.

---

¹ A szerző köszönetet mond a tanulmány megírásához nyújtott segítségével Dr. Éles Csaba, Dr. Vincze Tamás és Dr. Vitéz Ferenc tudományos kutatóknak, egyetemi oktatóknak.

² A Debreceni Református Hittudományi Egyetem *Scientia ac Educatio* konferenciáján, 2018. április 11-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

³ Ez a művészetelméleti áttekintést nyújtó fejezet opponensi javaslatra készült a szerző doktori (PhD) értekezésének – *Művészeti nevelés az egyetem falai között és azon túl. A debreceni tudományegyetem bölcsészettudományi kara oktatóinak művészeti, művészetelméleti és művészetpártoló tevékenysége 1914–1949* – nyilvános vitájára (2017. április 26. DE BTK). A szerző doktori (PhD) disszertációjához készült témája Mitrovics Gyula (1871–1965) debreceni pedagógia professzor művészettörténeti munkásságát tárgyalja.

⁴ Jezuita szerzetes (1740–1808). Részt vett a *II. Ratio Educationis* kidolgozásában. Tudományos és iskolakormányzati dolgozatain kívül latin verseléssel foglalkozott. A latin nyelvet anyanyelvi szinten használta. Esztétikai munkájának fő forrásai Baumgarten, Meier, Hume, Batteaux, Riedel és Sulzer. (Mitrovics 1928, 27.)

⁵ *Ars poetica generalis* (1783), *Poesisnarrativa* (1784), *Poesisdramatica* (1784).

Szép Jánoson kívül, aki lefordította Szerdahely művét,⁶ egészen a 19. századig nem találkozunk az esztétika tudományának rendszeres művelőivel. (Jánosi 1917; Mitrovics 1928)

Ezt megelőzően is voltak azonban már a hazai esztétikatörténet írásnak kezdeményei, hiszen a nemzeti és irodalmi élet pezsdülésével egyszerre kezdett ébredezni hazánkban az esztétikai, főként a költészeti kérdések iránti érdeklődés. Az esztétikai elvek keresése és a nyelvújítás szinte párhuzamosan haladtak. Nagy szerencse, hogy Kazinczy Ferencet (1759–1831), aki a szépnek rajongója és az érzelmek embere volt, elsősorban az élet, a természet és a művészet szépségei töltötték el az állandó elragadtatás érzelmeivel. A szépség előtte a legmagasabb érték, melynek minden mást alárendel. Művészi élményeinek gazdagsága magyar kortársai fölé emeli. A művészetek és a szépség szeretete érzelmes lényét átjárta. Elsősorban a nyelv esztétikája érdekelte. A szép fogalmának meghatározását nem végezte el. Szerinte annak, aki jó esztétikát akar írni, az új filozófiával, Schelling rendszerével alaposan tisztában kell lennie. Idealizmusa Kantra vezethető vissza, de ifjúkori Platon-tanulmányaival is kapcsolatban lehet.

Kazinczy a Goethe-Winkelman-féle német klasszikus iskola híve volt. Ez az akkori modern európai műveltség hű tükröződése. Mindig is elítélte azokat, akik elzárkóztak az idegen műveltségtől, hiszen élő nemzet nyelve nem lehet lezárt nyelv. A magyar nyelv értékeivel azonban nem volt maradtalanul tisztában. A népdalokat nem sokra becsülte, ezzel szemben nyelvünk zeneiségét teljes mértékben felismerte. Nyelvünk elmaradottságát azzal magyarázta, hogy nem utánoztuk eléggé a görögöket, akik a szépet a törvényes elé helyezték. Sokszor hangoztatta, hogy nemcsak jól kell magyarul írni, hanem szépen is. A nyelvben több az ízlés, mint a grammatika. A nyelvújítási mozgalomban a kifejezés művészi szempontjai vezérelték, hogy a magyar nyelv képes legyen a gondolat- és érzésfestésre. Mindezek bizonyítják, hogy a nyelvnek nagy jelentősége volt az esztétikai szempontok között. Ezek mellett a fordított műveket is sokra becsülte, mert a fordításnak olyan szerepet szánt az irodalomban, mint a metszeteknek és a gipszöntvényeknek a művészi kultúra körében. A jó fordításoknak vissza kell adniuk

---

⁶ Szép János: *Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Főtitst. Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után írta.* Landerer Katalin, Buda és Pest, 1794.

az eredeti művek rejtett szépségeit, tartalmat és formát egyaránt. Kazinczy gyakori felületes kritikái ellenére is a magasrendű ízlést képviselte azon a területen, ahol a legsürgetőbb volt: a nyelvi stílusformákban és kifejezésekben. (Mitrovics 1928)

A nyelvújítók között Kölcsey Ferencnek (1790–1838) volt a legalaposabb elméleti esztétikai műveltsége, és gondolatai is a legmélyebbre hatoltak e téren. Tőle számítható a hazai esztétikai elmélkedés fellendülése, mivel ő az első rendszeres és önálló magyar esztéta. Előtte csak Csokonainál találkozunk belső esztétikai élmények leírásával, de ő nem valósíthatta meg esztétikai és költői életművének kiteljesítését.

Kölcsey sem függetleníthette magát a külföldi esztétikák eredményeitől. Leginkább az úgynevezett német populáris esztétika hatott rá más nézetek mellett (Mendelssohn, Winkelmann, Lessing, Schiller, Schlegel, Herder). Nem volt célja a rendszeralkotás, mégis rendszeresen gondolta át és fűzte egybe az összetartozó elveket. Éppen abban rejlik jelentősége a magyar esztétikai elméletek fejlődésében, hogy műveiben egységes és kielélt gondolatrendszer bontakozik ki. Kora egyik legtanultabb és legszélesebb látókörű egyénisége volt, aki úgy lett kiváló dramaturg, hogy nélkülözte a színpadot; az érzelmek szerepét hangsúlyozta költészetben és művészetben, s mindenütt pszichológiai szempontokat helyezett előtérbe akkor, amikor a pszichológia mint önálló tudomány még meg sem született. Ezzel nem csak korának, hanem az utána következő generációknak is esztétikai iránymutatást adott. (Mitrovics 1928)

A pszichológiai irányzat

A pszichologizmus gyökerei nálunk az esztétikai elmélkedésnek úgyszólván első kísérletéig visszanyúlnak. Kant nyomán az esztétikai alanyiség elve számos gondolkodónk okfejtését meghatározta. Tudományos rendszerességgel érvényesül ez a pszichologizmus a kritikai iskola nagy képviselőinél, Arany-nál (1817–1882), Gyulainál (1826–1909), Salamon Ferenc történész, esztéta és műfordítónál (1825–1892). Ez a szemlélet munkált Greguss Mihály eperjesi, majd pozsonyi tanárnál (1793–1838); Schedius Lajos evangélikus papnál (1768–1847); Nyíri István sárospataki tanárnál (1776–1838); Henszlmann Imre műtörténésznél (1813–1888); Szontagh Gusztáv filozófus esztétánál

(1793–1858); Purgstaller József kegyesrendi szerzetes és egyetemi tanárnál (1806–1867); Erdélyi János folklorista és költő, műfordító sárospataki tanárnál (1814–1868); Greguss Ágostnál, a pesti egyetem esztétika tanáránál (1825–1882); Beöthy Zsolt irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanárnál (1848–1922), aki a szabadságharc utáni esztétikai irodalom egyik legkimagaslóbb egyénisége volt; Alexander Bernát filozófus esztétánál (1850–1927), valamint Böhm Károly (1846–1911) filozófus egyetemi tanár és iskolát alkotó tanítványai munkásságában, akik a badeni neokantiánusok törekvéseivel párhuzamos értékfilozófiai programot követték. Ide sorolhatjuk még Bartók Györgyöt (1882–1970), akit elsősorban kétkötetes filozófiatörténetéről ismerünk, holott eredeti, antropológiailag alapozott szellemfilozófiai etikai eredményei legalább ennyire jelentősek; Tavaszgy Sándort (1888–1951), aki az egzisztenciális analitikáig eljutó létfilozófussá vált; Ravasz László püspököt (1882–1975), aki az egzisztenciális teológiához érkezett el a kanti tanoktól; Makkai Sándor püspököt (1890–1951) és Tankó Bélát⁷ (1876–1946), akinek munkásságában az értékelméleti irányvonal mindvégig meghatározó maradt. (Fenyő 2007)

A két világháború közötti művészetfilozófia képviselői

Nem mellőzhető a két világháború közötti fontosabb magyar esztéták nézeteinek bemutatása, összevetése, a korszak legalább vázlatos, esztétikai szempontú áttekintése.

Máté Zsuzsanna részletesen foglalkozott a két világháború közötti korszak esztétikai irányzataival. Brandenstein Béla (1901–1989), az ifjú Lukács György (1885–1971), Pauler Ákos (1876–1933), Pitroff Pál (1884–1965), Schütz Antal (1880–1953) és Sík Sándor (1889–1963) voltak a 20. század első felében a hazai művészetfilozófia képviselői. – Konceptióik legfőbb forrása Jacques Maritain, a XX. századi neotomizmus egyik legnagyobb alakja. Nézeteikre hatott a szellemtörténet (Croce, Spranger, Dilthey) és a pszichológiai esztétika beleérzés-elmélete (Lipps, Volkelt, Dessoir, Vischer, Delacroix). A szellem-

---

⁷ A szerző doktori értekezésének egyik alfejezete Tankó Béla művészeti irányultságát és tevékenységét tárja fel.

történeti és pszichológiai irányzatok mellett elméleteikbe beépítették a neokantianizmus következtetéseit is. A neotomista, szellemtörténeti, pszichológiai, neokantiánus hatások kétségtelen eklektikus volta mellett döntően befolyásolta gondolataikat a bergsoni-crocei-husserli intuíció-felfogás, illetve a schleiermacheri megértésemélet és a fenomenológiai áramlat hatása, belőle is a legtöbbet idézett vagy adaptált fenomenológus, Rudolf Odebrecht esztétikája. (Máté 1994)

A XX. század első felének magyar művészetfilozófiájában az Abszolútum kutatása három archetípus-modellt adott. Egyrészt az Abszolútum-állító modellt, melyben az Abszolútum egyik megvalósulása maga a művészet. Másrészt az Abszolútum-kereső modellt, melyben a gondolkodó képtelen túljutni Abszolútumra vágyódó gondolkodásmódján, ezt mégis megteszi. A harmadik modell típus: az Abszolút bizonyosság tagadása. Az Abszolútum-állító művészetfilozófusok (Pitroff Pál, Brandenstein Béla, Schütz Antal, Pauler Ákos) a neotomista filozófián belül maradvá magyarázták a művészetet. A vizsgált művészetfilozófiák modelljei nemcsak az abszolutizálás történeti viszonykategóriájával írhatóak le, hanem tárgyukhoz, a műalkotáshoz való kapcsolatuk alapján is jellegzetes beállítódást mutatnak. Az esztétikai tárgyi viszonykategória alapján fenomenológiai, metafizikai és axiológiai teóriák különíthetők el. A műalkotás élmény aspektusát állítja középpontba Sík Sándor. A műalkotás létét vizsgáló Abszolútum-állító művészetfilozófiák metafizikus jelleget vesznek fel Pitroff Pál, Brandenstein Béla, Schütz Antal elméletében. A műalkotás lényegében értékhordozó, állítja az axiológiai esztétika, így Pauler Ákos is. Az élmény, a metafizikai, az axiológiai jelleg dominanciája következtében, így Sík Sándor élmény-, illetve Pauler értékesztétikája metafizikus, neotomista jelleget ölt. A legteljesebb, szintézisre törekvő megfogalmazás a fiatal Lukács esztétikája, melynek elkülönített tárgyrétegei öntörvényűen bejárják az esztétikai mű mindhárom történetét: az élmény-, a lét- és értékmozzanatok. (Máté 1994)

1921-ben alakult meg a *Minerva Társaság* és a *Minerva* folyóirat, amelynek Pauler Ákos volt az alapító és meghatározó tagja, Brandenstein Béla *Minervához* kapcsolódó tevékenysége viszont nem emelkedett a „hivatalos ideológia általános szellemi közhelyeinek szintje fölé.” (Máté 1994, 137) Szerdahelyi István esztétikatörténeti áttekintésében Paulert és Brandensteint szintén a hivatalos, konzervatív kurzushoz sorolja, mely irányzat „az esztétikát a

filozófia egyik, autonómiával nem rendelkező ágazatának tekintette, a filozófia pedig itt egy konzervatív, vallásos színezetű idealizmust jelentett”. (Szerdahelyit idézi: Máté 1994, 137) E felfogás ellen lépett fel az 1937-ben megalakult *Magyar Esztétikai Társaság*. A modern polgári esztétikai törekvéseket tömörítette olyan tevékeny résztvevőkkel, mint Baránszky-Jób László, Áprily Lajos, Barta János, Bernáth Aurél, Fülep Lajos, Sík Sándor, Szerb Antal; később (1946-tól) csatlakozott hozzájuk Mátrai László, Benedek Marcell, Szabolcsi Bence, Ferenczy Béni, Balázs Béla, Komlós Aladár – hogy csak a legismertebb neveket említsük.

A két világháború közötti művészetfilozófia szintézise Sík Sándor esztétikája, mely nyitottabb és toleránsabb világnézeti szemléletű, mint neotomista kortársaié. Poszler György szerint az új világállapothoz alkalmazkodó, művészet és filozófia egységében értelmezett „kísérleti” koncepció az övé. (Poszler 1989) Az „*Esztétika*” megjelenését (1943) követő recenziós irodalom elsősorban a modern irányzatok számbavételét, az azokhoz való viszonyulás mikéntjét értékeli benne. Terjedelmes monográfiája minden számottevő magyar elméletre kiterjed, így a neotomisták (Brandenstein, Pauler, Schütz, Pitroff Pál) mellett Péterfy Jenő, Böhm Károly, Mátrai László, Horváth János, Thienemann Tivadar, Benedek Marcell, Bartók György, a fiatal Lukács, Riedl Frigyes, Beöthy Zsigmond gondolatai sorra megjelennek e szintetizáló igényű munkában – elfogadó vagy elutasító előjellel.

Sík Sándor esztétikai spiritualizmusa kevésbé univerzálisan metafizikus, Pitroff, Brandenstein művészetfilozófiájának jellege viszont ontológiai, ezen belül metafizikus. Pauler Ákos esztétikai nézetei dominánsan értékelméleti irányultságot mutatnak. Mitrovics Gyula⁸ korának esztétikatörténeti áttekintésében ezt a tipizálás, karakterizálás nélküli univerzális spiritualizmust véli pszichologizáló jellegnek. A *magyar esztétikai irodalom története* című, 1928-ban megjelent munkájában mutatja be az esztétikai irányzatokat és képviselőiket. Szerdahelyi István keserűen állapította meg, hogy Sík Sándor méltatlanul elfeledett, mellőzött *Esztétikája* sok olyan gondolatot vagy sejtést tartalmaz, amelyet csak hosszú kerülőutakon, évek múlva fedezett fel újra az utókor. Nem hivatalos katedratudósként elemzi Sík Sándor tevékenységét,

---

⁸ A szerző doktori értekezésének egy másik alfejezete Mitrovics Gyula (1871–1965) művészeti munkásságát mutatja be.

hanem mint a magyar, haladó, „polgári” esztétika jelentős képviselőjéről, a modern törekvések egyik összefoglalójáról ír pozitív méltatást. A neotomista gondolkodók közül kétségtelenül Sík pályaképeének utóélete a leggazdagabb, párhuzamosan életművének sokoldalúságával, bár esztétikai munkássága a két világháború között katolikus részről túlságosan rebellisnek, profánnak tűnt, míg 1945 után a másik oldalról túlságosan katolikusnak. (Máté 1994)

A művészet elemzői a 20. század második felében és az ezredfordulón

Az eddig elmondottakból is kitűnik: a művészet fogalmának definiálása nem lehet egyértelmű. Ezt nyilatkozta Ernst Gombrich, az egyik legnagyobb hatású, 20. századi műtörténész is, aki abban az időben hozta létre meghatározó műveit, amikor a művészettel való foglalatosság „egzakt”-tá kívánt válni. Gombrich tudományos érdeklődése középpontjában az állt, hogy miként nézzük a képeket, és miként alkotunk képet. „Művészet valójában nem létezik, csak művészek.” – mondta. (Gombrich – Eribon 1999, 185) A művészet olyan kategória, melyet mi teremtünk, és a művészet szónak különböző értelmet tulajdonítunk. Magunk döntjük el, hogy mit akarunk művészetnek nevezni és mit nem. A művészet fogalma kulturálisan is meghatározott. (Gombrich – Eribon 1999)

A legnagyobb változás művész és befogadó viszonyában zajlott a 20. században. Hauser Arnold szerint a művészeti fogyasztás eldologiasodik, mindinkább formális és technikai szempontok határozzák meg, és amilyen mértékben lazul a kapcsolat a művészet termelője és fogyasztója között, olyan arányban erősödik alkotás és befogadás kölcsönösen tárgyiasult érdeke. A befogadó mindinkább elidegenedik az alkotó személyétől, ezzel szemben meghatározott kapcsolatba kerül a személytelenné vált művel. Kollektív befogadó szubjektumként működő közönség többé nem létezik. Az alkotás terén mindig csak egyénekkal találkozunk, hasonlóképpen a műalkotások is csupán egyének élményei lehetnek, tehát ki-ki a maga módján éli át a művet. Azonos műveltségű rétegek és ezeken belül ideológiailag körülhatárolt csoportok egyértelműen meghatározható közönségalakzatoknak felelnek meg, de semmiféle művészet, sem a magasrendű, sem a népszerű művészet hívei nem

alkotnak tökéletesen homogén csoportot. Hauser szerint a művészet sohasem volt egységes, mert közönsége sem volt soha az, és mert a közönség különböző csoportjai más- és másfajta művészetet igényelnek. (Hauser 1982) Szabolcsi Miklós azt hangsúlyozza, hogy a polgári fejlődés oda vezetett a 19. század végére, hogy művész és közönsége végérvényesen eltávolodott egymástól vagy úgy, hogy a publikum elutasítja a művészt, vagy úgy, hogy a művész utasítja el a nézőt. Ilyen és hasonló zeneszerzői nyilatkozatokból következtethetünk például erre: „a hallgatóság szükséges rossz, de legjobb, ha nincs” vagy „a közönség csak, mint a termet megtöltő akusztikai közeg érdekes”. (Szabolcsi 1964, 76)

Ezzel ellentétben Bartók még az olyan közönséget szerette, mely tüntetett mellette és ellene, kijelentette: ő művészetében „a népek testvérré válását akarja szolgálni, minden viszály ellenére”, (Szabolcsi 1964, 79) Kodály pedig kifejtette, hogy a zeneszerző legszebb jutalma, ha műve nem „leszáll”, hanem „felszáll” a néphez. Debussy, Strauss, Ravel, Honegger számos jelét adták annak, hogy megbecsülik a hallgatóságot. Szabolcsi szerint a kromatika mindig a magány és a válság felé vitte a zenét, illetve azok kifejezője volt a zenei nyelvben. A közönség nélküli zene megfosztja magát egy alapvető, szerves elemétől. A nézőkről való lemondás csak azt jelentheti, hogy a művész az eljövendő megértésre sem számít, hogy egyszerre mondott le a zene életben maradásának, társadalmi funkciójának két fő kritériumáról: a népről és az időről. Bartók, Kodály, Prokofjev, Sosztakovics, Enescu, Honegger és Britten bemutatón új találkozás kezdődött a közönséggel, ami meglepetéssel és csodálkozással járt mindkét fél részéről: a zeneszerzőket meglepte, hogy a hallgatóság közvetlenül reagált művészetükre, a néző pedig meglepődve látta, hogy érti és érzi ezt az új zenét. Az új zene új publikumra lelt, véli Szabolcsi, így elszakadásuk nem végérvényes, előbb-utóbb visszatalál egymáshoz. Sokat tehet ezért a közönségnevelés, a zenekritika, a közérdekű zenetudomány. (Szabolcsi 1964, 76–79)

A marxista esztétika meghatározó alakja volt Lukács György. Nevéhez fűződik a 20. századi új marxizmus első átfogó esztétikájának, *Az esztétikum sajátosságának kidolgozása*, erősen vitatott felfogást képviselve, mikor a művészeti visszatükrözés lényegi elemeként a műalkotás zártságára, „perfektségére”, mint az esztétikai érték meghatározó vonására hivatkozott. „Ebből következik, hogy minden műalkotásnak zárt, magában kerek, magában be-

fejezett összefüggést kell adnia.” (Zoltai 1997, 248) Ilyen módon minden fontos műalkotás „saját világot” teremt, ezért a mindenkori valóságtól eltérő jellege van. „A művészet hatása, a befogadó tökéletes belemerülése [...] a műalkotás „saját világába” [...] éppen azon alapszik, hogy a mű lényegében hívebb, teljesebb, elevenebb, mozgóbb tükrözését adja a valóságnak, mint amilyennel a befogadó egyébként rendelkezik. [...]” (Zoltai 1997, 250) A műalkotás a tartalom és a forma egymásba való kölcsönös áthatását előfeltételezi. Ezt Lukács elsősorban az irodalom, főként az epika és a dráma vonatkozásában tudta és akarta konkretizálni. „A műalkotás egész tartalmának formává kell változnia, hogy igazi tartalma művészi hatást tehessen. A forma nem más, mint a legmagasabb absztrakció, a tartalom sűrítésének legmagasabb formája [...]” (Zoltai 1997, 252). A műalkotás integritásának, perfekciójának elve itt láthatóan összefonódik azzal a felismeréssel, hogy az igazán jelentékeny mű az emberi, a társadalmi-történeti valóság intenzív teljességét zárja formavilágába. Az esztétikai szintézis alapját keresi: „Az esztétika nálam a társadalmi lét ontológiájának szerves részévé válik.” (Zoltai 1997, 253)

Az esztétikai reagálásnak szerinte két típusa van: a műalkotásra, illetve az attól megkülönböztethetetlen, pusztán valóságos dologra való reagálás. Ennél fogva a művészet definiálásakor nem hivatkozhatunk esztétikai mozzanatokra, hiszen éppen azért van szükségünk a művészet definíciójára, hogy azonosítsuk a műalkotásoknál helyénvaló esztétikai válaszok fajtáit, szemben a pusztán valóságos dolgokra adott reakciókkal. Létezik a műalkotásoknak speciális esztétikája és az értékelés speciális nyelve – mindkettő szerepet játszik a művészetben. Létezik továbbá esztétikai érzék (vagy szépérzék, ízlésképesség), s ezzel (ezekkel) az emberek ugyanolyan széles köre rendelkezik, mint az ún. külső érzékekkel (látással, hallással). Valami veleszületett dologgal állunk tehát szemben, nyilvánvaló azonban: nem minden lehetséges esztétikai álláspont egyeztethető össze azzal az állítással, hogy létezik esztétikai érzék. Ezért mérlegelni kell, hogy milyen a szépérzék, ha valójában létezik ilyen. Végül is, ha valakinek van szépérzéke, az nyilvánvalóan nem ugyanazt jelenti, mint az, hogy „van szeme a művészetre”. (Danto 2003, 98) Az esztétikai reakció mindenestre előfeltételezi a megkülönböztetést, ennél fogva nem lehet a művészet definíciója. Ám a helyzet ennél is bonyolultabb. A műalkotások esztétikai értékelésének más a struktúrája, mint a pusztán dolgokénak, legyenek bármilyen szépek, függetlenül attól, hogy az esztéti-

kai érzék velünk született-e. Ez pszichológiai kérdés. A filozófiai kérdés az, hogy az értékelésnek milyen a logikai struktúrája, és hogy milyen strukturális különbségek vannak egy műalkotásra és egy pusztá dologra való reagálás között. (Danto 2003)

A 20. században a művészet kettévált magas és populáris művészetre. Almási Miklós (1992) szerint a modern művészet letragikusabb szakadása, hogy az avantgárd cserbenhagyta a publikumot. Alapelve és gyakorlata egyaránt az aszkézis. A modern avantgárd művészetideál a magának alkotó, közönséget megvető, piacról kivonuló művész: mennél kevésbé kell a publikumnak, annál biztosabb abban, hogy igazi érték születik kezei között. Ennek a magatartásnak persze megvolt a maga jogosultsága. A művészet árucikké degradálódása, a tőke behatolása a művészetek területére, a közízlés uniformizálódása jogosnak tüntette fel ezt a fajta közönség elleni lázadást. Almási azt állítja, hogy paradox az esztétika helyzete, mert lehetetlen egyetlen paradigmába – még kevésbé rendszerbe – foglalni a modern művészet univerzumát.

A szakirodalom elkülöníti a korai modern időszakot, amely a 19. század végéig tart, a modernizmust, mely 1875–1920 között veszi kezdetét, és a körülbelül az 1960-as évektől jelen lévő posztmodern. Ennek megfelelően az esztétikatörténetben, az irodalomtudományban „premodern”, „modern” és „posztmodern” irányzatai különíthetők el. Sem együtt, sem külön-külön nem írható le klasszikus, avantgárd és populáris kultúra, legfeljebb egymásra való vonatkozásukban. Az avantgárd a művészetpiac által tömegesen termelt giccs ellen lázadva lépett fel, és feladatát az autonómia megőrzésében látta, mert a klasszikus avantgárdot a társadalomkritikai attitűd is jellemezte. Jelentős alakjainak egy része a politikai baloldalhoz tartozott, akik meg voltak győződve a művészet radikális társadalomátalakító-bíráló küldetéséről, ezzel is a tömegművészetek ellenében fogalmazták meg magukat és programjaikat. A populáris művészet ugyanis hozzásimul a fennálló rendhez, kiszolgálja az éppen jelenbeli elvárásokat. Amikor az avantgárd szembefordult a közönséggel, Almási szerint nem tudhatta: ezzel a gesztusával a tömegízlést véglegesen kiszolgáltatja a populáris kínálatnak. Békési Sándornál az alapvető kérdés az, hogy (poszt)modern kultúránkban mi egyáltalán a szép, és mi valójában az esztétikai élmény a természeti szép, a kultúra, a kreativitás és a művészet filozófiai, teológiai megfogalmazásában? A mű felismerése,

hogy az ellentétes esztétikai, vallási és kulturális kategóriák, a különböző és összeegyeztethetetlen művészi univerzumok csak a teológia kategóriái szerint vizsgálhatók egységben. (Almási 1992; Békési 2010)

Éles Csaba esztéta szerint minden kor, minden áramlat megteremtette a maga művészetfogalmát. „A művészet sajátos kifejezője különféle hatásoknak és eseményeknek, hogy csak néhányat említsek: politikai, társadalmi, szellemi, kulturális, vallási irányzatok, illetve társadalomkritika, lélektan, ösztönösség és tradíció. A művészetekről beszélhetünk úgy, mint a társadalom termékéről, de úgy is, mint, ami rombol, és új értékeket hoz létre. Vagy a művészet hat a társadalom fejlődésére, vagy a művészet lesz a társadalom terméke. Anélkül, hogy most művészetfilozófiai és művészetszociológiai fejtegetésbe kezdenénk, megállapíthatjuk: a művészet mindig bemutat, szimbolizál valamit. A művészet kiemel a földi létből, vizuálisan ragadja meg az emberi lét szellemi-lelki síkját, és ebben a relációban segít az embernek, hogy megtalálja helyét az univerzumban.” (Éles 2004)

Izgalmas művészetértelmezési kísérleteket kapunk Vitéz Ferencről, aki az irodalmi és művészetelméleti, kritikai kutatások mellett maga is alkotó – az elmélet kérdését a gyakorlat próbájának veti alá. Foglalkozik a Kritika és a Mű viszonyával (Komlós Aladár és Hauser nyomán felteszi a kérdést: műalkotás-e a kritika). „Az új irodalomtudomány (new criticism) a forma mögött már nem a tapasztalatot, a művész világról alkotott képét keresi, hanem a világ megalkotásának mikéntjét (Paul de Man). Az imitáció helyett a kreáció, a kommunikáció helyett pedig a participáció lesz számára fontos; ugyanakkor a kommunikáció maga is participáció (Horányi): kommunikatív cselekvésként (Habermas) tekintjük egy új narratívum megalkotását is (Terestyéni). Az új kritikaelméletek a mű nyitottságát (Eco), társadalmi meghatározatlanságát részesítik előnyben, s miközben félreteszik a tradíciót, a referencialitást és az esztétikumot, nem mondanak le az ízlésről vagy a játék, a szimbólum és az ünnep (Gadamer) aktusairól.” (Vitéz 2014, 58)

Németh László kritikai ars poeticáját idézi, (Vitéz 2014, 72) mely szerint a műalkotás nem más, mint „jól előkészített varázslat”, és a művész mindig új terv, új arány szerint rendez el a már létező dolgokat. „A költő nem úgy alkot, mint az isten: új fát, új emberfajt, új nyelvet. A költő új terv szerint új arányba állítja a régi világ elemeit, ez az ő alkotása. Az alkotás elsősorban kompozíció. Az alkotó a részek viszonyában az elemek közt futkosó erővo-

nalak titokzatos rajzában fejezi ki művészi igazságát. [...] A műalkotás az a belső terv, amely a mű minden elemét egy képzelt központ felé irányítja.” (Németh 1968, 138–139) Másutt a műalkotást nem elsősorban a rend, hanem az átláthatatlanság, a labirintus-modell alapján (nem a képzelt középpont, hanem a lehetséges kijárat keresésével) közelíti meg, Borges „bábeli” könyvtára vagy a képzőművészet által is alkalmazott labirintus-szimbolika felől indulva. (Vitéz 2016) Kitér az olvasatok sokféleségére, a dekonstrukcióra és a jelentésadásra, Eco „nyitott mű”-elméletére utalva, mely abból a felismerésből született, hogy a modern művészet alkotásainak már nem tulajdonítható csak egyetlen, meghatározott jelentés. „Eco ezért a nyitottság három intenzitási szintjét különböztette meg. Egyrészt a mozgásban lévő, befejezetlen művet a befogadó a szerzővel együtt alkotja késszé; továbbá a műélvezet során új és új viszonylatok sarjadnak ki az alkotásból; végül, mivel mindegyik műnek végtelen olvasata lehetséges, a befogadó valamilyen személyes meghatározottságból kelti új életre a művet.” (Vitéz 2014, 58)

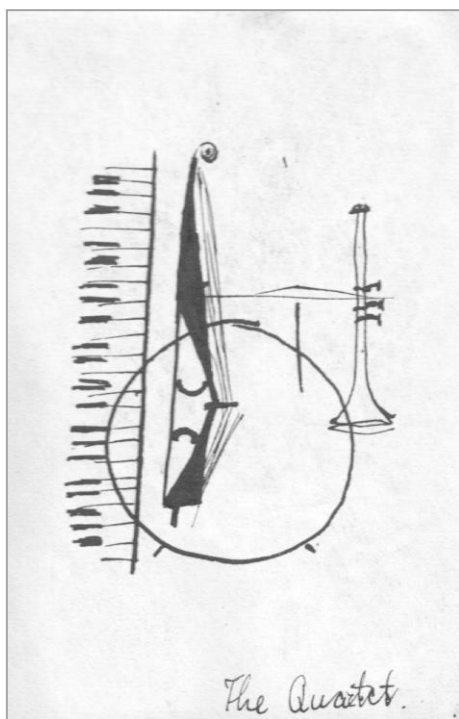
***

Mi is tehát a művészet? Meghatározni nehéz és bonyolult feladat. Ezt próbáltuk érzékeltetni tanulmányunkban. Talán sikerült igazolni, hogy minden korban mást és mást jelent. Egyedül abban lehetünk biztosak, hogy mindig léteznek olyan műalkotások és művészek, melyek (és akik) elnyerik az emberek tetszését és bizalmát, ezzel sarkallva őket alkotó tevékenységük folytatására, így mindig van és lesz is művészet.

IRODALOM

- ALMÁSI Miklós (1992): *Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában*. T-Twins Kiadó, Bp.
- BÉKÉSI Sándor (2010): *Ergon. A keresztyén esztétika teológiája*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Mundus Novus Könyvek, Bp.
- DANTO, Arthur C. (2003): *A közhely színeváltozása. Művészetfilozófia*. Enciklopédia Kiadó, Bp.
- ÉLES Csaba (2004): Ulrich Zwingli pályaképe – Luther és Kálvin között. *Zempléni Múzsá*, 4. évf., 43. (2004/16. sz.), 2004/tél
http://zemplenimuzsa.hu/04_4/eles.htm (2017. 03. 01.)
- FENYŐ Imre (2007): *Tankó Béla, a Debreceni Egyetem professzora (1876–1946)*.
In: BREZSNYÁNSZKY László (szerk.): *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlata*. Gondolat Kiadó, Bp., 170–180.
- GOMBRICH, Ernst – ERIBON, Didier (1999): *Miről szólnak a képek? Beszélgetések művészetéről és tudományról*. Balassi Kiadó – Tartóshullám Kiadó, Bp.
- HAUSER Arnold (1982): *A művészet szociológiája*. Gondolat Kiadó, Bp.
- JÁNOSI Béla (1917): Mitrovics Gyula: Az esztétika alapvető elvei. *Irodalomtörténet*, 6. évf. (1917/1. sz.), 177–178.
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/IrodalomTortenet_1917/?pg=184&layout=
(2017. 03. 10.)
- MÁTÉ Zsuzsanna (1994): *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében. Tanulmányok Brandenstein Béla, a fiatal Lukács György, Pauler Ákos, Pitroff Pál, Schütz Antal és Sík Sándor esztétikájáról*. JGYTF Kiadó, Szeged.
<http://mek.oszk.hu/04800/04829/04829.pdf> (2017. 03. 02.)
- MITROVICS Gyula (1928): *A magyar esztétikai irodalom története*. Csáthy Ferenc RT, Db.-Bp.
- NÉMETH László (1968): *Ars poetica*. In: *Kiadatlan tanulmányok I*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- POSZLER György (1989): *Eszmék, eszmények, nosztalgiák*. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- SÍK Sándor (1990): *Esztétika*. Universum Kiadó, Szeged.
- SZABOLCSI Bence (1964): *A művész és közönsége*. Zeneműkiadó Vállalat, Bp.
- VITÉZ Ferenc (2014): *A Kritika és a Mű viszonya*. In: *Uő: Angyalkapuk és szövegjáratok. Tanulmányok és esszék. a szakrális, az irodalmi, a vizuális és az esztétikai kommunikáció köréből*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 58–70.
- VITÉZ Ferenc (2016): *A labirintus mint lehetséges világmodell*. In: *Uő: Angyalok a labirintusban. Irodalmi és művészeti tanulmányok, esszék*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 102–117.
- ZOLTAI Dénes (1997): *Az esztétika rövid története*. Helikon Kiadó, Bp.

*Hoppál Mihály grafikája: Koartett (fent);
Tamus István linómetszete: Művészetlep (lent)*

Információs technológiák a hatékony nyelvtanulás támogatásában

A multimédia és a közösségi hálózatok észrevétlenül a mindennapi életünk részévé váltak. Ami tegnap még újdonság volt, az ma már megszokott, holnap pedig lehet, hogy elavultnak gondoljuk. Az internet az elmúlt 8–10 évben kezdett egyre jobban a közösségi megoldások irányába tolni, s úgy tűnik, ez a folyamat napjainkban egyre gyorsul. Már évek óta beszélünk az új webről, ami a szemantikus internet kora lesz, mint web 3.0. (Hendler 2009) Ennek ellenére úgy érzem, a nyelvtanulásban (és a nyelvoktatásban) nem használjuk ki a web 2.0-ban rejlő lehetőségek töredékét sem.

Alább az elmúlt években végzett kutatásaim néhány fontosabb eredményét szeretném röviden bemutatni a technológiával támogatott nyelvtanulásra vonatkozóan. Három témát járok körbe. Először áttekintem a számítógéppel támogatott nyelvtanulás főbb állomásait, ezek terminológiáját, majd szeretném ismertetni az általam alkotott és bevezetni kívánt új terminológiát. Mivel a számítógéppel vagy – mondjuk inkább – a technológiával támogatott nyelvtanulás elképzelhetetlen a *multimédia* által biztosított megjelenési, leképezési lehetőségek és formák nélkül, ezért külön fejezetben foglalkozom a média és a multimédia tapasztalatszerzésben betöltött szerepével. A technológia, a multimédia, és a nyelvtanulást támogató közösségi implementációk között a hidat a számítógépes nyelvészet eredményei és megoldásai képezik. Ezért a harmadik fejezetben több ilyen jellegű kutatás eredményeit összegezve és felhasználva keresem a nyelvtanulási hatékonyság növelésének lehetőségeit. Úgy gondolom, hogy ezek a nyelvtanulást támogató interaktív lehetőségek akár a szabályozott oktatás keretei mellett is igen eredményes és hatékony segítségek lehetnek mind a tanulás megkönnyítésében, mind a nyelv gyakorlása terén – ha okosan használjuk ki a bennük rejlő pozitívumokat és előnyöket.

1. A számítógép: mint a nyelvtanulás eszköze

A számítógéppel támogatott nyelvtanulás egyes szakaszainak terminológiai elnevezése mára elavulttá vagy – visszatekintve és az adott kort értékelve – pontatlanná vált. Úgy gondolom, szükség van egy új, pontosabb, korszerűbb, az adott kor nyelvtanulást segítő technológiáinak mai megítélését jobban tükröző terminológia bevezetésére.

A CALL történetének három klasszikus fő korszaka a szakirodalomból is jól ismert: ezek a '60–70-es évek, a '80-as és a '90-es évek korszakai. (Levy 97) Warschauer és Healey szintén ezeket az időszakokat különíti el, ám a korszakokat a jellemző, pedagógiai-pszichológiai irányzatoknak megfelelően nevezik el. Az 1960–70-es évek a behaviorisztikus, a következő évtized a kommunikatív CALL, a '90-es évektől kezdődő korszak pedig az integratív CALL időszaka. Az integratív CALL további két részre bontható: a multi-médiás offline programok és az internetes applikációk szakaszára az 1990-es évek végétől. (Warschauer – Healey 1998)

Az általam bevezetni kívánt új terminológia megpróbálja a különböző fejlődési szakaszokat úgy leírni (s ezáltal ábrázolni), hogy a szakaszok nevei minél pontosabban tükrözzék az abban az időszakban tipikus vagy legfontosabb technológiai megközelítést a számítógéppel támogatott nyelvtanulás területén.

Az ezredforduló táján a TELL (Technology Enhanced Language Learning) kifejezés és mozaikszó is megjelenik, jelezve: a hangsúly már nem magán a gépen, hanem a technológián van. Azonban ez a terminológia valamilyen nem tudott mély gyökeret verni szakmai körökben. (Bush 1997)

Az eddig használt CALL és TELL megnevezés helyett egyszerűen a TALL (Technology Assisted Language Learning) névhasználatot tartom szerencsésnek, hiszen az elmúlt teljes időszak valójában a technológiával (technológiai eszközökkel: hardver, szoftver) támogatott nyelvtanulásról szól. A technológiának mint gyűjtőfogalomnak pedig része a számítógép, még akkor is, ha bizonyos szakaszokban ezt a részfogalmat tartottuk fontosnak, vagy éppen a legfontosabbnak.

A következő táblázatban ábrázolom az általam javasolt terminológiát – benne a különböző korszakokat –, ahol jelölöm az egyes szakaszok angol nyelvű megnevezését, valamint rövidítését. Az időszakasz beosztásánál egy

körülbelüli becslést adok meg, azt jelezve, hogy azokban az években mely technológiák, vagy módszerek dominanciája volt a jellemző.

A megnevezés oszlopban az angol nyelvű terminológiát használtam fel és egészítettem ki. A mozaikszavak és a megnevezések végén minden esetben az „Assisted Language Learning” (ALL) megnevezés használatát tartom kézenfekvőnek. Az első szavak – vagy a mozaikszavak első betűi – pedig az adott technológiára jellemző megnevezést próbálják tömören leírni.

A technológiával támogatott nyelvtanulás (TALL) főbb szakaszai (Technology Assisted Language Learning)		
Időszak	Mozaikszó	Megnevezés
~1960–70	PALL	Program Assisted Language Learning
~1970–85	CALL	Computer Assisted Language Learning
~1985–95	MALL	Multimedia Assisted Language Learning
~1995–2005	WALL	Web Assisted Language Learning
~2005–10	SMALL	Social Media Assisted Language Learning
~2010–	SMART ALL	Social Media (on) Advanced Radio Technology Assisted Language Learning

1. táblázat. Új terminológia: A TALL főbb szakaszai és megnevezései

2. A tapasztalatszerzési formák digitális leképezéseinek lehetőségei a nyelvtanulásban a multimédia segítségével

A tanulási folyamatban nélkülözhetetlen tapasztalatszerzési metódusok vagy formák a web 2.0 szolgáltatásaiban, közösségeiben is rendre megjelennek. A tapasztalatszerzés jelentőségét az adja, hogy a tudásátadás az egyes pedagógiai paradigmákban különböző mértékben ugyan, de egy bizonyos szinten mindig tapasztalati úton történik. A különbség főként a metodikában van – amíg az egyik nézet inkább absztrakt módon, nyelvi úton közvetít, és a már meglévő tapasztalatokra épít, a másik a közvetlen szemléltetésre, és/vagy az aktív cselekvésre helyezi a hangsúlyt a tapasztalatok megszerzésében. A tapasztalatszerzés fontossága azért rendkívül jelentős a tudásátadásban, mivel a konkrét tapasztalatokhoz olyan információkat és mentális reprezentációkat társítunk, melyek alapvetően meghatározzák, támogatják, kiegészítik,

mélyítik, vagy éppen megváltoztatják addigi tudásrendszerünket. Az önálló tanulásban – esetünkben a nyelvtanulásban – a nyelvtanuló (és különösen a kezdő nyelvtanuló) még hatványozottabban kénytelen a saját, tapasztalati úton megszerzett tudására támaszkodni. (Gaskó 2006; Nahalka 1997; 2013)

A multimédia eszközeiről azt állítom, hogy segítségükkel jön létre az analóg–digitális–analóg konverzió. Feltevésem szerint – az előző bekezdésben elmondottakból következően – a nyelvtanuló, aki az önálló tanulás esetén főként saját tapasztalataira épít, hatékony tudás és tapasztalatszerzési forrásként tekinthet a multimédia eszközei által otthonában elérhető közösségi (virtuális–valós) nyelvtanulási formákra. Ez a feltevés akkor igaz, ha a nyelvtanuló minél kisebb energiával, minél többféle tapasztalatszerzési lehetőséghez jut az említett multimédiás web 2.0-ás felületeken. Ennek igazolása érdekében szükséges vizsgálni az egyes tapasztalatszerzési metódusok web 2.0 leképezhetőségét vagy megjeleníthetőségét.

Jelen esetben tehát a multimédia szerepét a nyelvtanulásban abból a szempontból vizsgálom, hogy ez a fajta információközvetítés hogyan jön létre, milyen hatása van a nyelvtanulás támogatására, valamint – a számomra legfontosabb szempont szerint – hogyan lehet növelni a nyelvtanulás hatékonyságát a multimédia alkalmazásával. Egy másik lényeges tényező, hogy az egyes tapasztalatszerzési lehetőségek lefordíthatóak-e a digitális világba. Például megtaláljuk-e minden vizsgált tapasztalatszerzési lehetőségnek a digitális változatát a web 2.0 szolgáltatásai között?

A fenti kérdés megválaszolása érdekében a tapasztalatszerzés egyes szintjeit Edgar Dale modellje alapján vizsgálom, (Dale 1946; 1969) összekapcsolva őket a web 2.0 lehetőségei által elképzelhető és/vagy elérhető megnyilvánulásokkal. A 2. táblázatban – a Dale-féle modellt leképezve a digitális térbe – megfigyelhetjük az eredeti tapasztalatszerzési szintek virtuális közegben való megnyilvánulásait, ezáltal a web 2.0 szolgáltatásokban rejlő széles tanulást támogató lehetőségeket a nyelvtanulás esetében. Jól látható, hogy a modell szintjei (bal oldali oszlop) rugalmasan implementálhatók a digitális térbe, és az egyes rétegek átnyúlhatnak egymásba, vagy akár keveredhetnek is. Ezen lehetőségek egy része jól ismert, s újdonságukat leginkább a közösségi hálózatokon folyó kommunikáció intenzitása különbözteti meg a korábban már használt, nyelvtanulást segítő eszközöktől.

Azonban a közösségi hálózatokon folyó kommunikáció tartalmának megőrzése, valamint hozzáférhetővé és bővíthetővé tétele a felhasználók számára egy olyan lehetőséggel is gazdagítja a nyelvtanulás eszköztárát, mely – legálábbis jelenlegi méreteit tekintve – biztosan újnak tekinthető.

a tapasztalatszerzés különböző szintjei	példák web 2.0 szolgáltatásokra
verbális szimbólumok	a web 2.0-án különböző formákban megjelenő (verbális és multimediális, szöveges és hipertextuális stb.) tartalmak olvasása, ill. „együttolvasása”
vizuális szimbólumok	
rádió- és hangfelvételek (álló)képek	kiválasztott audio-vizuális anyagok (hangfájlok, „podcast”-ok, videók stb.) meghallgatása, ill. megnézése
mozifilmek, mozgóképek	
oktatófilmek	
bemutatott, ill. kiállított tárgyak tanulmányutak	tematikus tartalmak (virtuális kiállítások, képtárak, múzeumok, enciklopédiák, oktatóanyagok, blogok stb.) olvasása, meghallgatása és/vagy megnézése
demonstrációk, bemutatók	különböző tudástartalmak közösségi feldolgozása; adott témák „megbeszélése”, megvitatása, közös fel- és/vagy kidolgozása (pl. blogbejegyzések és hozzászólások formájában vagy fórumokon; irodalmi alkotások, kitalált vagy valós történetek, „kalandok” közreadása stb.)
„dramatizált” tapasztalatok, szerepjáték(ok)	
művi (laboratóriumi, „szimulált”) tapasztalatok	részvétel különböző számítógépes vagy szerepjátékokban
közvetlen (célirányos, gyakorlati) tapasztalatok	kifejezetten a nyelvtanulás céljából létrehozott web 2.0 szolgáltatások, pl. „nyelvi kurzusok” igénybe vétele
	a tanult idegen nyelv közvetlen használata és elsajátítása anyanyelvi környezetben (konkrét problémaszituációkban, tényleges feladatok megoldásában stb.)

2. táblázat. A tapasztalatszerzés egyes szintjei és megjelenésük a web 2.0 szolgáltatásaiban (T. Nagy – Boda 2014)

A web 2.0 egyik legalapvetőbb sajátossága ugyanis a különböző tudástartalmak közösségi feldolgozása, amely egy adott téma esetében lehetővé teszi a tartalom szinte minden lényeges szempontjának felszínre hozását és megvitatását a legkülönbözőbb formákban, médiumokon és regiszterekben.

Mindez a különböző témák egyfajta „evolúcióját” valósítja meg, egyzersmind tükrözi a kommunikációban aktívan részt vevő felhasználók tudásának és nyelvi-kognitív kompetenciáinak fejlődését. Ez nemcsak új, hanem rendkívül hatékony nyelvtanulási lehetőséget jelent, amit a 2. táblázatban felsorolt szintek között a nyelvi kurzusok és az anyanyelvi környezetben történő nyelvelsajátítás felett helyeztem el (nagyjából a hasonlóan aktív rész-vételt és kreativitást igénylő szerepjátékokkal egy szinten).

A 2. táblázat alapján megállapítható: a vizsgált tapasztalatszerzési formák mindegyike elérhető a multimédia és a web 2.0 eszközei által. Kijelenthető ezért, hogy ezek a felületek a nyelvtanulás szempontjából alapvető (közvetlen és közvetett) tapasztalatszerzést illetően igen hatékony eszközök, hiszen a tanuló bárhol, bármikor, egyetlen eszközön keresztül, és számos tapasztalatszerzési forma révén képes tudását növelni vagy mélyíteni. Ellentétben ugyanezeknek a tapasztalatszerzési formáknak a valós világban (térben, időben, pénzben stb.) való korlátozott elérhetőségével szemben.¹

Fontos leszögezni mindezen túl azt a tényt is, hogy a tapasztalatokat a tudásátadás bármilyen formájában középpontba állító pedagógiai paradigmában a *multimédia* jelentősége az, hogy általa (*segítségével*) a *valós világ leképezhető digitális formába és természetesen vissza is alakítható* a befogadó számára érzékszervekkel értelmezhető analóg információvá.

3. A számítógépes nyelvészet nyelvtanulást segítő egyes lehetőségei

Úgy gondolom, a technológiával támogatott nyelvtanulás hatékonyságának növelésére – az előző fejezetben tárgyaltaktól eltérően – talán szokatlan lehetőség az üzleti életben gyakran alkalmazott *költség-haszon elv* bevezetése, mely mind didaktikailag, mind a tananyag tartalmának felépítésében, összeállításában fontos rendezőelvvé válhat. Hogy miként? A lehetőségek tárháza széles; jelen esetben a leggyakoribb szavak listájának nyelvtanulásban, konkrétan a szókincsfejlesztésben való hatékonyságnövelő lehetőségét vizsgálom.

---

¹ Az előző oldalon található táblázatban szereplő web 2.0-ás szolgáltatások részletes bemutatása és elemzése az ebben témában megjelent publikációimban föllelhető. (Ld. T. Nagy 2013a, 2013b, T. Nagy – Boda 2014)

Feltevésém szerint abban az esetben, ha a nyelv leggyakrabban használt szavait tanuljuk (a tematikus vagy a véletlenszerű szótanulással ellentétben), hamarabb teszünk szert a szövegértés és kommunikáció szempontjából egyaránt használható szókincsre. Tehát a cél minél kisebb ráfordítással minél nagyobb eredményt elérni. Ennek alátámasztására, igazolására a számítógépes nyelvészet egyes lehetőségeit, eredményeit és megoldásait hívom segítségül. – Legelőbb is: a nyelvészeti kutatások azt bizonyítják, hogy egy korpusz vagy nyelv leggyakoribb szavainak listája igen gyors mértékben növeli a szöveglefedettséget.

Szókincsméret	Szöveg lefedettség
1000	72.0%
2000	79.7%
3000	84.0%
4000	86.8%
5000	88.7%
6000	89.9%
15851	97.8%

3. táblázat. Szókincsméret és a szöveglefedettség közötti összefüggés az angol Brown korpusz leggyakoribb szavainak esetén (Nation – Waring 1997)

A táblázatból jól látszik, hogy – az angol nyelv esetében – a gyakorisági lista elejéről kiválasztott, viszonylag csekély szókincssel, már magas lefedettséget (szófelismerési eredményeket) érhetünk el. 2000 szó ismeretével már az írott szövegek szavainak közel 80%-át megértjük. A lista az 1 millió szavas – általános célú – Brown korpuszt alapul véve készült. Ha az élő, hétköznapi kontextusban használt beszédet vizsgáljuk, a számok még kedvezőbbek. A 2000 leggyakrabban használt szó az esetek akár 95–96%-át lefedi. (Nation – Waring 1997; Schonell – Meddleton–Shaw 1956; Nation 1993; Schmitt 2007; Adolphs – Schmitt 2003)

Megállapíthatjuk tehát, hogy a leggyakoribb szavak ismeretével a szófelismerés hatékonysága eleinte drámaian növekszik, komoly sikerélményhez juttatva ezzel a tanulót. A későbbiekben ez a növekedés moderáltabb, viszont a megértés egyre szofisztikáltabb lesz.

Ezek nem kőbe vésett számok. Az eredmények nagymértékben függenek a használt korpusz tartalmától, azaz: milyen fajta s mennyire általános a szógyűjtemény, valamint természetesen a korpusz méretétől. A szöveglefedettség (szófelismerés) százalékos értékei annál pontosabbak, minél nagyobb és általánosabb korpusszal van dolgunk. Fontos mindemellett kiemelni, hogy a szöveg adott szavainak ismeretét és az adott szavakból álló szöveg megértését külön kell vizsgálni. A legtöbb esetben ugyanis nem feltétlenül értünk meg egy szöveget teljesen vagy pontosan, ha pusztán a szavakat ismerjük (pl. a szöveg koherenciájához szükség van háttértudásra is). A nyelvtan ismerete természetesen elengedhetetlen, hiszen a szintetikus nyelvek esetén a szavak ragozása és toldalékolása, az analitikus (pl. izoláló) nyelveknél a nyelvtani szerkezetek, alapjaiban módosíthatják vagy árnyalhatják a közlendő gondolatot. Emellett egyéb kérdések és szempontok is felmerülnek; például a leggyakoribb angol szó („the”) ismerete máris 7%-os szöveglefedettséget eredményez az angol szövegek környezetben. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a szöveg által továbbítani kívánt közlendő 7% megértettük. Akkor mi értelme is van a szókinccsméret és a szövegértés közötti vizsgálatnak?

Először is le kell szögezni, hogy egy szövegben a szavak felismerésének mérhető értéke nem feltétlenül egyenlő a szövegértés mérhető értékével, sőt kijelenthetjük, hogy legtöbbször nem is egyezik a két szám. Ugyanis a szavak felismerése a szövegben nem feltétlenül eredményezi a szöveg mondanivalójának megértését, viszont a megértésnek szükséges előfeltétele. Az előző kérdésre a válasz tehát az, hogy *a szófelismerés (amely természetesen a szókinccsen alapul) és a szövegértés egymással összefügg, korrelál.* (Grabe 2008; Laufer – Ravenhorst-Kalovsky 2010; Sen – Kuleli 2015; Baleghizadeh – Golbin 2010; Shen 2008; Schmitt – Jiang – Grabe 2011; Zeeland – Schmitt 2013)

A témában végzett kutatásokat összegezve megállapítható: *szókinccsméret és a szövegértés* mértéke olyan két tényező, mely szintén összefügg egymással. Számos tanulmány mutatja, hogy a szókinccsméret és a szövegértés között pozitív korreláció figyelhető meg: a nagyobb szókinccsméret magasabb találati arányt (szólefedettséget) eredményez, és ennek következményeként magasabb szintű szövegértést várhatunk. (Shen 2008; Sen – Kuleli 2015; Schmitt – Jiang – Grabe 2011; Laufer – Ravenhorst – Kalovsky 2010; Grabe 2008; Baleghizadeh – Golbin 2010; Zeeland – Schmitt 2013; Nation 2006; Anjomshoa – Zamanian 2014; Rashidi – Khosravi 2010)

A szókincs nagysága azonban önmagában nem elegendő tényező az összefüggések pontos feltárásához és megértéséhez a szókincs és a szövegértés mértéke között. Vizsgálatunkat ki kell terjeszteni a szókincs mélységére, azaz a szóismeret minőségére. A szóismeret összetevőit többféleképpen jellemzik a szakirodalomban. Abban azonban konszenzus figyelhető meg, hogy legalább két dimenzió vagy jellemző mindenképp szükséges a szókincs leírásához: a méret és a mélység. A szókincs nagyságát a méretével jellemezhetjük, a mélységét (vagyis a minőségét) pedig legegyszerűbben az mutatja meg, hogy egy szónak hányféle jelentését ismeri a nyelvhasználó. Vagyis: egy adott szót hányféle megközelítésben és módon tud alkalmazni egy adott nyelvi kontextusban helyesen a tanuló. (Shen 2008; Anderson – Freebody 1979; Nagy 1988) Emiatt alább kitérek a szókincs mérete és minősége, valamint a szókincs minősége és a szövegértés közötti összefüggésre is.

A szókincsméret és a szókincs mélysége között szintén összefüggés figyelhető meg. Sen és Kuleli (2015) több mint 350 egyetemi hallgatón végzett vizsgálata megállapította, hogy erős szignifikáns kapcsolat van a szókincs mérete és minősége között. A szókincs méretének növelése általában a szókincs minőségét is növeli. Ez azzal magyarázható, hogy a szótanulással egy szónak több jelentése is kialakul, vagyis rögzül, valamint a szavak jelentés-tani és szóhasználati kapcsolati hálózata is egyre komplexebb lesz.

A szókincs mélysége és a szövegértés közötti összefüggést is vizsgálta Sen és Kuleli, (2015) e két tényező között is szignifikáns korrelációt mutatva ki. Ha a szókincs összetevőinek (szavainak) ismerete mélyebb, tehát szélesebb, a vizsgált személyek a teszteken magasabb teljesítmény nyújtottak. (Lásd még: Qian 1998; 1999; Nassaji 2004; Rashidi – Khosravi 2010) Azaz, a szókincs mélyítésével, tehát egy szó több jelentésének megismerésével (poliszémia, szinoníma stb.) a szókincs méretének bővítése nélkül is magasabb mértékű szövegértést lehet elérni.

A szókincsméret és a szókincs minőségének hatása a szövegértésre szempontjából Sen és Kuleli (2015) eredménye azt mutatja, hogy a szókincs mélységének vizsgálatából jobban meg lehet becsülni a várható szövegértést, mint a szókincs pusztán méretéből. Tehát bár mind a szókincsméret, mind a

szókincs minőségének vizsgálatával meg lehet becsülni a várható szövegértés eredményét, a szókincs minőségének a felmérésével pontosabb becslést adhatunk a várható szövegértés mértékére.

Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy egy adott témában a szövegértésre hatással lehet még a témában való jártasság, azaz a témával kapcsolatos *háttérismeretek* megléte, illetve mélysége. Abban az esetben, ha a befogadó jártas az adott témában, azaz rendelkezik bizonyos háttérismeretekkel, a szövegértés mértéke előreláthatóan magasabb lesz, mint ha nem volnának előzetes ismeretei. (Schmitt – Jiang – Grabe 2011)

Az előző bekezdésekben láthattuk, milyen bonyolult összefüggésrendszer van a szövegelfedettség, a szókincsméret, a szókincsmélység és a szövegértés között. Az említett kutatások eredményeit összegezve, az idegen nyelvek tanulása szempontjából számunkra mégis az az egyik legfontosabb következtetés, hogy *a szókincs méretének és mélységének növelése a tanulásra kiválasztott szavak vagy szókincs tartalmától (összeállításától) függetlenül is a szövegértés javulását eredményezi.*

Az előzőekből valószínűsíthető, hogy a nyelv leggyakoribb szavainak listájából való szókincsfejlesztés még gyorsabban fogja növelni az ismert szavak felismerését mind az írott, mind a beszélt nyelv esetében. Mivel a szókincs méretileg és minőségileg is pozitív hatással van a szövegértésre, az effajta szókincsfejlesztéssel várhatóan igen látványos eredmények érhetőek el, tehát hatékonyabb lesz, mint a véletlenszerű vagy a tematikus szótanulás. A nyelvtanuló az így elsajátított szókincset mind az idegen nyelvű szövegértésben (befogadásban) mind a kommunikációban sikerrel kamatoztathatja.

Természetesen a leggyakoribb szavak listájának gyakorlati felhasználásával több helyen is találkozhatunk, ha a nyelvtanulás témájában kutatunk. Gondolok itt olyan, a nyelvtanuláshoz készített speciális korpuszokra, melyek alapjait képezhetik egynyelvű szótáraknak is. Az Oxford (Wordpower) egynyelvű szótár például világos és egyszerű definíciókat ígér, 2500 szavas definíciós szókészlet felhasználásával; (Steel 2003) a Longman szótárak definíciós szókincse pedig a 2000 leggyakoribb szóból áll, ezzel minden esetben világos, könnyen érthető definíciókat kínál. (Longman Dictionaries 2016) Számunkra viszont az a legfontosabb, hogy akár a nyelvtanuló, akár a nyelvtanár az informatika eszközeivel képessé válik olyan, tanulásra kiválasztott

(általános, reprezentatív vagy szakmai reprezentatív) korpuszok gyakoriság szerinti rendezésére, amelyet aztán a tanuláshoz és/vagy a tanításhoz hatékonyan felhasználhat.

Kutatásaimban a számítógépes nyelvészet további, alternatív lehetőségeit is vizsgáltam a nyelvtanulás támogatása céljából. Érdekes kiemelni ezek közül a tetszőleges korpuszokon futtatható, konkordancia listákon alapuló egy nyelvű szótanulást, továbbá a multimédiás vizuális teauruszok lehetőségeit a nyelvtanulásban. Utóbbiak a szókapcsolati összefüggések vizuális megjelenítésével lehetővé teszik, hogy a szókincs méretének növelése mellett a szókincs mélységét igen kényelmesen tudjuk fejleszteni, s ezzel még hatékonyabb szövegértést és kommunikációt tudjunk elérni. Ezek mellett a szövegolvashatósági indexek nyelvtanulásban való hasznosítása, egyes esetekben alkalmazhatósága is hasznos lehet. (Lásd a témában: T. Nagy 2017)

Fentebb néhány olyan új eredményt szerettem volna bemutatni a hatékony nyelvtanulás témájában, amelyek más kutatások eredményeit összegzik vagy kötik össze. Tettem ezt azért, hogy bemutassam és feltárjam a számítógépes nyelvészet, a multimédia és az internet témához kapcsolódó háttérterületeinek azon fontosabb összetevőit, melyek az idegen nyelvek tanulásában hatékonyan felhasználhatóak, s alkalmazásuk előreláthatóan – sőt mérhetően – növeli a fejlődés eredményességét.

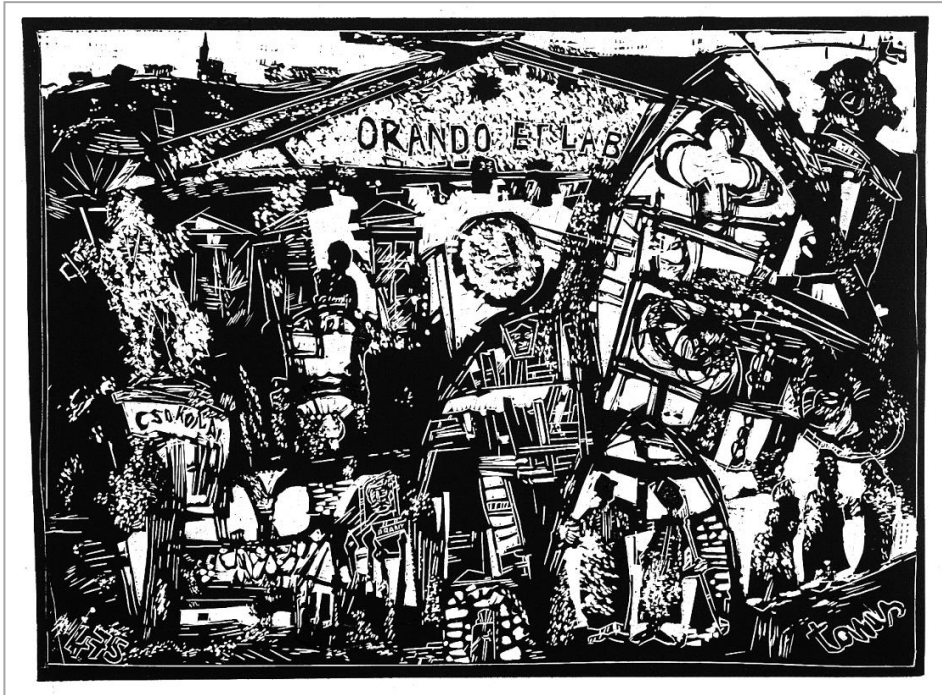
IRODALOM

- ADOLPHS, Svenja – SCHMITT, Norbert (2003): Lexical coverage of spoken discourse. *Applied Linguistics*, 24/4., 425–438.
[http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/adolphs-s-and-schmitt-n-\(2003\)-lexical-coverage-of-spoken-discourse-applied-linguistics-24-4-425-438.pdf](http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/adolphs-s-and-schmitt-n-(2003)-lexical-coverage-of-spoken-discourse-applied-linguistics-24-4-425-438.pdf) (Letöltve: 2017. 10.)
- ANDERSON, Richard C. – FREEBODY, Peter (1979): Vocabulary Knowledge. *Technical Report* No. 136. Champaign, Center for the study of reading, University of Illinois. 71 p.
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED177480.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- ANJOMSHOA, Leila – ZAMANIAN, Mostafa (2014): The Effect of Vocabulary Knowledge on Reading Comprehension of Iranian EFL Learners in Kerman Azad University. *International Journal on Studies in English Language and Literature (IJSSELL)*, Volume 2. Issue 5., 90–95.
<https://www.arcjournals.org/pdfs/ijSELL/v2-i5/13.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
-

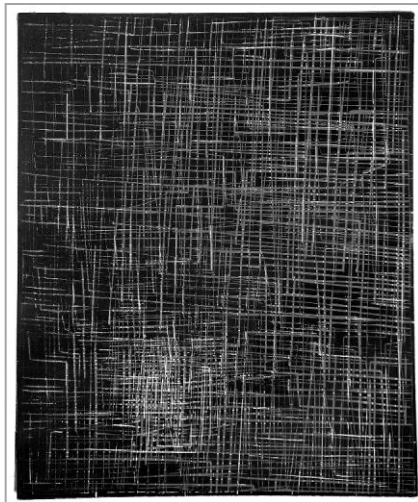
- BALEGHIZADEH, Sasan – GOLBIN, Mohammad (2010): The effect of vocabulary size on reading comprehension of Iranian EFL learners. *LiBRI. Linguistic and Literary Broad Research and Innovation*, Volume 1. Issue 2.
<http://edusoft.ro/brain/index.php/libri/article/view/130/321> (Letöltve: 2017. 10.)
- BUSH, Michael D. (1997): *Implementing Technology for Language Learning*. In: BUSH, Michael (szerk.): *Technology-Enhanced Language Learning*. National Textbook Company, Lincolnwood, 287–349.
- DALE, Edgar (1946): *Audio-Visual Methods in Teaching*. Dryden Press, New York. 546 p.
- DALE, Edgar (1969): *Audiovisual Methods in Teaching* (3. ed.). Dryden Press, New York. 719 p.
- GASKÓ Krisztina (2006): *A tanulás pszichológiai értelmezése*. In: NAHALKA István (szerk.), M. NÁDASI Mária (sorozatszerk.): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Hatékony tanulás*. Bölcsész Konzorcium, Bp., 20–40.
<http://mek.niif.hu/05400/05446/05446.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- GRABE, William (2008): *Vocabulary and reading comprehension*. In: GRABE, William: *Reading in a Second Language, Moving from Theory to Practice*. Cambridge University Press, Cambridge, 265–286.
http://www.cambridge.org/elt/resources/appliedlinguistics/reading/ReadingInASecndLanguage_Sample_Ch13.pdf (Letöltve: 2017. 10.)
- HENDLER, Jim (2009): Web 3.0 Emerging. *Computer*, Volume 42. Issue 1., 88–90.
<https://www.csee.umbc.edu/courses/graduate/691/spring13/01/papers/web3emerging.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- LAUFER, Batia – RAVENHORST-KALOVSKI, Geke C. (2010): Lexical threshold revisited: Lexical text coverage, learners' vocabulary size and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, Volume 22. No. 1., 15–30.
<http://nflrc.hawaii.edu/rfl/April2010/articles/lauffer.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- LEVY, Michael (1997): *Computer-Assisted Language Learning–Context and Conceptualization*. Oxford University Press, New York. 298 p.
- Longman Learners' Corpus, The (2016): Longman Corpus Network [weblap].
<http://www.pearsonlongman.com/Dictionaries/corpus/learners.html> (Letöltve: 2017. 10.)
- NAGY, William E. (1988): Vocabulary instruction and reading comprehension. *Technical Report* No. 431. Champaign, Center for the study of reading. University of Illinois. 24 p.
https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/17756/ctrstreadtechrepv01988i00431_opt.pdf?sequence=1,500,250 (Letöltve: 2017. 10.)
- NAHALKA István (1997): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron (III.). *Iskolakultúra*, 1997. 4., 3–20.
<http://epa.oszk.hu/00000/00011/00124/pdf/1997-4.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)

- NAHALKA István (2013): Konstruktivizmus és nevelés. *Neveléstudomány*, 2013. 4., 21–33.
http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4.pdf (Letöltve: 2017. 10.)
- NASSAJI, Hossein (2004): The relationship between depth of vocabulary knowledge and L2 learners' Lexical inferencing strategy use and success. *The Canadian Modern Language Review*, 61,1. September, 107–134. <http://old.fltrp.com/download/07062703.pdf> (Letöltve: 2016. 01.)
- NATION, Paul (1993): *Vocabulary size, growth, and use*. In: SCHREUDER, Robert – WELTENS, Bert (szerk.): *The Bilingual Lexicon*. John Benjamins Publishing, Amsterdam – Philadelphia, 115–135.
<http://www.victoria.ac.nz/lals/about/staff/publications/paul-nation/1993-Vocabulary-growth.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- NATION, I. S. P. (2006): How large a vocabulary is needed for reading and listening? *The Canadian Modern Language Review*, 63,1. September, 59–82.
<http://www.victoria.ac.nz/lals/about/staff/publications/paul-nation/2006-How-large-a-vocab.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- NATION, Paul – WARING, Robert (1997): *Vocabulary size, text coverage and word lists*. In: SCHMITT, N. – MCCARTHY, M. (szerk.): *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy*. Cambridge University Press, Cambridge, 6–19.
http://www.lexutor.ca/research/nation_waring_97.html (Letöltve: 2017. 10.)
- QIAN, David D. (1998): *Depth of vocabulary knowledge: Assessing its role in adults reading comprehension in english as a second language* [pdf fájl]. [doktori disszertáció] University of Toronto.
<https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/12079/1/NQ33914.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- QIAN, David D. (1999): Assessing the roles of depth and breadth of vocabulary knowledge in reading comprehension. *Canadian Modern Language Review*, 56, 2., 282–307.
- RASHIDI, Nasser – KHOSRAVI, Negar (2010): Assessing the Role of Depth and Breadth of Vocabulary Knowledge in Reading Comprehension of Iranian EFL Learners. *Pan-Pacific Association of Applied Linguistics*, 14 (1), 81–108.
<http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ920505.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- SCHMITT, Norbert (2007): *Current perspectives on vocabulary teaching and learning*. In: CUMMINS, Jim – DAVISON, Chris (szerk.): *International Handbook of English Language Teaching*. Springer Science & Business Media, 827–842.
[http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/schmitt-n-\(2007\)-current-trends-in-vocabulary-learning-and-teaching-cummins-j-and-davison-c-\(eds\)-the-international-handbook-of-english-language-teaching-vol-2-springer.pdf](http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/schmitt-n-(2007)-current-trends-in-vocabulary-learning-and-teaching-cummins-j-and-davison-c-(eds)-the-international-handbook-of-english-language-teaching-vol-2-springer.pdf) (Letöltve: 2017. 10.)
- SCHMITT, Norbert – JIANG, Xiangying – GRABE, William (2011): The percentage of words known in a text and reading comprehension. *The Modern Language Journal*, Volume 95. Issue 1., 26–43.

- [http://www.hetutors.com/uploads/schmitt-n-jiang-x-and-grabe-w-\(2011\)-the-percentage-of-words-known-in-a-text-and-reading-comprehension-modern-language-journal-95-1-26-43.pdf](http://www.hetutors.com/uploads/schmitt-n-jiang-x-and-grabe-w-(2011)-the-percentage-of-words-known-in-a-text-and-reading-comprehension-modern-language-journal-95-1-26-43.pdf) (Letöltve: 2016. 01.)
- SCHONELL, F. J. – MEDDLETON, I. G. – SHAW, B. A. (1956): *A Study of the Oral Vocabulary of Adults*. University of Queensland Press, Brisbane. 176 p.
- SEN, Yusuf – KULELI, Mesut (2015): The effect of vocabulary size and vocabulary depth on reading in EFL context. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 199., 555–562. http://ac.els-cdn.com/S1877042815045577/1-s2.0-S1877042815045577-main.pdf?_tid=19e68144-bc37-11e5-97cc-00000aab0f02&acdnat=1452938234_42944fd4771de76266161b60ed1a5b2b (Letöltve: 2017. 10.)
- SHEN, Zhifa (2008): The Roles of Depth and Breadth of Vocabulary Knowledge in EFL Reading Performance. *Asian Social Science*, Vol. 4. No. 12., 135–137. <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ass/article/view/773/747> (Letöltve: 2017. 10.)
- STEEL, Miranda, ed. (2003): *Oxford Wordpower Dictionary*. Oxford University Press, Oxford, 794 p.
- T. NAGY László (2013a): A közösségi hálózatok szerepe a nyelvtanulásban. *Oktatás-Informatika*, 2013. /1–2 sz. <http://www.oktatas-informatika.hu/2013/03/t-nagy-laszlo-a-kozossegi-halozatok-szerepe-a-nyelvtanulasban/> (Letöltve: 2017. 10.)
- T. NAGY László (2013b): *Hatékony nyelvtanulás a közösségi hálózatok segítségével*. In: LADÁNYI Mária – VLADÁR Zsuzsa – HRENEK Éva (szerk.): *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I-II*. Tinta Könyvkiadó, Bp., 813–819.
- T. NAGY László – BODA István (2014): *Nyelvtanulás és nyelvtanulási lehetőségek a web 2.0 közegében*. In: BÁTYSZILVIA – NAVRACSICS JUDIT – VÍGH-SZABÓ MELINDA (szerk.): *Nyelvelsajátítási-, Nyelvtanulási- és Beszédkutatások, Pszicholingvisztikai tanulmányok IV.*, Gondolat Kiadó, Budapest – Veszprém, 199–211.
- T. NAGY László (2017): *A közösségi médiák a hatékony nyelvtanulás támogatásában* [doktori (PhD) értekezés]. Debreceni Egyetem IK, Debrecen.
- WARSCHAUER, M. – HEALEY, D. (1998): Computers and language learning: an overview. *Language Teaching*, Volume 31. Issue 2. pp. 57–71. <http://hstrik.ruhosting.nl/wordpress/wp-content/uploads/2013/03/Warschauer-Healey-1998.pdf> (Letöltve: 2017. 10.)
- ZEELAND, Hilde Van – SCHMITT, Norbert (2013): Lexical Coverage in L1 and L2 Listening Comprehension: The Same or Different from Reading Comprehension? *Applied Linguistics*, 2013. 34/4. pp. 457–479. [http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/pdf-\(310-kb\).pdf](http://www.norbertschmitt.co.uk/uploads/pdf-(310-kb).pdf) (Letöltve: 2017. 10.)

Tamus István: *Orando et laborando* (linómetszet, fent);
Labirintus (lent)

A vallásosság hatása a felnőttek televíziós dokumentumfilmekből történő tanulására

Munkánkat annak a kérdésnek a megválaszolása vezérelte, hogy milyen hatása van az egyén vallásosságának a televíziós dokumentumfilmekből történő tanulásra. Több kutatás is elemezte korábban a vallásosság felsőoktatási tanulmányokra, illetve olvasásra gyakorolt hatását, a televíziós dokumentumfilmekből történő tanulóval kapcsolatban azonban nem készült eddig hasonló feltáró munka. Ezért megvizsgáltuk, hogyan hat a vallásosság a témaválasztásra a dokumentumfilmek esetében, valamint azt is analizáltuk, milyen televíziós műsorfajták megtekintése jellemző a vallásosság szerinti önbesorolás alapján különböző csoportok tagjaira. Elemeztük, miként befolyásolja a vallásosság az egyén – dokumentumfilmekben látott témákkal kapcsolatos – további tanulási és kutatási aktivitását. Vizsgálódásunk empirikus alapját az az országos online kutatás adta, amelyet a Debreceni Egyetem Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszéke a Nemzeti Művelődési Intézettel közösen végzett 2016 nyarán. Ennek során csaknem 4.000 kulturális közfoglalkoztatott töltött ki online kérdőívet, amelynek eredményeit SPSS adatkezelő program segítségével dolgoztuk föl.

Bevezetés

A televíziós dokumentumfilmek tanulásban betöltött szerepének vizsgálatát több tényező indokolja. A televíziózás vezető szerepet tölt be a szabadidő eltöltésében, illetve a tévé bizonyítottan tanulási eszköznek is számít – a szórakoztatás mellett. Szinte minden hazai és nemzetközi kutatás egyetért abban, hogy a modern társadalmakban a szabadidő eltöltést a televízió uralja. (Lásd pl.: Robinson – Godbey 1999; Vitányi 2006; KSH 2013; Nagy 2013; Bureau Of Labor Statistics – BOLD 2017; Nielsen 2016; Székely – Szabó 2017)

A hazai lakosság 2016-ban naponta átlagosan 253 percet töltött tévé előtt. (Nielsen 2016) A televízió és általában a tömegkommunikációs eszközök emberi tudást befolyásoló és egyben oktató szerepét bemutató szakirodalom igen széles. Leyens és Codol (1998) szerint a körülöttünk lévő világból számtalan információ érkezik, melyeknek csak egy részéről szerzünk direkt módon, érzéki úton tudomást. Az indirekt, nem experimentális módon megszerzett tudás szignifikáns része a médiából származik, legyen az televízió, internet, rádió, print sajtó, vagy könyv. Luhmann (2008) rámutat: mindazt, amit a társadalmunkról és a világról ma tudunk, a tömegmédiából tudjuk. Gerbner (1973) szerint a televízió annyira centrális helyet foglal el mindennapi életünkben, hogy uralkodik a szimbolikus környezetünkön, helyettesítve a személyes relációinkat és a világgal kapcsolatos tudásunk más instrumentumait a realitásról kialakított saját (torz) imaginációival.

A televízió kifejezetten ismeretterjesztő-oktató funkcióját taglaló szakirodalomban Giroux (1999) említi az ún. „közpedagógia” (public pedagogy) eszméjét, amelynek essenciája, hogy a média pedagógiai szerepet tölt be a publikum (a „köz”) számára. Thumim (2006) kiemeli: már az 1950-es években az volt a kereskedelmi televíziók műsorkészítési koncepciója, hogy a tévé tanítson, informáljon és reklámozzon. Szintén a média didaktikai funkcióját hangsúlyozza Share (2009), aki úgy véli: a televízió kívül ma már a videóval is felszerelt telefonok és az internet köti össze az embereket; a mindenütt jelenlévő média pedig variábilis „leckéket” tanít meg. Fowles (1992) is azt emeli ki, hogy a televízió a megtanít olyan hétköznapi metakommunikációs aktivitásokat, mint például a helyes kézfogás technikája, vagy a proxemika szerepe. Agrawal (2000) szerint a média markáns szerepet tölt be a nyelvek tanulásában és a különféle kulturális szimbólumok jelentésének elsajátításában. Jacke és Winkel (2008) arra mutatnak rá, hogy a tömegkommunikációs instrumentumok által közvetített filmek lehetőséget kínálnak az iskolán túl is a perceptuális lehetőségek kibővítésére, így képesek megismertetni a testbeszéd aspektusait, fejleszthetik a koncentrációs képességeket. Vajda (1994) szerint a televízió rendkívüli erejű tanító- és ismeretterjesztő instrumentum, amely ugyanúgy taníthat hasznos és pozitív ismereteket, mint prezentálhat agresszív tartalmakat. Buckingham (2005) is hangsúlyozza: a média lényegénél fogva „oktató jellegű”, s ez vonatkozik a híradó és a Discovery Channel műsoraira, vagy akár a *Jerry Springer Show*-ra, a *Pokémon* rajzfilmre, s

szerinte a média egyfajta informális iskolarendszert alkot. McQuail a tömeg-médián belül a televízió négy szerepét izolálja: a szórakoztatást, a politikát, a reklámot és oktatást. Megjegyzi, hogy a televízió a felnőttek számára otthoni tanulási instrumentum is lehet. A televízió ismeretterjesztésben, elsősorban tudományos információk közlésében betöltött szerepére több jelentős nemzetközi kutatás is rámutatott. (Lásd: Dhingra 2003; Bates 2005; Barnett et al. 2006; Murcia 2009; Heather – Kristten 2009; Phillips – Norris 1999) McQuail (2003) szerint a média a „köz” felvilágosításában is markáns szerepet játszik, amennyiben támogatja az általános iskoláztatást, a könyvtárakat, a népiskolákat.

A televízió felnőttek tanulásában betöltött szerepét is bemutató legutóbbi hazai országos tudományos kutatást 2006–2009 között végezték 1244 felnőtt lekérdezésével a Debreceni Egyetem, az Eszterházy Károly Főiskola és a Pécsi Tudományegyetem közreműködésével. (Forray – Juhász 2009) Az eredmények szerint a megkérdezettek 17 százaléka leginkább a TV segítségével folytatott autonóm tanulást, míg 54 százalékuk variábilis gyakorisággal, de szerzett ismereteket tévéműsorokból. A fennmaradó 29 százalék azonban teljesen elutasította a televíziót mint tanulási eszközt. (Kenyeres 2009)

Ugyanakkor számos tanulmány hangsúlyozza: a médiából történő tanulást jelentősen befolyásolják az egyén eltérő szocio-demográfiai háttérváltozói. (Brown et al. 2002; Ambrus 2008; Van Evra 2004) Kozma (1999) is kiemeli, hogy a tömegkommunikációs intézmények által kínált tartalom fogyasztására hatnak a befogadók életkörülményei és egyéb szociokulturális jellemzői (pl. életmód, szabadidő, anyagi helyzet, értékrend, szubkulturához való tartozás, életkor stb.). Az egyén háttérváltozói közé tartozik a vallásosság, melynek kapcsolatát az olvasással már több kutatás vizsgálta (lásd: Gereben 2005; Nagy 2003; Kamarás 2008; Pusztai 2008; Németh 2013), illetve a felsőoktatási hallgatói karrierre gyakorolt hatását is elemezték. (vö. Pusztai 2010; Pusztai 2012) Eddig azonban egyetlen kutatás sem foglalkozott azzal, hogy hogyan befolyásolja az egyén vallásossága a televízióból történő tanulást.

A vallásosság mint háttérváltozó figyelembe vételét az is indokolja, hogy a KSH legutóbbi, 2011-ben végzett országos népszámlálási adatai szerint a lakosság 54,7 százaléka vallotta magát vallásosnak. (KSH 2013) Ezért elemzésünkben megvizsgáltuk, hogy miként befolyásolja a vallásosság a televízióból, az ott vetített dokumentumfilmekből történő tanulást.

Fogalmi keretek, vizsgálati populáció bemutatása

Kutatásunk a tematikus ismeretterjesztő televíziós csatornákon (pl. Discovery Channel, National Geographic Channel, Spektrum TV stb.) vetített dokumentumfilmek felnőttek mindennapos tanulásában betöltött szerepére koncentrált. Az ismeretterjesztő/oktató célzatú filmekkel kapcsolatban a hazai szakirodalom többféle definíciót alkalmaz: megjelenik az oktatófilm, dokumentumfilm, ismeretterjesztő film terminusa, részben egymást átfedve. Ugyanakkor az általunk feltárt nemzetközi szakirodalomban ezekre az ismeretterjesztő/oktató célzatú filmekre egyöntetűen a „documentary” (dokumentumfilm) terminus technicust alkalmazzák. A magyar nyelvben használt „ismeretterjesztő film” megnevezéssel egyetlen feltárt nemzetközi szakirodalmi tételben sem talákoztunk. Így az egyértelműség kedvéért mi is a „dokumentumfilm” definíciót használjuk ezekre az ismeretterjesztő/oktató célzatú, de szórakoztató funkciót is vállaló filmekre, elkülönítve azokat az elsősorban fikción alapuló játékfilmekről, valamint a kifejezetten oktatási célokra készült, és elsősorban a formális oktatás során alkalmazott oktatófilmekről.

Csákvári és Malinák a következőképpen definiálták a dokumentumfilm fogalmát: *„A dokumentumfilm olyan információkat közvetít a tárgyvalóságról, amelyek létezésére, igazságára a való életben bizonyítékok vannak.”* (Csákvári – Malinák 1998, 214) A dokumentumfilmek „ősei” – a játékfilmekhez hasonlóan – először a mozivászonon jelentek meg. Hofer és társai említik, hogy 1922-től kezdték alkalmazni a „documentary” jelzőt az ismeretterjesztő célzatú filmekre, akkor került mozivászonra a *„Nanook of the North”* (Nanuk, az eszkimó) című némafilm, amely egy eszkimó család mindennapi életét mutatta be. Az alkotás a filmezés és vágás módja alapján lett dokumentumfilmként definiálva. (Hofer et al. 2014) Ellis (2005) szerint a dokumentumfilm azon az igényen alapul, hogy a fikció helyett a valóságot mutassa be, csel helyett az igazságot, s hitelességet prezentáljon a színlelés helyett. Silverstone azt írja ezzel kapcsolatban: *„a dokumentumfilmek hihetősége azok ábrázolási módján, belső koherenciáján alapszik, valamint azon, hogyan tudja a saját valóságát összeegyeztetni azzal a realitással, amit mindenki ismer.”* (Silverstone 1985, 178)

A dokumentumfilm tehát olyan ismeretterjesztő televíziós műfaj, amely hangsúlyosan jelen van a technikailag fejlett modern társadalmak életében. Az ilyen filmekről szóló szakirodalmi megapítások azonban többnyire csak

tartalomelemzésen alapulnak, a tanulásban betöltött szerepüket a befogadó oldaláról nem vizsgálták.

Adatfelvételünket a Kulturális Közfoglalkoztatási Program harmadik ütemének résztvevői körében végeztünk online lekérdezéssel 2016 nyarán. A hazai és nemzetközi szakirodalomban a televíziós ismeretterjesztés és a televízióból történő tanulás kapcsolatáról felvetett hipotézisek alapján szerkesztett online kérdőívünket a Kulturális Közfoglalkoztatási Program 3.932 résztvevője töltötte ki.

A vizsgált populáció komprehenzív jellemzéséhez felmértük a megkérdezettek demográfiai jellemzőit, szocio-ökonómiai státuszát, vallásos attitűdjét, kulturális tőkéjét, párkapcsolati státuszát. Ezen attribútumok potenciális magyarázó tényezőként jelenhetnek meg a televízióból történő tanulás kapcsán. A vallásosságra az egyén társadalmi tőkéjének részeként tekintettünk, mivel a templomi közösségek és gyülekezetek társadalmi entitások, így az azokhoz tartozás a társadalomba involválódás és beágyazottság egyfajta indikátorát is jelenti. A vallásos attitűd megállapításához Tomka Miklós kategóriáit alkalmaztuk: vallásos, az egyház tanításait követi; vallásos a maga módján; nem tudja megmondani; nem vallásos; határozottan nem vallásos. (Tomka 2010) Ezekből három, összevont kategóriát képeztünk az egyszerűbb elemzés érdekében: nem vallásos; individuálisan vallásos; aktív, közösségi-egyházias módon vallásos – a dokumentumfilmekből való tanulás elemzésekor ezt a három kategóriát vettük figyelembe.

Tomka az országos kutatások alapján azt állapította meg, hogy összességében gyengül az egyházhoz való kötődés, miközben növekszik a „maga módján” való vallásosság és az individualizálódás. Arra is rámutatott, hogy egyre gyakoribb az Istenben való hit, miközben a materializmus visszaszorul. A 2008-as EVS (Európai Értékrend Vizsgálat) adatai szerint a fiatalok, a magasabban iskolázottak és a magasabb jövedelműek kevésbé vallásosak, mint az idősebbek, az alacsonyabban iskolázottak és alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők. (Tomka 2010)

A kutatásunkban részt vett kulturális közfoglalkoztatottak többsége vallásos, ezen belül leginkább a maga módján, individualista módon. Ugyanakkor a megkérdezettek negyede nem, vagy határozottan nem vallásos. Az adatainkat összehasonlítottuk más kutatások eredményeivel is. Egyrészt a KSH

2011-es népszámlálási adataival, (KSH 2013) valamint két, egyetemisták és főiskolások körében végzett regionális kutatás, a 2008-as, 1.362 fő megkérdezésével végzett TERD kutatás és Németh 2012-es, pedagógushallgatók körében, 468 fős mintán lefolytatott kutatásának eredményeivel. (Németh 2013)

1. táblázat: A kutatásban résztvevők vallásossága

Vallásosság szerinti önbesorolás	Kutatásban részt vettek N=3932	Pedagógus-jelöltek 2012 / N=468	TERD kutatás 2008 N=1362	KSH adatok 2011
Vallásos a maga módján	55,2 %	58,7 %	52 %	54,7 %
Vallásos, az egyház tanításai szerint	13,9 %	15,3 %	12 %	
Nem vallásos	19,6 %	12,9 %	22 %	18,2 %
Határozottan nem vallásos, más meggyőződésű	4,9 %	6,5 %	4 %	
Nem tudja/ Nem válaszolt	6,4 %	6,7 %	4 %	27,1 %

(Forrás: saját adatok; Németh 2013; KSH 2013)

A megkérdezett kulturális közfoglalkoztatottak többsége (69,1 százalék) vallásos. Ez az arány jóval magasabb, mint a KSH 2011-es adataiban mért érték (54,7 százalék). A képet azonban árnyalja, hogy míg a népszámláláskor 27,1 százalék nem válaszolt/nem tudta, addig a mi kutatásunk esetében mindössze 6,4 százalék volt ez az arány. Így feltehetően a népszámláláskor kimutatott 27,1 százalékba tartozók egy jelentős része vallásos, de ezt nem kívánta felfedni. A Tomka (2010) által felvázolt tendenciákkal összhangban a válaszadók többsége bár vallásos, de a maga módján. Ez a csoport volt többségben az általunk megkérdezett kulturális közfoglalkoztatottak körében is (55,2 százalék). Az arány összhangban van a 2012-es és 2008-as, egyetemistákat és főiskolásokat lekérdező kutatások eredményeivel. (Németh 2013)

A nem vallásosak és a határozottan nem vallásosak aránya összességében 24,5 százalék, ami magasabb a 2011-es népszámláláskor mért értéknél. Itt ismét abba a problémába ütközünk, hogy nem tudható, a 27,1 százalék nem

válaszoló körében milyen arányban találhatók nem vallásosak. A nem vallásosak aránya a kutatásunkban nagyjából megegyezett a 2008-as TERD kutatás során kapott eredményekkel. A pedagógusjelöltek körében 2012-ben végzett felmérés viszont jóval magasabb arányú vallásosságot talált, ám a TERD és a pedagógusjelölteket vizsgáló kutatás eredményei is összhangban vannak az országos adatokkal, vagyis a magukat saját módon vallásosak csoportja képezi a legnagyobb arányt. (Németh 2013) Figyelemre méltó, hogy a kulturális közfoglalkoztatottak mindössze alig 14 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az egyház tanításai szerint éli a vallási életét. Ez ismét összhangban van a már idézett Tomka (2010) megállapításaival, valamint a KSH ide vonatkozó adataival, amely 10 év alatt 20 százalékos csökkenést mutatott ki a magukat vallásosnak mondók körében. (KSH 2013)

Összességében elmondható: a kutatás résztvevőinek túlnyomó része vallásos, de többségük nem az egyház előírásai szerint gyakorolja hitét. A KSH adataival összevetve kiderül, hogy a megkérdezett kulturális közfoglalkoztatottak vallásosabbak, mint a teljes lakossági átlag. Mivel a kutatásba bevontak többsége kistélepülésen, elsősorban Kelet-Magyarországon él, így településtípus szerinti és regionális összefüggés is kitapintható, összhangban Pusztai kutatásaival, amelyek szerint regionális különbségek mutatkoznak a magukat vallásosnak vagy nem annak tartók területi eloszlása között. Elsősorban a fővárosban, illetve Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Hajdú-Bihar megyében a legmagasabb a vallási, felekezeti közösségekhez nem tartozók vagy az ezt elhallgatók aránya. Ezzel szemben a Dunántúl nyugati részén, Észak-Magyarországon és Bács-Kiskun megyében – főképp a jellemzően katolikus vidékeken – csaknem kétharmad azoknak az aránya, akik vallási, felekezeti közösségekhez tartozónak vallották magukat. (Pusztai 2014) Az ifjúság vallásosságát vizsgáló kutatásokhoz illeszkedik Rosta (2013) megállapítása, aki szerint egyre inkább az elitizálódás a jellemző: a magasabban kvalifikált fiatalok körében emelkedik a vallásosak, az egyházakhoz kötődők aránya.

Hipotézisek

A televíziós ismeretterjesztő csatornákon futó dokumentumfilmekből inkább a vallásosak tanulnak, mintsem a nem hívők.

Arra számítunk, hogy az egyén vallásossága nagyobb tanulási gyakoriságot eredményez a dokumentumfilmek esetében. Mindezt azokra a korábbi kutatási eredményekre alapozzuk, amelyek szerint a vallásos tudatosság a felsőoktatásbeli sikerességgel pozitív korrelációban van, (Pusztai 2008; 2010) illetve, hogy a vallásos hallgatókra jobban jellemző az információszerzési elfoglaltság, mint a nem vallásosakra. (Németh 2013) Ezek alapján feltételezzük, hogy ezek a televíziós csatornák s az azokon vetített dokumentumfilmek általában is nagyobb nézettséget/tanulási hajlandóságot generálnak a vallásos egyének körében, mint a nem vallásosak között.

A vallással kapcsolatos dokumentumfilmek nézettségi gyakorisága egyenes arányosságban van a vallásosság szerinti önbesorolás szintjével.

Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a vizsgált ismeretterjesztő tévécsatornákon (National Geographic Channel, Discovery Channel, Spektrum TV) rendszeresen sugároznak vallással kapcsolatos dokumentumfilmeket. Több tartalomelemzés foglalkozik vallási témájú dokumentumfilmekkel is. (Meyers 2006; Silbermann 2008) Arra számítunk, hogy a vallásosság szerinti önbesorolás szintje kapcsolatban van a különböző témájú dokumentumfilmek nézettségével: a vallásos témákkal foglalkozó filmeket legkevésbé a nem hívők, legnagyobb gyakorisággal pedig az egyház tanításai szerint vallásosak nézik.

A dokumentumfilmek további tanulást és kutakodást generáló hatása a leginkább vallásosakra jellemző.

Hipotézisünket ugyancsak a korábbi, egyetemisták és főiskolások körében végzett kutatások eredményeire alapozzuk. Ezek szerint a vallásosság tanulmányi előmenetelt segítő kapcsolati hálót eredményezett, (Pusztai 2009) és a vallásos hallgatókra inkább jellemző volt a tanulmányok melletti aktív tudó-

mányos tevékenység, az akadémiai beágyazottság, tudományos egyesületi tagság. (Pusztai 2010) Ebből arra következtetünk, hogy ez a fajta, további tanulásra és kutakodásra predestináló hatás a dokumentumfilmekből történő tanulás esetén is kimutatható lesz a vallásosak körében.

Eredmények

Az alábbiakban a kulturális közfoglalkoztatottak között végzett, fent részletezett országos kutatásunk eredményeit ismertetjük. Arra a kérdésre, hogy „Szokott-e ismeretterjesztő csatornákon (pl. National Geographic, Discovery Channel, Spektrum TV) futó dokumentumfilmeket nézni?”, a válaszadók 76,7 százaléka válaszolt igennel, míg 23,3 százalékot tett ki azok aránya, akik nem néznek ilyen filmeket. A válaszokat a vallásosság dimenziójára vonatkoztatva azt az eredményt kaptuk, hogy leginkább az individuálisan vallásosak kísérték figyelemmel dokumentumfilmeket, legkevésbé pedig az aktív, közösségi módon egyházas csoport tagjai.

2. táblázat: A dokumentumfilmek nézettségi aránya és eltérése a teljes csoportban mért átlaghoz képest a vallásosság szerinti önbesorolás relációjában (N=3932)

Vallásosság szerinti önbesorolás	Arányuk a nézők körében	Arányuk a teljes csoportban	Diszkrepancia
Nem vallásos	23,8%	24,5%	-0,7%
Individuális vallásosságú**	57,0%	55,2%	+1,8%
Aktív, közösségi-egyházias*	13,1%	13,9%	-0,8%

Az aláhúzva és vastagítva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: **= 0,000, * < 0,05.

(Forrás: saját munka)

Az adatokat vizsgálva kiderül: az egyén vallásossága befolyásolja a dokumentumfilmek megtekintési gyakoriságát. A legnagyobb arányban az individuálisan vallásosak néztek dokumentumfilmeket (57 százalék), és körükben mértük a legnagyobb eltérést a teljes csoportban tapasztalt arányukhoz viszonyítva (+1,8 százalékos eltérés). Legkevésbé az aktív, közösségi-egyházias

zias módon vallásosakra volt jellemző a dokumentumfilmek megtekintése (-0,8 százalékos differencia), és szinte ugyanilyen mértékű eltérést tapasztaltunk a nem vallásosak körében.

Összefoglalva: a két szélső csoport tagjai – a nem vallásosak és az aktívan vallásosak – „együtt mozogtak”. Az adatokat elemezve látható, hogy hipotézisünk, mely szerint a televíziós ismeretterjesztő csatornákon futó dokumentumfilmekből inkább a vallásosak tanulnak, mintsem a nem hívők, csak részben igazolódott be, az ugyanis csak az individuálisan vallásosak csoportjának tagjaira teljesült.

Kutatásunk során megvizsgáltuk a Nielsen felmérése szerint (Nielsen 2015) Magyarországon négy legnézettebb ismeretterjesztő csatorna (Animal Planet, National Geographic Channel, Discovery Channel, Spektrum TV) nézettségi gyakoriságát a vallásosság szerinti önbesorolás dimenziójában. Az eredmények minden csatorna esetében ugyanazt mutatták: a nézettség az individuálisan vallásosak körében volt a legmagasabb, és az aktív, közösségi-egyházias módon vallásosak körében a legalacsonyabb.

3. táblázat: A Nielsen szerint legnézettebb ismeretterjesztő televíziók nézettsége és a vallásosság szerinti önbesorolás közötti összefüggés (N=3932)

Vallásosság szerinti önbesorolás –	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Átlag	Szignifikancia
Animal Planet						
Nem vallásos	22,3%	33,7%	14,2%	4,3%	1,50	0,000
Individuális vallásosságú	19,7%*	37,4%***	18,1%***	4,0%	1,65	
Aktív, közösségi-egyházias	23,4%	32,2%	12,6%***	3,8%	1,41	
Discovery Channel						
Nem vallásos	8,6%	36,0%	23,3%	6,6%	1,77	0,002
Individuális vallásosságú	8,6%	39,6%***	24,5%*	6,4%	1,87	
Aktív, közösségi-egyházias	10,3%	35,5%	20,3%	6,0%	1,66	

Vallásosság szerinti önbesorolás – National Geographic	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	3,9%	37,3%	25,9%	7,5%	1,86	0,001
Individuális vallásosságú	4,1%	40,4%*	27,1%	7,7%	1,97	
Aktív, közösségi-egyházias	4,6%	38,5%	23,6%	5,5%	1,74	
Vallásosság szerinti önbesorolás – Spektrum TV	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	11,7%	36,6%	21,1%	5,2%	1,69	0,001
Individuális vallásosságú	13,6%	37,0%	23,3%**	5,3%	1,79	
Aktív, közösségi-egyházias	13,6%	35,5%	18,3%*	4,8%	1,59	

Az aláhúzott és vastagított közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: ***= 0,000, **<0,01, * <0,05.

(Forrás: saját munka)

A legnépszerűbb ismeretterjesztő televíziók nézettségi gyakoriságát a vallásosság szerinti önbesorolás relációjában vizsgálva egyértelmű korrelációt és szignifikáns differenciát detektálhattunk. A táblázat adataiból kitűnik: mindegyik elemzett televíziót az individuális vallásosságúak nézték a legnagyobb gyakorisággal. Őket követték a nem vallásosak, legkevésbé pedig az aktívan, az egyház tanításai szerint vallásosra volt jellemző ezeknek a televízióknak a használata.

Tehát az egyén vallásossága szignifikánsan befolyásoló tényezőnek bizonyult a vizsgált ismeretterjesztő csatornák megtekintése esetén a kutatásba bevont kulturális közfoglalkoztatottak körében. Itt is azt tapasztaltuk, hogy a két szélső csoport tagjai (a nem vallásosak és az aktívan vallásosak) „együtt mozogtak”. Legkevésbé az aktívan vallásosak figyelték ezeket a csatornákat, leginkább pedig az individuális módon vallásosak. Az egyes csatornákra vonatkozó adatok tehát megegyeznek a televíziós dokumentumfilmeket nézők összességén belül kapott arányokkal, melyek ugyancsak az individuális vallásosságúak körében állapították meg a legmagasabb, míg az egyház tanításai szerint vallásosak között a legalacsonyabb nézettséget.

Megvizsgáltuk továbbá azt is, milyen platformokon néznek dokumentumfilmeket a különböző vallási attitűddel rendelkezők, és arányukat összehasonlítottuk a teljes csoportban mért értékekkel.

Az eredmények alapján a nem vallásosak a DVD és az internetes platformú megtekintések esetén bizonyultak felülreprezentálnak, az individuálisan vallásosak a mobiltelefon tekintetében, míg az aktívan, közösségi módon vallásosak körében minden platform tekintetében alulreprezentáltságot állapítottunk meg teljes csoporthoz képest.

4. táblázat: A dokumentumfilmeket nézők arányának eltérése a teljes csoportban mért arányokhoz képest a vallásosság szerinti önbesorolás relációjában az egyes platformokon (N=3932)

Vallásosság szerinti önbesorolás	TV	Internet	Mobil	DVD
Nem vallásos	-1,3 %**	+3,4 %	+1,7 %	+7,9 %
Individuális vallásosságú	+2 %***	0 %	+3,8 %	-6,6 %
Aktív, közösségi-egyházias	-0,4 %	-4,2 %**	-2,4 %	-3,1 %

Az aláhúzva és vastagítva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: ***= 0,000, **<0,01, * <0,05.

(Forrás: saját munka)

A dokumentumfilmek megtekintésére használt platform és a vallásosság szerinti önbesorolás szintje közötti kapcsolatot vizsgálva megállapítható: a vallás befolyásoló tényezőnek bizonyult, ha nem is szignifikáns mértében.

A táblázat adatai alapján az látszik, hogy a televízió esetében az individuális vallásosságú válaszadók felülreprezentáltak (2 százalékkal). Ugyanakkor az internet esetén a nem vallásosak bizonyultak leginkább felül (+3,4 százalékkal), míg az egyház tanításai szerint vallásosak leginkább alul (-4,2 százalékkal) reprezentáltak. A mobilos alkalmazáson keresztül történő dokumentumfilm-nézést vizsgálva az individuálisan vallásosak felülreprezentáltak (3,8 százalékkal), s itt is az aktívan vallásosak bizonyultak alulreprezentáltak. A DVD esetében az individuális módon vallásosak körében mértük a legnagyobb mértékű alulreprezentáltságot (-6,6 százalékkal), míg a nem vallásosak jelentősen felülreprezentáltak (+7,9 százalékos eltéréssel).

Az egyén vallásossága tehát kihatott arra, hogy milyen platformon néz dokumentumfilmet. Az internetes, a mobil- és a DVD alapú megtekintés inkább a nem-, vagy individuálisan vallásosakra jellemző. A DVD esetén egyértelműen a nem vallásosak bizonyultak felülreprezentáltnak, ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az aktív, közösségi-egyházias vallásosságúak minden platform relációjában alulreprezentáltak, legnagyobb mértékben az internet, legkevésbé pedig a televízió tekintetében.

Ennek hátterében az állhat, hogy a csoport tagjaira általában is kevésbé voltak jellemzőek az olyan modern szabadidős tevékenységek, mint a TV nézés, internetezés, telefonálás. Ezek helyett a hagyományos szabadidős tevékenységek domináltak, köztük az olvasás és önképzés, sportolás, múzeumba és kiállításra járás, valamint a színházak és komolyzenei hangversenyek látogatása. Ezekben a tevékenységekben a közösségi-egyházias módon vallásosak felülreprezentáltak bizonyultak a teljes csoport átlagához képest, illetve a vallás dimenziójában vizsgált három csoport közül is körükben találtuk a legmagasabb gyakoriságot.

Felmértük továbbá azt is, hogy milyen, a dokumentumfilmek által feldolgozott tudományos témák iránt érdeklődtek a vallásosság szerinti önbesorolás alapján különböző csoportba tartozó egyének.

Az adatokból kiderül (lásd az 5. táblázatot a következő lapon), hogy az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak leginkább valamely képzéshez kapcsolódóan, történelmi, vallási és politikai, illetve kulturális és művészeti ismeretekkel kapcsolatos témákban néztek dokumentumfilmeket. Az individuálisan vallásosak leginkább természettudománnyal és környezettel kapcsolatos dokumentumfilmeket néztek. A nem vallásosak körében ugyancsak ez utóbbi két téma esetén mértük a legnagyobb gyakoriságot.

5. táblázat: Tudományos témákban a dokumentumfilmekből szerzett ismeretek gyakorisága és a vallásosság szerinti önbesorolás közti reláció (N=3932)

Valamely képzéshez kapcsolódó ismeretek	Soha	Időnként	Sűrűn	Csak innen	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	54,5%**	40,4%**	3,0%	2,1%	0,53	0,001
Individuális vallásosságú	45,5%**	48,8%**	4,0%	1,7%	0,62	
Aktív, közösségi-egyházias	44,1%	49,6%	4,0%	2,2%	0,64	
Természettudomány (pl. földrajz, csillagászat, élővilág, biológia stb.)	Soha	Időnként	Sűrűn	Csak innen	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	19,9%**	49,0%**	28,7%	2,4%	1,13	0,041
Individuális vallásosságú	13,3%	55,9%*	27,3%	3,5%	1,21	
Aktív, közösségi-egyházias	15,8%	54,4%	26,4%	3,5%	1,18	
Környezet védelme, meteorológia (pl. energia-takarékosság, éghajlatváltozás, viharok stb.)	Soha	Időnként	Sűrűn	Csak innen	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	20,7%**	50,4%*	26,5%	2,5%	1,11	0,001
Individuális vallásosságú	13,4%**	54,4%	29,3%	2,9%	1,22	
Aktív, közösségi-egyházias	15,9%	53,8%	26,4%	3,8%	1,18	
Történelem, vallás, politika	Soha	Időnként	Sűrűn	Csak innen	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	28,3%**	51,3%**	18,5%	1,9%	0,94	0,000
Individuális vallásosságú	19,9%**	58,9%**	19,2%	2,0%	1,03	
Aktív, közösségi-egyházias	17,8%*	55,5%	25,5%**	1,3%	1,1	
Kulturális, művészeti ismeretek (pl. szobrászat, festészet, építészet, irodalom, zene, tánc)	Soha	Időnként	Sűrűn	Csak innen	Átlag	Szignifikancia
Nem vallásos	26,4%**	54,3%**	17,8%	1,6%	0,94	0,000
Individuális vallásosságú	18,0%**	60,3%*	19,8%	2,0%	1,06	
Aktív, közösségi-egyházias	20,0%	55,9%	22,2%	2,0%	1,06	

Az aláhúzva és vastagítva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: **= 0,000, * < 0,05.

(Forrás: saját munka)

Tehát mindegyik témakörben egyértelműen a vallásosak körében mértük a magasabb gyakorisági indexet. A valamely képzéshez kapcsolódó, illetve a történelemmel, vallással és politikával kapcsolatos ismeretek esetén a dokumentumfilmekből történő ismeretszerzés gyakorisága a vallásos tudatossággal párhuzamosan nőtt. Mindkét esetben az egyház tanításai szerint vallásosak körében találtuk a legmagasabb gyakorisági indexet (0,64 és 1,2-es értékkel). A kultúrával és művészetekkel kapcsolatos, televízióból szerzett ismeretek egyértelműen a vallásosak körében voltak népszerűbbek (mindkét csoportban 1,06-os gyakorisági indexszel). A természettudomány és környezetvédelem témakörében szintén a vallásosak körében mutattunk ki magasabb gyakorisági indexet, mindkettőnél az individuálisan vallásosak körében.

Hipotézisünk, mely szerint a vallással kapcsolatos dokumentumfilmek nézettségi gyakorisága egyenes arányban van a vallásossággal, beigazolódott. Adataink ugyanakkor ellentmondtak a korábbi, a vallásosság és az olvasási témák viszonyát vizsgáló kutatási eredményeknek. Németh (2013) például arra jutott, hogy a vallásos témájú könyvek olvasási gyakorisága nem magasabb a magukat vallásosnak tartó hallgatók körében a többiekhez képest; és hasonló tendenciát mutatott ki Nagy (2009) is a vallásosság és az olvasási érdeklődés között.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a vallásosság miként befolyásolja a különböző televíziós műsortípusok figyelemmel követését (*lásd a 6. táblázatot a következő lapokon*). Eredményeink azt mutatják, hogy az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak leginkább a hírműsorokat és politikai elemzéseket, illetve műveltségi vetélkedőket részesítették előnyben; a filmek, sorozatok, dokumentumfilmek, zenei műsorok, bulvármagazinok és tematikus műsorok esetén pedig az individuálisan vallásosak körében mértük a legnagyobb érdeklődést.

6. táblázat: A különböző típusú televíziós műsorok nézettségi gyakorisága és a vallásosság szerinti önbesorolás közötti reláció (N=3932)

Hírműsorok, politikai elemzések	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>32,5%</u> ***	23,4%	22,7%	21,4%**	1,33	0,000
Individuális vallásosságú	22,5%***	24,4%	25,6%	<u>27,5%</u> **	1,58	
Aktív, közösségi- egyházias	18,9%***	24,7%	24,2%	<u>32,2%</u> ***	1,7	
Műveltségi vetélkedők	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>35,8%</u> ***	39,8%	20,5%***	3,9%**	0,93	0,000
Individuális vallásosságú	23,1%***	<u>44,1%</u> ***	<u>27,0%</u> **	5,8%	1,15	
Aktív, közösségi- egyházias	24,7%	37,4%*	<u>29,5%</u> **	<u>8,4%</u> ***	1,22	
Filmek	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>15,8%</u> **	29,1%	35,9%	19,2%	1,59	0,000
Individuális vallásosságú	9,8%***	29,0%	<u>38,8%</u> *	<u>22,4%</u> **	1,74	
Aktív, közösségi- egyházias	12,8%	32,6%	36,3%	18,3%	1,6	
Sorozatok	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	33,3%	21,4%	25,5%	19,7%	1,32	0,083
Individuális vallásosságú	<u>30,9%</u> **	23,2%	25,8%	20,1%	1,35	
Aktív, közösségi- egyházias	<u>37,9%</u> **	19,0%	26,0%	17,0%	1,22	
Dokumentumfilmek	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>18,9%</u> ***	<u>40,3%</u> **	29,4%	11,4%	1,33	0,024
Individuális vallásosságú	13,0%***	43,9%	<u>33,2%</u> **	9,9%	1,4	
Aktív, közösségi- egyházias	15,2%	<u>47,6%</u> *	28,2%	9,0%	1,31	
Zenei műsorok, video- klippek, zenei hírek	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>41,4%</u> ***	<u>34,5%</u> *	<u>14,3%</u> ***	<u>9,8%</u> **	0,92	0,001
Individuális vallásosságú	31,3%***	<u>39,8%</u> ***	<u>21,5%</u> ***	7,5%	1,05	
Aktív, közösségi- egyházias	38,5%	33,7%	22,0%	5,9%	0,95	
Bulvármagazinok (pl. Aktív, Fókusz)	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	<u>53,4%</u> ***	29,3%	<u>12,5%</u> ***	4,9%	0,69	0,000
Individuális vallásosságú	<u>40,6%</u> ***	<u>33,2%</u> **	<u>20,1%</u> ***	6,1%	0,92	
Aktív, közösségi-egyházias	45,8%	29,7%	19,8%	4,8%	0,84	

Tematikus műsorok (sport, mese, gasztro-, baba-mama)	Soha	Havonta	Hetente	Naponta	Gyakori- sági index	Szignifi- kancia
Nem vallásos	43,2%***	36,0%***	15,0%**	5,8%	0,83	0,000
Individuális vallásosságú	32,2%***	43,1%***	18,6%	6,0%	0,98	
Aktív, közösségi- egyházias	34,1%	41,8%	19,4%	4,8%	0,95	

Az aláhúzva és vastagítva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: ***= 0,000, **<0,01, * <0,05.

(Forrás: saját munka)

A magasabb gyakorisági indexet minden esetben a vallásosak körében találtuk, és a sorozatnézést kivéve minden műsorfajta esetében mértük a legalacsonyabb értékeket. A legtöbb műsorfajta esetében az individuális vallásosságúak között mutattuk ki a legnagyobb gyakoriságot. Ez volt a helyzet a tematikus műsorok, bulvármagazinok, zenei műsorok, ismeretterjesztő filmek és sorozatok esetén. A sorozatoknál az aktív, közösségi-egyházias csoport körében mértük a legalacsonyabb indexet – ez volt az egyetlen ilyen műsorfajta. A hírműsorok és a műveltségi vetélkedők követése egyértelműen a vallásosakra volt jellemző, itt korrelációt és egyenes arányosságot tudunk kimutatni a nézettség és a vallásosság között. Így mindkét esetben a nem vallásosak körében találtuk a legalacsonyabb, és az aktív, közösségi-egyházias csoport körében a legmagasabb nézettségi indexet (1,7-es és 1,22-es értékekkel). A vallásosság tehát inkább a komolyabb témájú televíziós műsorok megtekintésének irányába vitte az egyént (hírműsorok, politikai elemzések, műveltségi vetélkedők).

Választ kerestünk arra is, hogyan tanulást és érdeklődést generálnak a televíziós dokumentumfilmek. A válaszadók többsége (60,6 százaléka) nem tanult/kutatott valamely, dokumentumfilmből származó téma kapcsán, viszont létezik egy csaknem 40 százalékot kitevő csoport, amely igen. Az ő összetételüket elemeztük vallásosság alapján, és arra az eredményre jutottunk, hogy leginkább a nem vallásosakra volt jellemző, hogy további tanulást, kutatást végeztek valamely, dokumentumfilmben látott/hallott témával kapcsolatban (lásd a 7. táblázatot a következő lapon).

7. táblázat: A vallásosság szerinti önbesorolás azok körében, akik néztek már utána dokumentumfilmből származó témának (N=1549)

A vallásosság szerinti önbesorolás	Arány a válaszadók között (N=1549)	Arány a teljes csoportban (N=3932)	Diszkrepancia
Nem vallásos	25,6%	24,5%	+1,1%
Individuális vallásosságú	53,3%	55,2%	-1,9%
Aktív, közösségi-egyházias	14,1%	13,9%	+0,2%

(Forrás: saját munka)

A legnagyobb mértékű felülreprezentáltságot a teljes csoportban mért arányukhoz képest a nem vallásosak körében mértük (+1,1 százalék) azok közt, akik már tanultak, kutakodtak valamely, dokumentumfilmből származó téma kapcsán. Ez az aktivitás legkevésbé az individuálisan vallásosak csoportjára volt jellemző, körükben találtuk a legnagyobb arányú negatív eltérést (-1,9 százalék).

Hipotézisünk tehát – miszerint a dokumentumfilmek további tanulást és kutatást generáló hatása a leginkább vallásosakra jellemző – nem, vagy csak részben igazolódott be. Bár minimális mértékű felülreprezentáltságot mutattunk ki az aktív, közösségi-egyházias módon vallásosak körében, ez mégis inkább a nem vallásosakra volt jellemző.

Felmértük azt is: a vallásosság hogyan befolyásolta az egyes információforrások használatát a dokumentumfilmekből származó témák utáni, önszorgalomból történő kutatásokban. Azt tapasztaltuk, hogy a nem vallásosak a kollégáktól és a barátoktól történő érdeklődés esetén, az individuálisan vallásosak a kulturális intézményekből és más dokumentumfilmekből való tájékozódás, az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak pedig a civil szervezetek munkatársaitól és oktatóktól kapott tanácsok tekintetében bizonyultak felülreprezentálnak. (Lásd a 8. táblázatot – jelzésmagyarazattal.)

8. táblázat: Az igennel válaszolók körében mért arányukhoz képest felül- és alulreprezentált csoportok a vallásosság szerinti önbesorolás alapján a dokumentumfilmekből származó témáknak különböző források segítségével önszorgalomból gyakran utánanézők között (N=1549)

Jelzésmagyarázat:

1. Vallásos tudatosság szintje: I. Nem vallásos; II. Individuális vallásosság; III. Aktív közösségi–egyházias;
2. Internet; 3. Könyv; 4. Dokumentumfilmek; 5. Család; 6. Szakfolyóirat;
7. Barátok; 8. Kollégák; 9. Kulturális intézmény; 10. Oktatók; 11. Rádió;
12. Szakértők; 13. Civil szervezetek

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
I.	+1,7% *	-2%	-0,1%	+3,5%	-0,2%	+4,7%	+6,7%	-4,2% *	+2,7%	-0,5% *	-4,2%	-4,4%
II.	+0,1%	-1,1%	+1,9% **	-5,7% *	-3,1%	-5%	-1,4% **	+3,3%	-9%**	-1%	-6,9% **	-8,5%
III.	-1,7%	+1,9%	-4,6% *	+1,4%	+1,7%	-1%	-0,1%	+0,4%	+5,7%	-0,3%	+7,3% *	+7,1%

Az aláhúzva és vastagítva közölt értékek arra utalnak, hogy a táblázat azon cellájába jóval többen, a dőlt betűs és vastagított értékek pedig arra, hogy a cellába jóval kevesebben kerültek, mint amennyi véletlen elrendeződés esetén várható lett volna. Az összefüggés szignifikanciaszintje: **<0,01, * <0,05.

(Forrás: saját munka)

A kutatásunkból az derült ki, hogy a vallásos tudatossággal egyenes arányosság áll fenn a könyvek és a rádió esetében. A reprezentáció mértéke a vallásossággal párhuzamosan emelkedik. Ennek megfelelően a nem vallásosak körében mértük a legkisebb, az aktívan vallásosak között a legnagyobb mértékű reprezentációt. Ugyancsak arányosság – de inverz módú – állt fenn az internetes oldalak esetében: itt a vallásossággal paralel módon csökkent a reprezentáció mértéke. További tendencia a vallásosak felül-, míg a nem vallásosak alulreprezentáltsága. Ez volt a helyzet a szakfolyóirat és a kulturális intézmények munkatársa (mint információforrások) esetében. Ezzel ellentétes folyamatot is kimutattunk: a barátokat és kollégákat tájékozási forrásként tekintve a vallásosak bizonyultak alul-, míg a nem vallásosak felülreprezentáltak.

Két másik jellemző tendencia is megállapítható volt az eredményekből. Egyrészt amikor a nem vallásosak és a vallásosak „együtt mozogtak”: körük-

ben alul-, az aktívan vallásosak között pedig felülreprezentáltságot mértünk. Ez volt a helyzet a szakértők és a civil szervezetek munkatársai mint információforrások tekintetében. Másrészt a nem vallásosak és az aktívan, közösségi módon vallásosak „mozogtak együtt”. Ezt tapasztaltuk a dokumentumfilmekből, a családtagoktól és oktatóktól történő tájékozódás területén. Itt az individuálisan vallásosak körében ellenkező irányú eltérés volt megállapítható a másik két csoporthoz képest. A nem vallásosak leginkább a kollégáktól, a legkevésbé pedig a civil szervezetek munkatársaitól szerzett információk tekintetében bizonyultak különbözőnek.

Az individuálisan vallásosak körében a kulturális intézményeket információforrásnak tekintőknél mutattuk ki a legnagyobb, a kollégák viszonylatában a legkisebb mértékű reprezentációt. Az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak leginkább a szakértők és civil szervezetek munkatársai, legkevésbé pedig a dokumentumfilmek esetén bizonyultak reprezentálnak. A vallásosság tehát befolyásolja azt, hogy az egyén milyen információforrást felhasználva kutat tovább valamely – dokumentumfilmből származó – témával kapcsolatban.

Összegzés

Kutatásunk adatai azt bizonyítják, hogy vallásosság determináló tényező a televíziós dokumentumfilmekből történő tanulás esetében a vizsgált kulturális közfoglalkoztatottak körében. Dokumentumfilmeket leginkább az individuálisan vallásosak néztek, legkevésbé az aktív, közösségi módon egyházas csoport tagjai. Az a hipotézisünk tehát, mely szerint a televíziós ismeretterjesztő csatornákon futó dokumentumfilmekből inkább a vallásosak tanulnak, mintsem a nem hívők, csak részben igazolódott be. Ugyanez a tendencia érvényesült a hazánkban négy legnézettebb ismeretterjesztő csatorna esetében: ezek programjait legkevésbé az aktívan vallásosak figyelték, leginkább pedig az individuális módon vallásosak. Tehát itt is azt tapasztaltuk, hogy a leginkább vallásosak és a nem vallásosak „együtt mozogtak”.

A dokumentumfilmek megtekintésének platformjait vizsgálva megállapítottuk: a nem vallásosak a DVD és az internet relációjában, az individuálisan vallásosak a mobiltelefon tekintetében bizonyultak felülreprezentálnak, míg

az aktívan, közösségi módon vallásosak minden platform esetén alulreprezentáltak a teljes csoportban betöltött arányukhoz képest. Ennek oka az lehet, hogy az aktívan vallásosak a modern szabadidős tevékenységek (TV nézés, internetezés, telefonálás) helyett inkább az olvasást és önképzést, sportolást, múzeumba, kiállításra és színházba járást, valamint komolyzenei hangversenyek látogatását részesítették előnyben, és ezekben bizonyultak felülreprezentáltnak.

A második hipotézisünk, miszerint a vallással kapcsolatos dokumentumfilmek nézettségi gyakorisága egyenes arányosságban van a vallásossággal, beigazolódott. Az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak leginkább valamely képzéshez kapcsolódóan, történelmi, vallási és politikai témában, illetve kulturális és művészeti érdeklődésük miatt néztek dokumentumfilmeket. Az individuálisan vallásosak leggyakrabban természettudománnyal és környezettel kapcsolatos dokumentumfilmeket követték figyelemmel. A nem vallásosak körében ugyancsak ez utóbbi két témában mértük a legnagyobb gyakoriságot.

Azt is megállapítottuk, hogy a vallásos tudatosság a komolyabb műsorok felé viszi az érdeklődést. Az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak leginkább a hírműsorokat, politikai elemzéseket, illetve a műveltségi vetélkedőket részesítették előnyben, a filmek, sorozatok, dokumentumfilmek, zenei műsorok, bulvármagazinok és tematikus műsorok esetén pedig az individuálisan vallásosak körében tapasztaltuk a legnagyobb érdeklődést.

Harmadik hipotézisünk szerint a dokumentumfilmek további tanulást és kutatást generáló hatása a leginkább vallásosakra jellemző, ez azonban nem, illetve csak részben igazolódott be. Mert bár minimális mértékű felülreprezentáltságot mutattunk ki az aktív, közösségi-egyházias módon vallásosak körében, leginkább a nem vallásosakra volt jellemző ez a fajta aktivitás.

A további tanulás és kutatás forrásait elemezve azt az eredményt kaptuk, hogy a nem vallásosak elsősorban a kollégák és a barátok véleményére hagyatkoznak, itt ők bizonyultak felülreprezentáltnak. Az individuálisan vallásosak számára a kulturális intézmények, valamint más dokumentumfilmek jelentik a tájékozódási pontokat, míg az aktívan, közösségi-egyházias módon vallásosak felülreprezentáltak abban a tekintetben, hogy civil szervezetek munkatársaitól és az oktatóktól kapott további tanácsok segítik őket érdeklődésük és ismereteik elmélyítésében.

IRODALOM

- AGRAWAL, Binod C. (2000): *Higher Education Through Television – The Indian experience*. Concept Publishing Company, New Delhi.
- AMBRUS Zoltán (2008): *A hírértés hatékonyságának kísérleti vizsgálata*. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Média – régió – nyilvánosság*. A KAB Alkalmazott Társadalomtudományi Szakbizottság konferenciája, Csíkszereda 2008. június 13. Státus Kiadó, Csíkszereda, 28–41.
- BARNETT, Michael – WAGNER, Heather – GALTUNG, Anne – ANDERSON, Janice – HOULE, Meredith – KAFKA, Alan (2006): The Impact of Science Fiction Film on Student Understanding of Science. *Journal of Science Education and Technology*, Vol. 15, No. 2., 179–191.
- BATES, Benjamin R. (2005): Public culture and public understanding of genetics: a focus group study. *Public Understanding Of Science* 14., 47–65.
- BROWN, J. D. – STEELE, J. R. – WALSH-CHILDERS, K. (2002): *Introduction and overview*. In: BROWN, J. D. – STEELE, J. R. – WALSH-CHILDERS, K (szerk.): *Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality*. Lawrence Erlbaum Associates Inc., Mahwah NJ, 1–24.
- BUCKINGHAM, David. (2005): *Médiaoktatás*. (ford.: Károlyi Júlia) Új Mandátum Kiadó, Bp.
- BUREAU OF LABOR STATISTICS (2017): *American Time Use Survey - Leisure and sports activities*. <https://www.bls.gov/TUS/CHARTS/LEISURE.HTM> (2017. 01. 15.)
- CSÁKVÁRI József, Ifj. – MALINÁK Judit (1998): *Média-galaxis. A tömegkommunikáció nyelve és társadalmi kérdései*. Szimbiózis Kulturális Antropológia Alapítvány, Bp.
- DHINGRA, Koshi (2003): Thinking about television science: How students understand the nature of science from different program genres. *Journal of Research in Science Teaching*, Vol 40, No 2., 234–256.
- ELLIS, J. (2005): *Documentary and Truth on Television: The Crisis of 1999*. In: A. ROSENTHAL and J. CORNER (eds) *New Challenges for Documentary*. Manchester University Press, Manchester, 342–360.
- FORRAY R. Katalin – JUHÁSZ Erika (2009): *A felnőttkori autonóm tanulás és tudáskorrekciós elköteleződés*. In: FORRAY R. Katalin – JUHÁSZ Erika (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 12–37.
- FWLON, Jib (1992): *Why viewers watch: A reappraisal of television's effects*. Newbury Park, CA, Sage.
- GERBNER, George (1973): *Cultural Indicators – The Third Voice*. In: Gerbner, G – GROSS, I. – MELODY, W. (ed.): *Communications Technology and Social Policy*. Wiley, New York, 553–573.
- GEREBEN Ferenc (2005): *Olvassáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Lucidus Kiadó, Bp.
- GIROUX, Henry A. (1999): *The mouse that roared: Disney and the end of innocence*. Boulder, CO. Rowman & Littlefield.
- HEATHER, L. La Marre – KRISTEN, D. Landreville (2009): *When is Fiction as Good as Fact? Comparing the Influence of Documentary and Historical Reenactment Films on*

- Engagement, Affect, Issue Interest, and Learning. In: *Mass Communication and Society* vol 12. 537–555.
- HOFER, Mark – SWAN, Kathy – ZUBER, Sharon (2014): Teaching Social Studies Students to „Write with Light” Using the Documentary Filmmaking Process. *Social Education* 78. 3., 131–137.
- JACKE, Charlotte – WINKEL, Rainer, eds. (2008): *Die gefilmte Schule*. Baltmannsweiler, Schneider Verlag Hohengehren.
- KAMARÁS István (2008): *A vallásosság szerepe irodalmi művek befogadásában*. In: CSÁSZÁR Melinda – ROSTA Gergely (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Bp. – Piliscsaba, 281–294.
- KENYERES Attila Zoltán (2009): *A tudományos ismeretterjesztő televízió műsorok szerepe a felnőttek informális tanulásában*. In: FORRAY R. Katalin – JUHÁSZ Erika (szerk.): *Nonformális – informális – autonóm tanulás*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 285–290.
- KSH - Központi Statisztikai Hivatal (2013): *Kulturálódási szokásaink. – A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf (2017. 01. 15.)
- KOZMA Tamás (1999): *Bevezetés a nevelésszociológiába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- LEYENS, Jacques-Philippe – CODOL, Jean-Paul (1998): *A társas megismerés*. In: HEWSTONE, Miles – STROEBE, Wolfgang – CODOL, Jean-Paul – STEPHENSON, Geoffrey M. (szerk.): *Szociálpszichológia*. (2003-as kiadás; fordította: Bodor Péter, Siklaki István, Ülkei Zsolt). KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Bp., 107–129.
- LUHMANN, Niklas (2008): *A tömegmédiá valósága*. (Ford.: Berényi Gábor) Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Bp.
- MCQUAIL, Dennis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. (ford.: Szalai Éva) Osiris Kiadó, Bp.
- MEYERS, Eric M. (2006): The Jesus tomb controversy. *Near easter Archeology*. vol. 69. No. 3–4., 116–118.
- MURCIA, Karen (2009): Science in the news: An evaluation of students’ scientific literacy. *Teaching Science* vol. 55. No.3., 40–45.
- NAGY Ádám (2013): *Szabadidős tervek és tevékenységek*. In: SZÉKELY Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet*. Kutatópont, Bp., 211–228.
- NAGY Attila (2003): *Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. Gondolat Kiadó, Bp.
- NAGY Attila (2009): *Vallás és olvasás*. In: GEREBEN Ferenc (szerk.): *Vallásosság és kultúra*. Faludi Ferenc Akadémia, Bp., 55–73.
- NÉMETH Nóra Veronika (2013): *Pedagógusjelöltek olvasáskultúrája egy határmenti régióban*. Doktori PhD értekezés. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/173311/Ertekezes_Nemeth_Nora_Veronika-t.pdf?sequence=5&isAllowed=y (2014. 12. 12.)
- NIELSEN Közönségmérés Kft. (2016): *Havi statisztikák 2016. július*. http://www.nielsentam.tv/Uploads/Hungary/Honlap_havi_statist_201607.pdf (2017. 01. 15.)

- NIELSEN Közönségmérés Kft. (2015): *Ismeretterjesztő csatornák összesített átlagos nézettségi adatai, 2014*. (Nem publikált adatok, személyre szóló, e-mailes adatküldés.)
- PHILLIPS, L. – NORRIS, S. (1999): Interpreting popular reports of science: what happens when the reader's world meets the world on paper? *International Journal of Science Education*, 21 (3), 317–327.
- PUSZTAI Gabriella (2008): *Sola scriptura? Felekezeti és nem felekezeti iskolás fiatalok olvasáskultúrája egy határmenti térségben*. In: CSÁSZÁR Melinda – ROSTA Gergely (szerk.): *Ami rejtve van, s ami látható*. PPKE BTK Szociológiai Intézet, Bp. – Piliscsaba, 359–375.
- PUSZTAI Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola. Kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra*. Új Mandátum Könyvkiadó, Bp.
- PUSZTAI Gabriella (2010): *Kollegiális kezek a felsőoktatásban - Az értelmező közösség hatása a hallgatói pályafutásra*. Akadémiai doktori értekezés.
- PUSZTAI Gabriella (2012): „Befogad és kitaszít...?” *A tanárszakos és más pedagógusjelölt hallgatók felsőoktatási integrációja*. In: PUSZTAI Gabriella – FENYŐ Imre – ENGLER Ágnes (szerk.): *A tanárok tanárának lenni*. CHERD, Debrecen, 86–109.
- PUSZTAI Gabriella (2014): Felekezeti oktatás új szerepekben. *Educatio* 2014/1. sz., 50–66.
- ROBINSON, John P. – GODBEY, Geoffrey (1999): *Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Time*. 2nd ed. Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania.
- ROSTA Gergely (2013): *Hit és vallásgyakorlat*. In: SZÉKELY Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet*. Kutatópont, Bp., 316–331.
- SILBERMANN, Neil Asher (2008): Still not ready for primetime. *Near easter Archeology*. vol. 71. No. 38., 174–176.
- SILVERSTONE, R. (1985): *Framing Science: The Making of a BBC Documentary*. British Film Institute, London.
- SHARE, Jeff (2009): *Media literacy is elementary*. Peter Land Publishing, New York, Washington D.C./Baltimore, Bern, Frankfurt am Main, Berlin, Brussels, Vienna, Oxford.
- SZÉKELY Levente – SZABÓ Andrea, szerk. (2017): *Magyar Ifjúságkutatás 2016 – Az ifjúságkutatás első eredményei*. Új Nemzedék Központ, Bp.
http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf
(2017. 12. 24.)
- THUMIN, Janet (2006): *Inventing television culture*. Oxford University Press, New York.
- TOMKA Miklós (2010): Vallási helyzetkép 2009. In: ROSTA, G. – TOMKA, M. (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. OCIFE Magyarország – Faludi Ferenc Akadémia, Bp., 401–426.
- VAJDA Zsuzsanna (1994): *Nevelés, pszichológia, kultúra*. Dinasztia Kiadó, Bp.
- VAN ÉVRA, J. (2004): *Television and child development*. Lawrence Erlbaum Associated Publishers, Mahwah - New Jersey - London.
- VITÁNYI Iván (2006): *A magyar kultúra esélyei (Kultúra, életmód, társadalom)*. MTA Társadalomkutató Központ, Bp.

A „rendes demokrata”, „a meleg szavú” miniszter és a „partizánakciókra” biztatott egyház

Reformátusok a Szabad Nép hasábjain 1948-ban

„Az újesztendő első napján Szakasits Árpád elvtárs, köztársasági elnök az elnöki palota márványtermében fogadta az országgyűlés, a kormány, a diplomáciai testület, a pártok, a népi szervek és társadalmi egyesületek vezetőit, tagjait, akik jókívánáságaikat tolmácsolták.” – kezdte tudósítását 1949 januárjában a *Szabad Nép*.¹ Az államfői fogadáson az egyházi vezetők, köztük Witz Béla katolikus érseki helynök, Bereczky Albert református püspök és Szabó József evangélikus püspök is részt vett. A protestánsok „hálája” külön alcímet is kapott a beszámolóban, míg a katolikus egyházat negatív értelmezésű alcím jelenítette meg.²

„Szabad és jó lelkiismerettel bizonyoságot teszünk arról a háláról, amely szívünkben él amiatt, hogy az evangélium hirdetésének minden lehetősége teljesen szabadon megmaradt a magyar földön, a régi elnyomó rendszer egy szégyenletesen kezdett és súlyos vereségben végződött háborúja után”³ – hangsúlyozta Bereczky Albert, a tudósítás szerint, majd az ország újjáépítéséről, az abban vállalt keresztyén szerepről szólt, s hozzátette: „Az elmúlt év e tekintetben iránytszabó jelentőségű ténye, hogy egyházaink a magyar

---

¹ Változatlanul mindent megteszünk, hogy a katolikus egyház hivatalos vezetése se álljon szembe a népi demokráciával – mondotta Szakasits elvtárs az újévi fogadáson. Az országgyűlés, a kormány, a pártok, tömegszervezetek és a diplomáciai testület képviselői a köztársasági elnöknél. *Szabad Nép* 7. (1949) 4. sz. jan. 4., 1. (a továbbiakban: Változatlanul 1949.)

² Bereczky Albert püspök a protestáns egyházak hálájáról, valamint a katolikus egyház legfőbb vezetőin múlott, hogy nem jött létre a megegyezés. *Szabad Nép* 7. (1949) 4. sz. jan. 4., 2.

³ Változatlanul 1949., 2.

kormányzattal kötött egyezményeikben az egyház és állam békés és egész népünk számára gyümölcsöző jó viszonyának alapjait lerakták. Megragadjuk az alkalmat, hogy a kormány jóindulatát és segítőkészségét egyházaink munkájának szabadsága biztosításában és támogatásában ismételten elismerjük.”⁴ Bereczky tehát a kormány egyházpolitikáját méltányolta, az 1948-as év döntéseit – amelyek szerint egyházi vezetőket mondattak le, államosították az iskolákat, és egy be nem tartott egyezményt írtak alá – a jó viszony alapjaként értékelte. Szakasits válaszában követendő példaként utalt a protestáns egyházak magatartására, amely „mutatja, hogy a magyar demokráciával nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a megegyezés, ha csak egyesek népellenes elvakultságaikban nem akarják országukat, de ugyanakkor egyházukat is romlásba taszítani.”⁵ A lap tudósításából az is kiderült, hogy Bereczky Albert nemcsak Szakasitsnál, hanem Dobi Istvánnál is járt, hogy a miniszterelnököt is köszöntse az újesztendő alkalmából.

Néhány nappal később a *Szabad Nép*, a kommunista napilap, valamint *Az Út* című református hetilap egyaránt hosszabban közölte Bereczky beszédét és Szakasits választát.⁶ Mindez változást jelentett a kommunista és az egyházi sajtóban. Korábban nem volt olyan református egyházi vezető, akinek az előadását ekkora terjedelemben és nagy főcímmel közölte volna a *Szabad Nép*. Az is figyelemre méltó, hogy a református hetilap nemcsak a protestáns egyházaknak címzett köztársasági elnöki választ adta közre, hanem a katolikus egyház képviselőjéhez intézett bírálatait is – szó szerint.

De hogyan jutottak el a protestáns egyházak Bereczky Albert *Szabad Nép*-ben megjelent előadásáig? Hogyan alakult a kommunista központi sajtóban a református egyház megjelenése 1948-ban, és milyen háttérre volt mindennek? Erre a *Szabad Nép* és a levéltári források adnak számunkra választ.

---

⁴ uo.

⁵ uo.

⁶ A magyar demokrácia mindenben támogatja az egyházak munkáját Bereczky Albert református püspök előadása. *Szabad Nép* 7. (1949) 7. sz. jan. 9., 5.; Egyházak képviselői az államfő előtt. *Az Út* 2. (1949) 2. sz. jan. 9–15., 5.

Egyház és állam a koalíciós időszak végén

A második világháború után a hatalom arra törekedett, hogy az egyházak egyre kevésbé vegyenek részt a közélet alakításában. Háborús és népellenes bűnökkel vádoltak egyházi vezetőket, papokat börtönöztek be és kényszerítették emigrációba. Feloszlatták azokat a keresztyén egyesületeket, amelyek nem kizárólag hitélettel kapcsolatos feladatokat láttak el. A hatalom mintegy veszélyként tekintett a keresztyén szervezetekre, hiszen „az egyházak közéleti, társadalmi és politikai befolyásának, jelenlétének fontos terepuma volt a szerteágazó és igen differenciált egyesülethálózat”.⁷

Érzékenyen érintette a felekezeteket az 1945. évi földreform is. Kárpótlás nélkül kisajátították a katolikus egyház több mint 800 ezer hold földterületét,⁸ a tulajdonukban maradt körülbelül 80 ezer hold terület kevésnek bizonyult létesítményeik fenntartásához. A református egyház 102 ezer holdnyi földjének közel a fele továbbra is az egyház tulajdonában maradhatott, míg az evangélikus egyház megtarthatta 21 ezer hold területét, hiszen ez utóbbi kis- és középbirtokokból állt.⁹ Noha a politikai vezetés célja az állam és egyház szétválasztása volt, valójában az egyházak függővé váltak a hatalomtól, hiszen az „állam »kárpótlásul« évente megszavazott, államsegélyként folyósított kongruát a lelkészeknek, továbbá egyházi és iskolai segélyt az intézményeknek”.¹⁰

A katolikus egyház legjelentősebb alakjai 1945–48 között Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros hercegprímás, Czapik Gyula egri érsek, Grósz

---

⁷ Gergely Jenő: A magyarországi keresztyén egyházak négy évtizede. *Világosság* 28. (1985) 4. sz., 228.

⁸ 1945. március 15-én a koalíciós pártok vezetői pártközi értekezletet tartottak, ahol véglegesítették a földosztás rendeletének tervezetét, amelyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány március 17-én elfogadott. A 600/1945. ME sz. rendeletet az 1945: VI. tc. foglalta törvénybe. Az egyház földjeinek egyharmad része volt szántó. Ezeket a területeket szétosztották, a többi kétharmad részt pedig államosították. Vö. Izsák Lajos: *Rendszer-váltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó, Bp., 1998., 21–23.

⁹ Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*. Korona Kiadó, Bp., 1997., 209–210. (A továbbiakban: Gergely – Kardos – Rottler, 1997.)

¹⁰ *uo.*

József kalocsai érsek voltak. Mindszenty a hatalommal szemben, Czapik pedig a hatalommal együtt élve próbálta képviselni az egyházi álláspontot. A református egyház vezetői közül Ravasz László püspöknek 1948-ra távozni kellett tisztségéből. Az evangélikusok tiltakoztak a hatalom egyházellenes tervei ellen, ez 1948-ban Ordass Lajos püspök letartóztatásához vezetett.

Az egyesületek feloszlata után egyre több kritika érte az egyházakat. Az iskoláikkal szembeni első nagy támadás 1947 elején indult meg a hatalom részéről. Február 28-án a Kiszgazdapárt Politikai Bizottsága ülésezett. Ortutay Gyula, aki a párt kulturális ügyeiért volt felelős – március 17-től vallás- és közoktatásügyi miniszter –, felvetette a fakultatív hitoktatás bevezetését. A koalíciós pártok (Kiszgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt) március 5-én pártközi ülést tartottak, ahol „megegyeztek abban, hogy törvényjavaslatot terjesztenek az országgyűlés elé az eddigi kötelező hitoktatás helyett a fakultatív hitoktatás bevezetéséről az összes iskolában, valamint az egységes állami tankönyveknek a felekezeti iskolákban való kötelező használatáról”.¹¹

Az ülésen szóba került az egyházi iskolák egy részének államosítása, de nem említették, hogyan kívánják bevonni az egyházakat is az őket érintő változtatásokba. Bár a fakultatív hitoktatás bevezetésének lehetősége a Kiszgazdapárt ülésén vetődött fel elsőként, az valójában a kommunisták célja volt. Rákosiék e kérdéskör megoldásával együtt kívánták teljesen feldarabolni a Kiszgazdapártot. Erről tanúskodik a Magyar Kommunista Párt vezetőjének április 5-én Moszkvába küldött jelentése is:

„A fakultatív vallásoktatást mi Nagy Ferencsel és pártjával akarjuk bevezettetni, ezért kénytelenek vagyunk felfüggeszteni az ellene irányuló közvetlen támadásokat mindaddig, amíg ebben a kérdésben következetes marad. Ha kiderülne, hogy e téren is kettős játékot játszik, akkor könnyörtelenül leleplezzük: ő kezdeményezte a fakultatív vallásoktatás napirendre tűzését, és ezzel rá hárítjuk a felelősséget ezért az előkészítetlen lépésért.”¹² A kato-

---

¹¹ Mészáros István: *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948*. Magánkiadás, Bp., 1989., 66. (A továbbiakban: Mészáros 1989.)

¹² Szabó Csaba (szerk.): *Egyháziügyi hangulat-jelentések 1951, 1953*. Osiris Kiadó – Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2000., 27.

likus és a református egyház vezetése egyaránt visszautasította a fakultatív vallásoktatásra és az iskolák államosítására vonatkozó terveket.

Az *Új Ember* című katolikus lapban több írás is megjelent e tárgykörben, sőt Ravasz László református püspökkel is készítették interjút. A püspök szerint „szükséges a kötelező hitoktatás az állami és községi iskolákban is azért, mert a vallás általában az emberi műveltségnek, különösképpen pedig a keresztyénység a nemzeti műveltségnek olyan lényeges alkotó része, amelynek ismerete nélkül maga az emberi, illetőleg a nemzeti műveltség hiányos”, továbbá, mint Ravasz fogalmazott, „csak ahol az állam egy párt tulajdonában van, lehet elképzelni azt, hogy az iskoláztatás kizárólagos állami jog és az állampolgárnak kötelessége abban az iskolában azt a műveltséget sajátítani el, amelyet az állam előír”.¹³

A magyar katolikus püspöki kar március 13-án pásztorlevelet adott ki, „amelyben utaltak arra, hogy az úgyszólván állandó belpolitikai válság közepette zajló pártközi tárgyalások pontjai közé »bedobták és következetes erőszakkal napirenden tartották az iskolai hitoktatás kérdését és annak fakultatívvá, vagyis a gyermekek, illetve szüleik szabad választásától függővé tételét«. E kérdés napirendről történő levételét kérte a katolikus egyház.¹⁴

Keresztury Dezső vallás-és közoktatásügyi miniszter március 14-i lemondása és Ortutay Gyula három nappal később történt kinevezése jelzi, hogy a koalíciós pártok egyetértettek az egyházi iskolákat érintő tervekkel, hiszen Ortutay vetette föl érdemben először a fakultatív hitoktatást. Az ország több településén is tüntetésekkel, felvonulásokkal tiltakoztak a hatalom egyházi életbe történő beavatkozásával szemben.

A Kiszegdapárt ülésén felvetett Ortutay-javaslat sorsa 1947 tavaszán Rákosi Mátyás május 10-én elhangzott angyalfüldi beszédével teljesedett ki. Rákosi közölte, hogy „a szabad vallásoktatás ugyanúgy, ahogy az Egyesült Államokban és Franciaországban és a többi nyugati demokratikus államban megvan, a demokráciának lényeges alkotóeleme, és mint ilyent a Kommunista Párt természetesen helyesli és támogatja”, továbbá „ezt a kérdést [ti. szabad vallásoktatás] az elmúlt két esztendő alatt nem vetettük fel azért, mert ismerjük a magyar nép vallásos érzését, és tudjuk, hogy ennek a kér-

---

¹³ Mészáros 1989, 68–69.

¹⁴ Mészáros 1989, 72.

désnek a felvetéséhez az kell, hogy előzetesen alapos és hosszas felvilágosító munkával megnyugtassuk a hívőket, hogy itt nincsen szó vallásellenes lépésről.”¹⁵ Rákosi beszédében jelzi, hogy magával a vallásoktatás fakultatív tételével és az egységes tankönyvek bevezetésével egyetért, de a vallásos emberek érzéseit nem lehet oly módon figyelmen kívül hagyni, mint ahogyan a Kisgazdapárt tette.

A kommunista pártvezető beszéde után a kormány levette napirendjéről a március 5-i pártközi ülésen megtárgyalt kérdéseket, így tehát a fakultatív hitoktatás és az egységes tankönyvekkel kapcsolatban ekkor nem került törvényjavaslat az országgyűlés elé.

Hogy valójában milyen eredményt ért el Ortutay Gyula javaslata? A kisgazdapárti politikus a kommunistáknak segített pártja szétdarabolásában azzal, hogy fölvetette az egyházakkal szembenálló tervezetet. A fakultatív vallásoktatás felvetésének ügyével a kommunisták nem csak a kisgazdákat tesztelték, hanem az egyházakat is. Kiderült számukra, hogy milyen reakcióra számíthatnak majd a továbbiakban, amikor az egyházak működését érintő kérdések kerülnek szóba. Az 1947. évi nemzetgyűlési választásokon – melyen a kommunisták az ún. kékcédulás csalásnak köszönhetően szereztek meg az első helyet – a Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt a második helyen végzett. Ez is jól tükrözte, hogy az egyházak álláspontját képviselő politikai erők magas támogatottsággal rendelkeztek.

Az 1947: XXIII. tc. alapján a felekezetekre vonatkozóan két státus alakult ki: az állam által elismert és el nem ismert felekezetek. Megszűnt a bevett felekezetekből, az elismert felekezetekből és az el nem ismert felekezetekből álló háromfázisú rendszer.¹⁶ A szabályozás szerint: amely egyházak elismerték az állam rendjét és törvényeit, azokat az állam is elismerte. Ellenkező

---

¹⁵ Emelni kell az életszínvonalat! Fizessenek a gazdagok! – követelte Rákosi Mátyás az angyal földi gyűlésen. *Szabad Nép* 5 (1947) 15. sz. máj. 10., 1.

¹⁶ Az 1895: XLII. tc. és az 1895: LXIII. alapján bevett felekezetek: a római, a görög és az örmény katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, a görögkeleti szerb, a román ortodox, az izraelita; elismert felekezetek: baptista, iszlám stb.; el nem ismert felekezetek: nazarénusok, adventisták, metodisták. 1942-ben az izraelita felekezetet visszaminősítették elismert felekezetté, a bevett felekezeti státust 1947-ben kapta vissza. Gergely–Kardos – Rottler 1997, 209–210.

esetben az állam szektának minősítette az adott vallási közösséget. A törvénynek köszönhetően a korábbi bevett felekezeteknek megszűnt azon előjoga, hogy egyházi adójukat behajthassák közadóként.¹⁷

Az 1947-es választás után megalakult kormányban (melyet Dinnyés Lajos miniszterelnök vezetett) egyre nagyobb teret kaptak a kommunisták. Ezt a korszakot Mészáros István a „hatalommegszerzés időszaká”-nak nevezi,¹⁸ s ekkor alakult ki – Izsák Lajos szavaival élve – a „többpártrendszerből egypártrendszer”.¹⁹

Egyházi vezetők a *Szabad Népb*en 1948 tavaszán

1948 tavaszán – miközben egyre erősödött az iskolaállamosítási és a Mindszenty-ellenes kampány – megindult a protestáns egyházak elleni támadás, ezzel egy időben a hatalommal megegyezésre hajló egyházi vezetők és képviselők szerepeltetése a sajtóban – és „több hónapon át folyt az egyházak lejáratása”.²⁰ Mindeközben pedig megkezdődött az egyes felekezetek egymással szembeállításának kísérlete is. Ezt jól jelzi, hogy a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága (MKP PB) 1948. február 19-én megbízta Nagy Imrét, hogy „tegyen lépéseket a református egyháznak a Mindszenty-ellenes harcba való bekapcsolása érdekében.”²¹

A *Szabad Népb* 1948. március 21-i száma címlapján közölte Losonczy Géza *A megbékélés hívei és ellenségei* című vezércikkét, annak elején a szerző Szabó József dunáninneni evangélikus püspök székfoglaló beszédére hivatkozik. Az új püspök szerint „az állam fokozottan jóindulatú az anyagiak tekintetében s hite megvallásáért és gyakorlásáért még senkinek sem lett bántódása

¹⁷ Gergely Jenő: A szétválás konfliktusai. A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között. *Társadalmi Szemle* 44. (1989) 6. sz. 33–34.

¹⁸ Mészáros István: *Kimaradt tananyag. Diktatúra és egyház 1945–1956*. Márton Áron Kiadó, Bp., é. n., 25. (A továbbiakban: Mészáros é. n.)

¹⁹ Izsák 1998, 96.

²⁰ Horváth Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Bp., 2014. 139. (A továbbiakban: Horváth 2014.)

²¹ PIL 274. f. 3/132. öe. MKP PB ülésének 1948. febr. 19-i jegyzőkönyve.

az új rendszerben.”²² A salgótarjáni püspöki beiktatáson megjelent Mihályfi Ernő tájékoztatói és külügyminiszter is, aki nyílt támadást intézett az egyházak ellen: „A protestantizmus előtt nyitva áll a lehetőség csatlakozni a demokratikus erők nemzeti frontjához. Az egyházon belül egyetlen kérdést kell előbb rendezni, a világi vezetés kérdését. Az egyház hivatalosan sohasem politizált, de politikai színét megadták azok a világi vezetők, akik az uralkodó osztály exponált képviselőiből kerültek ki. A forradalom átalakította az egész magyar társadalom képét, csak egy helyen nem következett be őrsváltás: a protestáns egyházak világi felügyelői karában. S ez az, ami jogos bizalmatlanságot kelt az egyház iránt.”²³

A hatalom tehát megtalálta a protestantizmuson belül is azt a pontot, ahol megindíthatta a támadást. De amint a katolikus egyházon belül Mindszenty hercegprímás volt az a személy, aki ellen hadjáratot folytattak, a protestáns egyházakon belülről Lázár Andor a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka lett az első áldozat. Mihályfi beszédében éles támadást indított Lázárral szemben. Losonczy Géza cikkében Mihályfi beszédéről csak annyit közölt, hogy ismertette a budapesti evangélikus egyházmegye legutóbbi határozatát, amelyben az egyház vezetőségét kéri a lelkeszi testület, hogy „tegyen sürgős lépéseket az államhoz való viszony rendezésére”.²⁴ Losonczy nem idézte a református egyház vezetője elleni konkrét támadást, de üdvözölte az evangélikusok salgótarjáni állásfoglalását, amely szerinte a katolikusok és a reformátusok számára is példát mutat.

Losonczy úgy gondolta, hogy „számos jel mutat” a megegyezés felé, amelyek közül egyik az *Élet és Jövő* református hetilap *Egyház és állam* című cikksorozatának megjelenése. A cikksorozatban – melynek szerzőit „a jóindulat szellem vezette” – szerepelt többek között az is, hogy a református egyháznak kötelessége elismerni, és tiszteletben tartani az államformát, „az állam vezetőiért imádkozni, tagjait a hatályos törvényeknek való engedel-

---

²² Losonczy Géza: A megbékélés hívei és ellenségei. *Szabad Nép* 6 (1948) 67. sz. márc. 21. 1. (A továbbiakban: Losonczy 1948.)

²³ Ladányi Sándor: *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*. In: Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémia, Sárospatak, 1999., 110. (A továbbiakban: Ladányi 1999.)

²⁴ Losonczy 1948, 1.

mességre buzdítani; a demokráciát, az emberi együttélés legmagasabb formáját, szívvel és lélekkel támogatni”. Losonczy hangsúlyozta: az állam részéről megvan a jóindulat, és olyan „katolikus missziós papokat” idézett, akik „ellepték” az „ország számos megyéjét”, és sok helyen „szemérmetlen és útszéli módon uszítanak a népi demokrácia ellen”. A szerző szerint ilyen uszítónak minősül a „Nem bízhatunk más népekkel kötött barátsági szerződésben” – idézett mondat is. Losonczy Géza vezércikke egyik irányba fenyegetéssel, másik irányba pedig biztatással zárult: „Az egyházi reakcióra is az a sors vár, ami a pártpolitikai reakcióra: az elszigetelődés és elsorvasítás. A magyar egyházak érdeke azt követeli, hogy a vallás és a reakció szétválasztása minél hamarabb és minél fájdalommentesebben menjen végbe. Ennek meg kell történnie, s azoké a jövő, akik ezen munkálkodnak.”²⁵

A Losonczy-cikkkel egy napon jelent meg tudósítás a *Szabad Népb*ben az evangélikus egyház Deák téri templomban tartott centenáriumi záróünnepélyéről, amelyen részt vett Tildy Zoltán köztársasági elnök, Mihályfi Ernő és Ortutay Gyula miniszterek. A rendezvényen Kapi Béla püspök olvasta fel az evangélikusok állam és egyház viszonyának rendezésével kapcsolatos nyilatkozatát.²⁶ Egy másik eseményről is tudósított a *Szabad Népb*, amelyen szintén Mihályfi Ernő tartott beszédet. A Független Kisgazdapárt pécsi centenárius ünnepségén a miniszter értékelte a Deák téri templomban elhangzottakat, és mint mondta, az „evangélikus egyház ősi tradícióihoz híven teljes erejével a demokrácia mellé áll”.²⁷ Az evangélikus egyház vezetői tehát elkötelezték magukat a hatalom mellett, és ez megmutatkozott a nyilatkozatot követően történt új püspök kinevezésében is.

Március végén az unitárius egyház is nyilatkozatot tett. A *Szabad Népb* idézte Csiki Gábor püspöki helynök és Gál Jenő főgondnok Ortutay miniszterhez küldött beadványát. A beadványban az unitárius egyház kifejezte örömét, amiért az állam és egyház viszonyának rendezésre tett törekvés „a lelkiismereti szabadság elve alapján, kölcsönös megegyezés útján közmeg-

---

²⁵ uo.

²⁶ Az evangélikus egyház nyilatkozata: Örömmel állapítjuk meg, hogy egyházunk szabadon gyakorolja szolgálatát. *Szabad Népb* 6 (1948) 67. sz. márc. 21., 2.

²⁷ Az evangélikus egyház teljes erejével a demokrácia mellé áll. *Szabad Népb* 6 (1948) 68. sz. márc. 23., 5.

nyugvásra akarja rendezni”, és az unitárius egyház, mint régi történelmi egyház „készséggel csatlakozik azokhoz az egyházakhoz, amelyeknél ez a kezdeményezés megértő visszhangra talált és amelyek e fontos kérdés mielőbbi rendezését kívánják.”²⁸ A *Szabad Nép*ben az iskolák államosításáig ez az egyetlen írás, amely az unitárius egyház állásfoglalását közli, de ebben a cikkben minden lényeges információ benne található ennek a felekezetnek a hatalomhoz fűződő viszonyáról.

Hogy az olvasó számára az unitárius nyilatkozat megerősítést nyerjen, ugyanebben a rövid cikkben olvasható a reformátusokra vonatkozó nyilatkozat is, amelyet Muraközy Gyula lelkész fogalmazott meg. A lelkésztől „az egyik délelőtti lapban” megjelent állásfoglalást idézte a lap: „Muraközy Gyula hangoztatta a lap munkatársának: »A mi eszményünk a szabad állam mellett a szabad egyház. Az állam és az egyház közötti ellenséges viszonynak mindkét fél csak kárát látja. Az állam anyagi síkon ugyanarra törekszik, amit az egyház lelki vonalon elősegít: a nép felemelkedése. A református egyház számára az állammal való megegyezés könnyű, mert a bibliai tanítás pontosan meghatározza a következő utat: az államé a hatalom, az egyházé a kulcsok a láthatatlan világ ajtajához«”.²⁹ A református lelkész nyilatkozata már előrevetíti a legnagyobb magyarországi protestáns egyház későbbi állásfoglalásait, és ezzel megkezdődött a megegyezés mellett álló református egyházi vezetők nyilatkozatainak kommunista sajtóbeli megjelenése.

1948. április 1-jén letartóztatták Lázár Andor főgondnokot, majd miután az Andrassy út 60-ban többször kihallgatták, hazaengedték. Kiderült, hogy Rákosi egykori letartóztatásában nem volt szerepe, de ennek ellenére másnap lemondott. Április 3-án kishírben a *Szabad Nép* is beszámolt a lemondásáról.³⁰ Nagy nyomás nehezedett Ravasz Lászlóra is. 1948. március 31-én Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István felkeresték a dunamelléki püspököt, és lemondásra szólították fel. Hasonló céllal jártak nála április elején egyházi személyek is: Bereczky Albert, Victor János, és Karl Barth

---

²⁸ „Megegyezés a lelkiismereti szabadság alapján”. Az unitárius egyház állásfoglalása. *Szabad Nép* 6 (1948) 73. sz. márc. 28., 6.

²⁹ uo.

³⁰ Lemondott Lázár Andor a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka. *Szabad Nép* 6 (1948) 77. sz. ápr. 3., 2.

svájci teológus. Ravasz elmondta, hogy az év végén visszavonul a püspökségtől. Rákosi nem fogadta el Ravasz maradását, és április 14-én személyesen találkozott a püspökkel. A találkozóra Pap László így emlékszik vissza: „A délelőtt folyamán [április 15.] a Püspök úr kéretett magához. Amikor bementem hozzá, mindjárt láttam, hogy valami történt, mert nagyon összetörtnek látszott, s a hangja is erősen fátyolozott volt. Néhány lényegtelen kérdés után rátért a lényegre, megkérve, hogy beszélgetésünkről senkinek ne mondjak semmit. Elmondotta, hogy az őszre tervezett lemondását kénytelen a viszonyok alakulása következtében előbb megtenni.”³¹

Ravasznak távoznia kellett, hiszen az iskolák államosításának végrehajtásakor már másnak kellett a református egyház élén állnia. Ravasz április 28-án a Konvent, április 30-án a zsinat lelkészi elnöki tisztségéről mondott le, majd május 11-én átadta a dunamelléki püspöki széket is.³² Miután lemondatták, Révész Imre lett a konvent és a zsinat elnöke, a tényleges vezetés pedig Bereczky Albert kezébe került.³³ Ravasz lemondásáról a *Szabad Nép* a rövid hírek, hirdetések között, karikatúra alatt elhelyezve adott hírt.³⁴

A lap április 2-án közölt rövid cikke Enyedy Andor tiszáninneri református püspök *Kis Újságban* megjelent *Egyház és demokrácia* című írását idézte. A református püspök „hangoztatja cikkében: »Református egyházunk a demokráciával elvi közösségben van. Egyházunk demokratikus berendezkedésénél és szelleménél fogva nemcsak rokonszenvvel nézi a gazdasági és politikai demokráciát, hanem kész azt minden erejével támogatni, segíteni,

³¹ Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*. Szerk., jegyz., összeáll.: Bárczay Gyula, é. n., 63. (A továbbiakban: Pap é. n.)

³² Ladányi 1999, 112.

³³ Vö. Pap é. n., 64.

³⁴ „Dr. Ravasz László, a magyarországi református egyház lelkészi vezetője, az egyetemes konvent és az országos zsinat elnöki állásáról lemondott. Az éppen ülésező konvent a lemondást elfogadta és az elnöki teendők végzésével megbízta Révész Imre tiszántúli püspököt, a konvent jelenlegi alelnökét. Az állás végleges betöltése a következő évben esedékes általános tisztújítás során történik. Ravasz László lemondását jelenlegi egészségi állapotával indokolta, de kijelentette, hogy bizalommal tekint az egyház és az állam közt meginduló tárgyalásokra és ígéhirdetői, valamint pásztori szolgálatával egészsége helyreállása után ő maga is részt kíván venni abban a munkában, amelyet az egyházak és a magyar demokrácia közösen végeznek a magyar nép életében.” Lemondott Ravasz László püspök, a református konvent elnöke. *Szabad Nép* 6 (1948) 99. sz. ápr. 29., 4.

kibontakozását és érvényre jutását előmozdítani.«³⁵ Enyedy Andor cikkében a megegyezés híveként jelenik meg, aki „segítő jobbot” kíván nyújtani az állam képviselőinek.

A tiszáninneri református püspök írásának volt előzménye. 1948. március 9-re Enyedy Andorral megbeszélést hivatott össze Sárospatakra Kovács Máté, a kultuszminisztérium államtitkára. Az államtitkár szerint „a népi demokrácia és a polgári demokrácia között a harc eldőlt, és most már minden felelős tényező csak azon gondolkozhat és munkálkodhat, hogy a népi demokráciát hogyan tudjuk minél teljesebb mértékben kifejleszteni. Hangsúlyozta az egyház és az állam problémái rendezésének szükségességét, a népi demokrácia művelődéspolitikai igényeit az egyházi oktatási intézményekkel szemben.” Kovács Máté konkrétan is megfogalmazta, szükséges, „hogy valamennyi intézmény tervszerűen beilleszkedjék a magyar népi demokrácia művelődéspolitikájába.”³⁶ A minisztérium államtitkára Sárospatakon tehát hangoztatta az iskolák államosításának tervét.

Enyedy Andor tiszáninneri püspök, a megbeszélés szervezőjeként minden bizonnyal már ekkor a kormány politikáját támogatta, ezen elkötelezettségéről a *Kis Újság* vezércikkében tett tanúbizonyságot. „Hogy erről a kérdésről ma annyi eszmecsere folyik és egyik nyilatkozat a másik után jelenik meg: annak oka nemcsak az, hogy az egyház és demokrácia egészséges viszonyulása az érdeklődés homlokterébe került. Ennek oka az a belátás, méginkább az a megérzés, hogy az állam és az egyház, a népnek két hivatott és felelős gondozója éppenúgy nem játszhatnak haragszomrád-ot egymással a nép, egymás és a saját súlyos veszteségük nélkül. Ezért szólok a kérdéshez a jelen sorokban én is”³⁷ – indokolta egyház és demokrácia (valójában a magyar kormány) együttműködéséről szóló írását Enyedy. Ehhez kapcsolódhat az is, hogy április 21-én a *Szabad Nép* idézte a *Magyar Értesítő* című protestáns lapot, amelyben Rákosi Mátyás április 4-én tartott sárospataki beszédét kommentálta Enyedy Andor. A püspök „kinyilatkoztatta, hogy »szí-

---

³⁵ „Egyházunk kész minden erejével támogatni a magyar demokráciát”. Enyedy Andor református püspök az egyház és demokrácia elvi közösségéről. *Szabad Nép* 6 (1948) 76. sz. ápr. 2., 3.

³⁶ Ladányi 1999, 113.

³⁷ Egyház és demokrácia. *Kis Újság* 2 (1948) 76. sz. ápr. 2., 1.

vünk és ajtónk mindenki előtt nyitva áll. Aki úgy érzi, hogy szüksége van reánk, az üljön le velünk a jóakarató megértés jegyében tárgyalni és győzőn meg bennünket. Mi ígérjük: mindannak, ami féltőn, szeretett magyar népünk igaz javát szolgálja, tevékeny munkatársai leszünk a jövőben is».³⁸

Rákosi sárospataki látogatásáról tudósításban számolt be a *Szabad Nép*, mégpedig az egyházi személyek gondolatait közölve. A Magyar Kommunista Párt a Bodrog-parti városban tartotta gyűlését, majd a párt főtitkára miniszterelnök-helyettesként ismét ellátogatott a református főiskolára. Rákosit Enyedy Andor püspök és Urbán Barna főiskolai közigazgató köszöntötték. „A népi demokrácia tiszta eszméinek mi nemcsak hirdetői, hanem őseink nemes hagyományainak, a legnagyobb sárospataki diáknak, Kossuth Lajosnak szellemében megvalósítói is kívánunk lenni” – fogalmazott Urbán, majd „közölte, hogy a Református Főiskola vezetői tárgyalásokat folytattak Aczél György elvtárs, országgyűlési képviselővel s e tárgyalások eredményeképpen mind határozottabban bontakoznak ki a református vezetők előtt, a magyar nép szellemi újjáépítésében, a munkaversenyben való részvételnek, a dolgozókkal való együttműködésnek szociális és kulturális feladatai.”³⁹ A tudósítás arra utal, hogy a pataki találkozón jelen lévő egyházi vezetők teljes támogatásukról biztosították a kormányt, ezzel együtt a kommunista pártvezetést is.

De nemcsak a református egyházban erősödtek meg a megegyezés hívei. Április 22-én Budapesten, az Üllői úti Luther-otthonban Radvánszky Albert elnökletével ülést tartottak az evangélikus egyház presbiterei a püspökök jelenlétében. Radvánszkyt felhatalmazták a hatalom képviselőivel folytatott tárgyalásokra „az állam és az egyház viszonyának minél barátságosabb és minél eredményesebb rendezése” érdekében.⁴⁰ A *Szabad Nép* tudósítása részleteket közölt az evangélikus egyház nyilatkozatából. Ezek a zavartalan egy-

---

³⁸ A protestáns egyház Rákosi elvtárs sárospataki gyűléséről. *Szabad Nép* 6 (1948) 92. sz. ápr. 21., 3.

³⁹ A református vezetők nemcsak hirdetői, hanem megvalósítói akarnak lenni a népi demokrácia tiszta eszméinek. *Szabad Nép* 6 (1948) 80. sz. ápr. 7., 2.

⁴⁰ Az evangélikus egyház hivatalos nyilatkozata bejelenti: Tárgyalásokat kíván kezdeni az egyház és demokrácia viszonyának rendezésére. *Szabad Nép* 6 (1948) 94. sz. ápr. 23., 3.

házi szolgálat teljesülését, továbbá az egyház és állam viszonyának rendezését hangsúlyozták.

Az evangélikus egyház döntéséről Rákosi is szólt mezőhegyesi beszédében, amelyben szembeállította egymással a legnagyobb keresztyén felekezeteket: „Nemrégiben, mint ismeretes, az evangélikus egyház hivatalos képviselői kiállottak a népi köztársaság mellett és javasolták a tárgyalások megkezdését. Hasonló magatartást tanúsít a református egyház is és egyre több jel mutat arra, hogy a katolikus egyházban is szaporodik azoknak a száma, akik egészséges, jó viszonyt szeretnének a népi köztársaságban” – fogalmazott, hozzátéve, hogy „ezeknek a száma, legalábbis a katolikus egyház vezetői között, még nem a többség.”⁴¹

1948 áprilisában Enyedy Andor püspök többször is helyet kapott gondolataival a kommunista napilapban, mint pozitív példa, de az evangélikus egyházból is találtak olyan vezetőt, akit példaként állíthattak mások elé. A lapban folyamatosan megjelent – a régi *Oszd meg és uralkodj!* elv alapján – a felekezetek és egyházi tisztségviselők szembeállítása egymással. Ilyen, a kommunisták számára pozitív üzenetet közvetítő ügy volt például az állami tankönyvek használata is.

Az evangélikus egyház küldötteivel április 27-én tárgyalásokat folytattak a kormány képviselői. Május 4-én a következő címmel jelent meg egy rövid hír a *Szabad Nép* 7. oldalán: „Az evangélikus iskolákban bevezetik az állami tankönyveket”.⁴² A hír szerint az evangélikus egyház presbitériumi határozatának értelmében „az állam általános iskolák tankönyveit az evangélikus egyházi iskolák számára engedélyezi”, továbbá „Ortutay Gyula miniszter ígéretet tett arra, hogy a jövőben az állami tankönyvkiadó bizottságban helyet biztosít az evangélikus egyház által küldött szakembernek”.⁴³ Ez a döntés valódi lépést jelentett az egyház és az állam közötti megegyezések sorában.

Április második felében, a tiszáninneri példát követve, tárgyalások zajlottak a további három református egyházkerület központjában (Debrecen-

---

⁴¹ Rákosi Mátyás mezőhegyesi beszédéről szóló tudósítás. *Szabad Nép* 6 (1948) 97. sz. ápr. 27., 2.

⁴² Az evangélikus iskolákban bevezetik az állami tankönyveket. *Szabad Nép* 6 (1948) 102. sz. máj. 4., 7.

⁴³ uo.

ben, Pápán, Budapesten) is. A *Szabad Nép* május 1-jén tudósított a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának üléséről, amelyen április 30-án a zsinat tíz pontból álló „nagyjelentőségű határozatot fogadott el”.⁴⁴ A cikk pontról pontra mutatta be a határozat szövegét:

A református egyház kész a hivatásából adódó szolgálatokkal támogatni az államot; helyesli a teljes vallásegyenlőségre és a felekezetekhez csatlakozás önkéntességére törekvést; elismeri a Magyar Köztársaságot; elfogadja a nagybirtokrendszer megszüntetését és a nagyvállalatok államosítását; kész a tárgyalásokra; reméli, hogy az „új történelmi helyzetben is akadálytalanul tovább teljesítheti igehirdetési, tanítási, missziós, a szeretet-munkásságra és az egyház kormányzására vonatkozó feladatait”; „hálával emlékezik meg azokról”, akik „megindították, fejlesztették, és romjaiból újjáépítették a magyar nép életét”; a „nagy átalakulásnak” az áldozatairól is megemlékezik; az egyház arra szólítja tagjait, hogy a békére törekedjenek; a „tizedik pont végül felhívja a református egyház minden tagját, hogy elhagyva minden meddő bizonytalankodást és henye várakozást, vessék kezüket az eke szarvára, ne tekintsenek hátrafelé, hanem vegyék ki részüket az ország újjáépítésének mindnyájunkat kötelező nagy munkájából”.⁴⁵

A református egyház zsinati határozatai kiállnak a kormány politikája mellett. A határozat tizedik pontjának érdekessége, hogy Rákosi sárospataki beszédében elhangzott egyik gondolatára hasonlít. A pártvezető akkor úgy fogalmazott, hogy „nem lehet visszafordítani a történelem kerekét, és meg kell találni a demokráciával való békés együttélés módjait”.⁴⁶ A tudósítás végén a határozat értékelését is közreadta a kommunista napilap, melyben megint csak érezhető az egyházak megosztásának szándéka: „A katolikus egyház reakciós körei az elmúlt évek során mindent megtettek annak érdekében, hogy létrehozzanak egy ú. n. »keresztény egységfrontot« a demokrácia ellen. [...] Ez a határozat azonban azt mutatja, hogy egyes klerikális re-

---

⁴⁴ A református egyház a demokrácia mellett. *Szabad Nép* 6 (1948) 101. sz. máj. 1., 2.

⁴⁵ uo.

⁴⁶ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940-1956*. Szerk.: Feitl István - Gellériné Lázár Márta - Sipos Levente. 1. kötet. Napvilág Kiadó, Bp., 1997., 497. (A továbbiakban: Rákosi 1997.)

akciók által kezdeményezett »keresztény egységfront« [...] véglegesen meghiúsult.”⁴⁷

A kommunikációnak ez a módja a későbbiekben folyamatosan megfigyelhető. Május 11-én például egy kunsági vasút- és traktorállomás átadásáról tudósított a *Szabad Nép*, amelyen Gerő Ernő is megjelent, és üdvözölte, hogy a „református és az evangélikus egyház állást foglalt a népi demokrácia mellett”, továbbá hangsúlyozta, hogy a katolikus egyház vezetőjével szemben egyre többen elismerik, hogy „gyökeres fordulat szükséges a katolikus egyház és a népi demokrácia viszonyában”.⁴⁸

Látható tehát, hogy az evangélikus egyház állásfoglalása után a nagyobbik protestáns egyház is egyre közelebb került a hatalommal történő megegyezéshez. Ravasz László püspök a határozat kiadásának napján mondott le a Zsinat lelkészi elnöki tisztéről, így személyi akadály a már nem volt a református zsinat döntéseinek. A zsinati határozat tehát „nagy politikai siker volt”⁴⁹ a kommunisták számára.

Ezt olyan írások követték a lapban, amelyek a megegyezés gondolatát erősítették. Így például május 4-én rövid hír tájékoztatott arról, hogy „Áldást kérnek az ország vezetőire és csodálattal figyelik az ország újjászületését az amerikai magyar reformátusok”.⁵⁰ De a kommunista napilap május 6-án közölte Victor János Szabadság téri református lelkész nyilatkozatát is, aki hangsúlyozta, hogy melyik úton kell járni „minden igaz református egyháztagnak”, és a „református egyházvezetőségnek meg kell tenni mindent, hogy kitűnjék: nem ellenségként áll az új Magyarország demokratikus rendjével szemben, hanem maga is annak mennél sikeresebb kiterjedését és minél teljesebb megszilárdulását akarja szolgálni”.⁵¹

A *fekete reakció* címmel jelent meg Révai József főszerkesztő egész oldalas vezércikke május 9-én a kommunista napilap címlapján. A szerző cikkében a katolikus egyházat bírálta, de természetesen itt sem maradhatott el a fele-

⁴⁷ uo.

⁴⁸ Az építő nemzeti egység jegyében. *Szabad Nép* 6 (1948) 107. sz. máj. 11., 3.

⁴⁹ Rákosi 1997, 513.

⁵⁰ Áldást kérnek az ország vezetőire és csodálattal figyelik az ország újjászületését az amerikai magyar reformátusok. *Szabad Nép* 6 (1948) 102. sz. máj. 4., 7.

⁵¹ A református egyház a magyar demokrácia megszilárdulását akarja szolgálni. *Szabad Nép* 6 (1948) 104. sz. máj. 6., 5.

kezetek megosztása, szembeállítás. „A protestáns egyházak ráléptek a demokráciával való béke és megegyezés útjára. [...] Csak a katolikus hierarchia sötéten és feketén reakciós szárnya fojt el minden pozitív egyházi megnyilatkozást a demokrácia mellett, némit el minden katolikus kiállást az egyház és a köztársaság megbékélése érdekében” – fogalmazott Révai.⁵²

Május 11-én a *A kormány támogatja az egyházat* címmel jelentek meg részletek a Református Egyház zsinati tanácsának deklarációjából, három nappal később pedig Ravasz László püspök (*Magyar Értésítőben* közölt) visszavonulását bejelentő beszédéből idéztek. A deklaráció teljes mértékben elkötelezi magát a kormány mellett, amely – mint a cikkben olvasható – „az alapvető szabadságjogok gyakorlatában mindeddig nemcsak hogy nem gátolta, hanem segíteni is törekedett egyházunkat, főképp azzal, hogy az egyházat a legnagyobb gazdasági válságban tetemes anyagi segítségben részesítette, egyházi munkásai, elsősorban pásztoraink, nevelőink és ezek özvegyei és árvái ellátásához és rombadőlt szent hajlékaik újjáépítéséhez jelentősen hozzájárult”.⁵³ A református egyház tulajdonképpen megerősítette a kormány propagandáját, mely az egyházakkal kapcsolatban hangoztatta a templomok és az iskolák újjáépítését, valamint a vallásszabadság sértetlenségét. Ravasz László ugyanakkor kifejtette, arra kell törekedni, hogy „az egyház ne legyen politikai tábor, akár az állam politikai céljai ellen, akár mellett felhasználja azt a befolyást és tekintélyt, amit az egyház a lelkek építésére kapott”.⁵⁴

1948. május 11-re Ravasz rendkívüli egyházkerületi közgyűlést hívott össze, ahol bejelentette lemondását. A püspök így emlékezett a lemondására: „Kényszerítés volt-e lemondásom – döntse el magára nézve az olvasó. Én azt mondom, nem, mert nekem szabad volt a felszólításra nemet mondanom s vállalni a legalább 15 évre szóló börtönbüntetést. Inkább okos voltam, mint erős.”⁵⁵

⁵² A fekete reakció. *Szabad Nép* 6 (1948) 106. sz. máj. 9., 1.

⁵³ A kormány támogatja az egyházat. *Szabad Nép* 6 (1948) 107. sz. máj. 11., 4.

⁵⁴ „Az egyház százados fejlődése során egybenőtt az uralkodó osztállyal”. Ravasz püspök lemondóbeszéde a dunamelléki református közgyűlésen. *Szabad Nép* 6 (1948) 110. sz. máj. 14., 2.

⁵⁵ Ravasz László: *Emlékezéseim*. Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1992.

A kommunisták fokozatosan megegyeztek a református egyházzal. Rákosi – „amikor csak mód volt rá” – egyeztetett Révész Imrével, és a katolikus egyházi vezetést bírálva győzte meg őt a kommunisták által meghatározott irányvonalról. A lemondásra kényszerült Ravasz László püspököt a Rákosi bizalmát élvező Bereczky követte tisztségében. Rákosi azt is elismerte, mindent megtettek azért, hogy számukra megfelelő vezetők álljanak az egyházak – így a református egyház – élén, és hogy az egyházakon keresztül kívántak befolyással lenni a lakosságra: „[...] a kommunista párt éppen a Tiszántúlon volt erős, s mi nem resteltük ezekben a megyékben, ahol a reformátusok zöme lakott, felhasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket ennek az egyháznak demokratikus szervezete nyújtott.”⁵⁶

A kommunista napilap május 23-án adta hírül, hogy „Megkezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházakkal.”⁵⁷ Május 21-én az evangélikus, másnap pedig a református egyház képviselőivel folytattak tárgyalásokat a kormány megbízottai. A kommunistáknak tehát sikerült megtörni a protestáns egyházakat. A *Szabad Népb*ben a protestáns egyházak hatalommal megegyezésre törekvő vezetői 1948 tavaszán sorra helyet kaptak, és a hatalom az ő állásfoglalásaikkal, nyilatkozataikkal igyekezett meggyőzni a sajtón keresztül a lakosságot a kormány politikájának helyességéről. A sajtóbeli írásokon is megfigyelhető, hogyan törtek meg az egyházak, hogyan kerültek előtérbe és vezető pozícióba a kormányt támogató egyházi vezetők. A későbbiekben, június közepéig már konkrétan az iskolákra vonatkozó megegyezések kerültek a protestáns egyházakkal kapcsolatos írások középpontjába.

Az iskolák államosítása és az egyezmény

A református egyház és az állam közötti május 21-i tárgyalások előtti MKP PB ülésen megtárgyalták a megegyezés tervezetét. Ebben kiemelten szerepelt az iskolákra vonatkozó egyezség: „A magyar református egyház képví-

---

⁵⁶ Rákosi 1997, 513.

⁵⁷ Megkezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházakkal. *Szabad Népb* 6 (1948) 117. sz. máj. 23., 3.

selői tudomásul veszik a köztársaság kormányának azt az elhatározását, hogy a nem állami jellegű iskolákat törvényhozás útján államosítja.”⁵⁸

A *Szabad Nép* május 29-én tudósított a minisztertanács üléséről, amelyen Ortutay Gyula ismertette a megállapodásokat: „A református egyház képviselőivel lényegében megegyezéssel végződtek a tárgyalások. A megállapodási tervezet értelmében a református egyház tudomásul veszi az iskolák államosítását azzal, hogy az államosított iskolákban a vallásoktatás változatlanul kötelező, hogy a lelkésznevelés változatlanul az egyház kezében marad, bizonyos történelmi múltú református tanintézeteket, amilyen a sárospataki, debreceni, pápai kollégium, a budapesti református gimnázium, a hozzájuk tartozó teológiai intézetekkel, nem államosítanak. Az állam átmeneti időre folytatja az egyház anyagi támogatását, az első öt évben az eddigi mértékben, utána 5 évenként 25 százalékos csökkentéssel.”⁵⁹ A református gyülekezetek azonban ragaszkodtak az iskoláikhoz, ez a zsinati tanácsi körlevélre visszaérkezett válaszokból is kiderült.⁶⁰

Az iskolaállamosítási kampány 1948 májusában egyre erősebb lett. A felekezeti iskolákról, mint börtönökről közölt cikket a *Szabad Nép*. A május 19-én megjelent írás két kommunista célt is megvalósított: egyrészt a felekezeti iskolákat bírálta, másrészt a felekezetek közötti ellentéteket szította.⁶¹ Az ún. töredékiskolákat karolta fel egy másik írás is. Június 3-án címlapon jelent meg (Lg) írása *Akié a nevelés azé a nép* címmel. A szerző összefoglalta a magyar oktatás 1848 utáni jellemzőit és megállapította, hogy száz év alatt a pedagógusok helyzete egyre romlott, és ezért állnak egyre többen az iskolák államosításának ügye mellé. „A becsületes szándékkal együttműködésre törekvő kis állami, községi vagy református, evangélikus iskolák a klérus részéről hol nevetséges, hol bosszantó együttműködési »feltételekkel« találkoztak. Ha figyelembe vesszük, hogy ilyen akadályok miatt 2.600 népiskola nem válhatott általános iskolává, és a kis (töredék) iskoláknak több mint 200.000 pa-

⁵⁸ PIL 274. f. 3/147. öe. MKP PB ülésének 1948. máj. 20-i jegyzőkönyve.

⁵⁹ A minisztertanácscon bejelentették: A kormánybizottság és a református egyház között létrejött a békés megegyezés az iskolák államosításáról. *Szabad Nép* 6 (1948) 121. sz. máj. 29., 1.

⁶⁰ Horváth 2014, 151.

⁶¹ 200.000 gyermek a töredékiskolák börtönében. *Szabad Nép* 6 (1948) 113. sz. máj. 19., 3.

rasztgyermeké elöl zárva az út a továbbfejlődéshez, világossá válik, hogy az egyházi iskolák fennmaradása veszélyezteti a nép kulturális fejlődését.”⁶²

Június első napjaiban a református egyház zsinati tanácsa tudomásul vette a kormánnyal tárgyaló egyházi bizottság jelentését. A *Szabad Nép* híre kitért arra, hogy a kormánybizottsággal tárgyaló református egyházi bizottság június 2-án és 3-án számolt be tárgyalásai eredményéről a magyarországi református egyház zsinati tanácsa előtt. „A tárgyalóbizottság ismertette azokat az alapelveket, amelyek szerint az állam és egyház viszonyának rendezése és ennek keretében az egyházi iskolák államosítása történik. A zsinati tanács jóváhagyván vette tudomásul a bizottság jelentését, megszövegezte a presbitériumokhoz kiküldendő tájékoztatást és elhatározta, hogy a zsinati tanács felhatalmazásával kiküldőit egyházi bizottság haladéktalanul érintkezésbe lép a további tárgyalások céljából a kormánybizottsággal” – fogalmazott a tárgyszerű beszámoló, mely arról is tájékoztatta az olvasókat, hogy a református egyház egyetemes zsinata június 14-én hozza meg végleges döntését.⁶³

A *Szabad Nép* Barth Károly baseli egyetemi tanárt is bekapcsolta a református egyházzal kapcsolatos sajtókampányába, igen hosszú címmel: „*Barth Károlynak, a világprotestantizmus szellemi vezérének nyílt levele a magyar reformátusokhoz: A magyarországi református egyház tekintszen bizalommal az állammal való viszonya elé*”. A rövid írás a kommunisták szándékait erősítette. „A baseli tudós az egyház feladatáról ezt írja: A magyar református egyház elszánta magát, hogy olyan úton jár, amely az új magyar állam útjával – amíg ez megengedhető – párhuzamos. Barth tanár felhívja a figyelmet azokra az egyházi szempontokra, amelyeknek irányadóknak kell lenniük Ravasz László püspök utódjának megválasztásánál és kifejti azokat az egyházi indokokat, amelyek Bereczky Albert megválasztása mellett szólnak.”⁶⁴ – idézte a svájci református professzort a kommunista napilap.

⁶² „Akié a nevelés, azé a nép”. *Szabad Nép* 6 (1948) 125. sz. jún. 3., 1.

⁶³ Jóváhagyón tudomásul vette a református egyház zsinati tanácsa a kormánnyal tárgyaló egyházi bizottság jelentését. *Szabad Nép* 6 (1948) 126. sz. jún. 4., 3.

⁶⁴ Barth Károlynak, a világprotestantizmus szellemi vezérének nyílt levele a magyar reformátusokhoz: A magyarországi református egyház tekintszen bizalommal az állammal való viszonya elé. *Szabad Nép* 6 (1948) 128. sz. jún. 6., 2.

Június 16-án, amikor az országgyűlés elfogadta az iskolaállamosításról szóló törvényt, a *Szabad Nép* a református egyházzal is foglalkozott: „A református egyház törvényalkotó testülete, az országos zsinat magáévá tette a zsinati tanács ismeretes deklarációját, amely a magyar köztársaságot és ennek elért eredményeit elismerte. Elfogadta az állam és egyház viszonya, ennek keretében az iskolakérdés rendezését a kormánybizottság és az egyház tárgyaló bizottsága által készített tervezetnek megfelelően”⁶⁵ – kezdődött a beszámoló a kommunista napilapban, amely idézte Kiss Roland egyházkerületi tanácsbíró, honvédelmi államtitkár és Bereczky Albert leendő püspököt.

A tudósításból kiderült, hogy a zsinat megegyezett a kormánnyal az iskola államosításról, és a kormány tevékenységét a szabad vallásgyakorlás kiszélesítéseként értelmezte. A cikk a presbitériumok reakciójára is kitért: „Harsányi György dr. konventi titkár jelentette be, hogy az Országos Zsinathoz eddig már 403 gyülekezeti presbitériumtól érkezett hozzászólás az állam és egyház viszonyának rendezésével kapcsolatban. A presbitériumok többsége – állapította meg Harsányi dr. – a megegyezés mellett foglalt állást.”⁶⁶ Horváth Erzsébet a témában írt monográfiájában azonban másként értékelte a beérkezett nyilatkozatokat: „A több száz válasz közül egyetlen egy sem volt, amely kimondottan örült volna az egyházi iskolák államosításának.”⁶⁷ A presbitériumok több mint fele nem válaszolt a Zsinati Tanács tájékoztató körlevelére, és nem is kapott arra kérdést, hogy határozottan igennel vagy nemmel feleljen az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban.

Az iskolaállamosítás törvénybe iktatása⁶⁸ után a református egyház – egy ideig – már jóval kevésbé volt érdekes a *Szabad Nép* számára. Július 11-én rövid hírben idézték Bereczky Albertet: *Az Út* című, „most megindult re-

---

⁶⁵ Az egyházi iskolák államosításáról kötött békés megegyezést elfogadta a református zsinat. *Szabad Nép* 6 (1948) 135. sz. jún. 15., 11.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Horváth 2014, 151.

⁶⁸ 1948. június 16-án az országgyűlés 230 igen szavazattal, 63 nem ellenében és 69 tartózkodás mellett elfogadta az iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvényt.⁶⁸ A *Szabad Nép* másnap az egész címlapot, s egy további oldalt is a törvény megszavazásának bemutatására szánt. Ismertette a különböző pártok álláspontjait, és a nemmel szavazókat elmarasztalta. A törvényjavaslatot Barankovics István és Slachta Margit nem fogadták el.

formátus lap⁶⁹ közli Bereczky Albertnek, a *Christian Century*nek adott nyilatkozatát. Ebben Bereczky Albert kijelenti, hogy a református egyház zsinatának az állammal most kötött megegyezése protestáns szempontból kétségtelenül a vallásszabadság kiterjesztését jelenti⁷⁰ – írta a lap, amely így az új református hetilapot is megismertette az olvasókkal.

A „*Nem leszünk a politikai katolicizmus segédcsapatai*” – mondotta Bereczky református püspök rádiónyilatkozatában – címmel közölt hír ismét a felekezetek szembeállítását emelve ki: „A protestantizmus és a katolicizmus egymáshoz való viszonyáról szólva Bereczky püspök hangsúlyozta: – A római katolicizmussal, mint zárt hatalmi rendszerrel mi csak a beolvadás árán juthatnánk közösségre. Nem vállaljuk azt, amire néha jók lennénk, tudniillik a segédcsapatok szerepét. Nagy tévedésnek tartjuk az úgynevezett keresztyén egységnek olyan értelmezését, amely a politikai katolicizmussal akar közös frontba állni elfelejtve, mi lenne ennek a következménye.”⁷¹

A *Szabad Nép* október 8-án hosszan tudósított arról, hogy „ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között”,⁷² bemutatta az egyezmény tartalmát,⁷³ és ismertette

⁶⁹ Az *Út* 1948. június 11-én indult Morvay István szerkesztésében, az első számban is olvasható hármas célkitűzéssel: „1. egyházunk evangélizációs és reformációs törekvéseinek szolgálata; 2. az egyházi tömegek evangéliumi tájékoztatása azokról a történelmi tényekről és társadalmi valóságokról, amelyek között az egyháznak élnie és harcolnia kell; korunk eseményeinek és problémáinak megvilágítása az Ige fényében; 3. az egyház hitelének, bizonyoságtételének helyreállítása azok előtt a rétegek előtt, amelyeket hamis fogalmaink és magatartásunk miatt elveszítettünk.” Az *Út* 1. (1948) 1. sz. jún. 11–18., 1. Az *Út* megindulásával, az *Élet és Jövővel* együtt két országos református „néplap” jellegű újság jelent meg.

⁷⁰ Az állam és egyház megegyezése a vallásszabadság kiterjesztését jelenti. *Szabad Nép* 6 (1948) 157. sz. júl. 11., 7.

⁷¹ „Nem leszünk a politikai katolicizmus segédcsapatai” – mondotta Bereczky református püspök rádiónyilatkozatában. *Szabad Nép* 6 (1948) 229. sz. okt. 5., 4.

⁷² Ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között. *Szabad Nép*, 6 (1948) 232. sz. okt. 8. 3. (A továbbiakban Ünnepélyesen aláírták 1948.)

⁷³ „Úgy értesültünk, hogy az evangélikus egyházzal és az izraelita hitfelekezettel kötendő egyezmények aláírására a közeljövőben szintén sor kerül. Az egyezmények értelmében a magyar köztársaság kormánya és a két egyház állandó közös bizottságot küld ki az új választási törvények – elsősorban a gyermekek vallására vonatkozó törvény – kidolgozására.

az aláírás körülményeit. Az írásból kiderült, hogy október 7-én délben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban „a református egyház meghatalmazottai: Révész Imre püspök, a református zsinat lelkészi elnöke és Balogh Jenő főgondnok, a zsinat világi elnöke, jelentek meg”, majd a „magyar köztársaság kormánya és a református egyház között létrejött megállapodás

A magyar köztársasági kormány ez alkalommal is kifejezi, hogy elismeri és minden lehetséges és szükséges eszközzel biztosítja a vallásgyakorlás szabadságát. Az egyházak a maguk részéről elismerik, hogy a magyar köztársaság törvényhozása és kormánya a szabad vallásgyakorlatot mindezideig is biztosította, sőt azt jelentékenyen bővítette. A magyar köztársaság kormánya a szabad vallásgyakorlathoz tartozó jognak tekinti istentiszteletek, bibliaórák, egyházi konferenciák, evangélizáló összejövetelek tartását, sajtóban folytatott missziót, a biblia- és iratterjesztést, szeretetmunkát, továbbá az egyházi önkormányzat működésével egybekötött ténykedést. Az egyezmények célja az egyház és az állam békéjének és együttműködésének biztosítása. Ennek érdekében az állam még 20 évig mind személyi, mind dologi vonatkozásban ötvenkint, csökkenő mértékben továbbra is államsegélyt biztosít a református és unitárius egyháznak olyképpen, hogy az első öt évben az államsegély 100 százaléka, a másodikban 70 százaléka, a harmadikban 50 százaléka, a negyedikben 25 százaléka fizetendő. A két egyház gondoskodik arról, hogy istentiszteleteinek rendjébe szokásos módon beiktassák a magyar köztársaságért, államférfiaiért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és békéjéért való könyörgéseket. Az egyházak tudomásul veszik a Magyar Köztársaság kormányának azt az elhatározását, hogy a nem egyházi célú és közoktatási jellegű iskolákat és a velük összefüggő tanulóotthonokat államosítja. A kormány az átvett intézeteknél szolgáló személyzetet szolgálati idejének megfelelően állami szolgálatba veszi át. Az államosítás nem érinti a lelkészképzés céljára szolgáló tanintézeteket. A Magyar Köztársaság kormánya a két szerződő egyház közoktatási érdemeinek elismeréseképpen több középiskolát mentesít az államosítás alól. Így a református egyház megtartja a sárospataki kollégiumot, a debreceni kollégiumot, annak keretébe tartozó Dóczy Leánynevelő Intézetet, a pápai kollégiumot, a budapesti IX. ker. Lónyay-utcaigimnáziumot és annak keretébe tartozó Baár-Madas református leánygimnáziumot. Az unitárius egyház birtokában a füzesgyarmati unitárius iskola tanterme marad gyülekezeti otthon céljára. Ha az egyházak a jövőben a meghagyott keret bővíteni óhajtanák, a vallásügyi törvények kidolgozására alakított állandó bizottság hivatott esetenként javaslatot tenni a kormánynak. A Magyar Köztársaság kormánya biztosítja az egyházakat arról, hogy iskoláikban a kötelező vallásitanítás továbbra is teljesen szabadon történik” Ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között. (Ünnepélyesen aláírták 1948.)

ünnepélyes aláírása után Ortutay kultuszminiszter meleg szavakkal köszöntötte a református egyház képviselőit”.⁷⁴

Ortutay a református egyházi vezetők köszöntésekor is megragadta az alkalmat a felekezetek megosztására: „[...] őszinte öröme szolgál a köztársaság kormányának, hogy a református egyház is úgy érezte, a magyar köztársaság tettei a vallásszabadságot szolgálják és átlátta, hogy el kell választania magát azoktól a magukat vallásosnak mondó, de valójában egyedül politikai jellegű mozgalmaktól, amelyek a vallás ürügyén politikai nyugtalanságot akarnak kelteni, hatalmi akciókra szervezkednek a magyar köztársaság és kormánya ellen.”⁷⁵ Láttuk Mihalovics kanonok⁷⁶ nyilatkozatából, hogy a politikai katolicizmus a református egyházat is valósággal partizánakciókra szeretné megszervezni.”⁷⁷ Az egyezmény, amelyet Ladányi Sándor „diktátum”-ként értékelt, 1990-ig meghatározta az állam és az egyház kapcsolatát.⁷⁸

Az „Egyezmény”-ről szóló tudósítás után 1948 év végén hosszabb cikk már nem jelent meg a református egyházzal a *Szabad Népb*ben. Néhány írásban ugyan követendő példaként megemlékeztek az állammal megegyező protesztáns felekezeteket, de önálló témát nem adtak a lap számára. Persze, a kommunista napilap nem is keresett olyan, a református egyházat érintő témát, mellyel hosszabban is foglalkozhatott volna – hiszen ez ekkor nem állt érdeklődésben, mert az iskolaállamosítás lezajlott, az egyezményeket aláírták.

Jól látható, hogy a tárgyyszerű, tényeken alapuló hírek és tudósítások közlése mellett a református egyházzal kapcsolatos, *Szabad Népb*ben megjelent gondolatok teljes mértékben a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar

---

⁷⁴ uo.

⁷⁵ uo.

⁷⁶ Mihalovics Zsigmond. római katolikus író, kanonok. 1933–1944 között az Actio Catholica igazgatója, 1945-től 1948-ig az *Új Ember* kiadója. „1948-ban fellépett az iskolák államosítása ellen, majd külföldre távozott és az USA-ban töltött be egyházi tisztséget. Távollétében koholt vádak alapján 10 év fegyházbüntetésre ítélték.”

<http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=MIHALOVICS%20Zsigmond>
(Letöltés: 2018. június 15.)

⁷⁷ Ünnepélyesen aláírták 1948, 3.

⁷⁸ Ladányi 1999, 120.

Dolgozók Pártja propagandáját szolgálták. Akár egy, nem a református egyházzal foglalkozó cikkben is helyet kaphatott egy-egy mondat erejéig az egyház és az állam közötti együttműködés gondolata.

Az egyházakkal kapcsolatos szándékaik megvalósítására a kommunisták az agitáció és a propaganda minden eszközét felhasználták. A sajtójukban megjelenő írásokkal kapcsolatban különösebb politikai utasítás sem volt szükséges, hiszen a Politikai Bizottság ülésén és a *Szabad Nép* szerkesztőségi megbeszélésein ugyanazok a személyek vettek részt. Egyaránt a PB tagja volt Révai József főszerkesztő és Horváth Márton szerkesztő is. A *Szabad Nép* egyetlen párt, a kommunisták lapja volt, legbefolyásosabb lapként mégis legszélesebb körben tudta terjeszteni a párt és a kormány propagandáját.

Az 1949 januárjában megjelent, Bereczky Albert előadását bemutató hosszabb írást is érdemes elhelyezni a konkrét politikai térben: a református püspök személyében akadt ugyanis olyan egyházi vezető, akit a Mindszenty-ellenes kampány idején jó példaként lehetett felvonultatni. Ezt Rákosi Mátyás is megerősítette visszaemlékezésében: „nagy segítségemre volt Bereczky Albert budapesti református lelkész, rendes demokrata (és Tildy Zoltán nása), aki egyháza kérdésében gyakran fordult hozzám”.⁷⁹

IRODALOM

- GERGELY Jenő (1985): A magyarországi keresztény egyházak négy évtizede. *Világosság*, 28. (1985/4. sz.), 227–237.
- GERGELY Jenő (1989): A szétválás konfliktusai. A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között. *Társadalmi Szemle* 44. (1989/6. sz.), 32–47.
- GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTNER Ferenc (1997): *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*. Korona Kiadó, Bp.
- HORVÁTH Erzsébet (2014): *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Bp.
- IZSÁK Lajos (1998): *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó, Bp.
- LADÁNYI Sándor (1999): *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*. In: BARCZA József – DIENES Dénes (szerk.): *A Magyaror-*

⁷⁹ Rákosi 1997, 512.

szági Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémia, Sárospatak, 101–139.

MÉSZÁROS István (1994): *...kimaradt tananyag... Diktatúra és egyház 1945–1956.* Márton Áron Kiadó, Bp.

MÉSZÁROS István (1989): *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948.* Magánkiadás, Bp.

<http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=MIHALOVICS%20Zsigmond>
(Letöltés: 2018. június 15.)

SZABÓ Csaba, szerk. (2000): *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953,* Osiris Kiadó – Budapest Főváros Levéltára, Bp.

Források

PIL 274. f. 3/132. öe. MKP PB ülésének 1948. február 19-i jegyzőkönyve

PIL 274. f. 3/147. öe. MKP PB ülésének 1948. május 20-i jegyzőkönyve.

PAP László: Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Szerk., jegyz., összeáll.: BÁRCZAY Gyula. é. n

RAVASZ László: *Emlékezéseim.* Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1992.

RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956.* Szerk.: FEITL István – GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta – SIPOS Levente. 1. kötet. Bp., Napvilág Kiadó, 1997.

Az Út, 1. (1948) 1. sz. június 11–18.

200.000 gyermek a töredékiskolák börtönében. *Szabad Nép*, 6 (1948) 113. sz. máj. 19. 3.

A fekete reakció. *Szabad Nép*, 6 (1948) 106. sz. máj. 9. 1.

A kormány támogatja az egyházat. *Szabad Nép*, 6 (1948) 107. sz. máj. 11. 4.

A magyar demokrácia mindenben támogatja az egyházak munkáját. Bereczky Albert református püspök előadása. *Szabad Nép*, 7. (1949) 7. sz. jan. 9. 5.;

A minisztertanácson bejelentették: A kormánybizottság és a református egyház között létrejött a békés megegyezés az iskolák államosításáról. *Szabad Nép*, 6 (1948) 121. sz. máj. 29. 1.

A protestáns egyház Rákosi elvtárs sárospataki gyűléséről. *Szabad Nép* 6 (1948) 92. sz. ápr. 21. 3.

A református egyház a demokrácia mellett. *Szabad Nép* 6 (1948) 101. sz. máj. 1. 2.

A református egyház a magyar demokrácia megszilárdulását akarja szolgálni. *Szabad Nép*, 6 (1948) 104. sz. máj. 6. 5.

A református vezetők nemcsak hirdetői, hanem megvalósítói akarnak lenni a népi demokrácia tiszta eszméinek. *Szabad Nép* 6 (1948) 80. sz. ápr. 7. 2.

„Akié a nevelés, azé a nép”. *Szabad Nép*, 6 (1948) 125. sz. jún. 3. 1.

- Az állam és egyház megegyezése a vallásszabadság kiterjesztését jelenti. *Szabad Nép*, 6 (1948) 157. sz. júl. 11. 7.
- „Az egyház százados fejlődése során egybenőtt az uralkodó osztállyal”. Ravasz püspök lemondóbeszéde a dunamelléki református közgyűlésen. *Szabad Nép*, 6 (1948) 110. sz. máj. 14. 2.
- Az egyházi iskolák államosításáról kötött békés megegyezést elfogadta a református zsinat. *Szabad Nép*, 6 (1948) 135. sz. jún. 15. 11.
- Az evangélikus egyház hivatalos nyilatkozata bejelenti: Tárgyalásokat kíván kezdeni az egyház és demokrácia viszonyának rendezésére. *Szabad Nép*, 6 (1948) 94. sz. ápr. 23. 3.
- Az evangélikus egyház nyilatkozata: Örömmel állapítjuk meg, hogy egyházunk szabadon gyakorolja szolgálatát. *Szabad Nép*, 6 (1948) 67. sz. márc. 21. 2.
- Az evangélikus egyház teljes erejével a demokrácia mellé áll. *Szabad Nép*, 6 (1948) 68. sz. márc. 23. 5.
- Az evangélikus iskolákban bevezetik az állami tankönyveket. *Szabad Nép*, 6 (1948) 102. sz. máj. 4. 7.
- Az építő nemzeti egység jegyében. *Szabad Nép*, 6 (1948) 107. sz. máj. 11. 3.
- Áldást kérnek az ország vezetőire és csodálattal figyelik az ország újjászületését az amerikai magyar reformátusok. *Szabad Nép*, 6 (1948) 102. sz. máj. 4. 7.
- Barth Károlynak, a világprotestantizmus szellemi vezérének nyílt levele a magyar reformátusokhoz: A magyarországi református egyház tekintszen bizalommal az állammal való viszonya elé. *Szabad Nép*, 6 (1948) 128. sz. jún. 6. 2.
- Bereczky Albert püspök a protestáns egyházak hálájáról, valamint A katolikus egyház legfőbb vezetőin múlott, hogy nem jött létre a megegyezés. *Szabad Nép*, 7. (1949) 4. sz. jan. 4. 2.
- Egyház és demokrácia. *Kis Újság*, 2 (1948). 76. sz. ápr. 2. 1.
- Egyházak képviselői az államfő előtt. *Az Út*, 2. (1949) 2. sz. jan. 9–15. 5.
- „Egyházunk kész minden erejével támogatni a magyar demokráciát”. Enyedy Andor református püspök az egyház és demokrácia elvi közösségéről. *Szabad Nép* 6 (1948) 76. sz. ápr. 2. 3.
- Emelni kell az életszínvonalat! Fizessenek a gazdagok! – követelte Rákosi Mátyás az angyal földi gyűlésen. *Szabad Nép*, 5 (1947) 15. sz. máj. 10. 1.
- Jóváhagyón tudomásul vette a református egyház zsinati tanácsa a kormánnyal tárgyaló egyházi bizottság jelentését. *Szabad Nép*, 6 (1948) 126. sz. jún. 4. 3.
- Lemondott Lázár Andor a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka. *Szabad Nép*, 6 (1948) 77. sz. ápr. 3. 2.
- Lemondott Ravasz László püspök, a református konvent elnöke. *Szabad Nép* 6 (1948) 99. sz. ápr. 29. 4.
- Losonczy Géza: A megbékélés hívei és ellenségei. *Szabad Nép* 6 (1948) 67. sz. márc. 21. 1.
- „Megegyezés a lelkiismereti szabadság alapján”. Az unitárius egyház állásfoglalása. *Szabad Nép*, 6 (1948) 73. sz. márc. 28. 6.

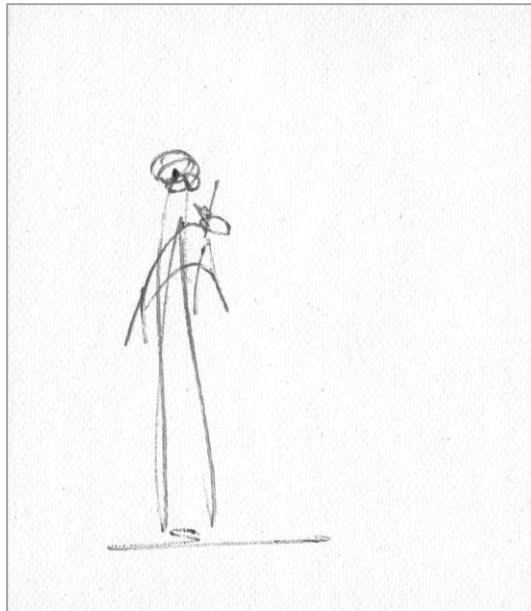
Megkezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházakkal. *Szabad Nép*, 6 (1948) 117. sz. máj. 23.

„Nem leszünk a politikai katolicizmus segédcsapatai” – mondta Bereczky református püspök rádiónyilatkozatában. *Szabad Nép*, 6 (1948) 229. sz. okt. 5. 4.

Rákosi Mátyás mezőhegyesi beszédéről szóló tudósítás. *Szabad Nép*, 6 (1948) 97. sz. ápr. 27. 2.

Ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között. *Szabad Nép*, 6 (1948) 232. sz. okt. 8. 3.

Változatlanul mindent megteszünk, hogy a katolikus egyház hivatalos vezetése se álljon szembe a népi demokráciával – mondotta Szakasits elvtárs az újévi fogadáson. Az országgyűlés, a kormány, a pártok, tömegszervezetek és a diplomáciai testület képviselői a köztársasági elnöknél. *Szabad Nép*, 7. (1949) 4. sz. jan. 4. 1.

A jó pásztor – Hoppál Mihály grafikája (1965)

„Jó tájon születtem”

Czine Mihály – és a református hagyományok

„Meglelted a magyarságot, melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is. Hiszen itt vannak, akik a Kálvin istenéből bölcs, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. (...) Ez a természete a mi fajtánknak: sok századév megsanyargatta, elfogadta Kálvin predestinációs tanát, de amíg a gerince s az ökle bírják, nem bízza ügyét a jó Istenre. (...) Hajdúszélen, Szabolcsban, Biharszélen, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszélen, Szilágyszélen él. (...) Itt volt víg aratása a javított vallásnak, mert e nem demokrata országnak e tájékán született meg a világ legkülönösebb demokráciája.”

Ady Endre köszöntötte e szavakkal Móricz Zsigmondot, a *Hét krajcár*-kötet megjelenésekor. Arról a gyökeres református magyar szellemiséget lélegző tájról beszélve, amely a Móriczot, Adyt vezérlő csillagokként tisztelő Czine Mihálynak, a huszadik század kiemelkedő magyar irodalomtudósának is szeretett szülővidéke volt. *„Jó tájon születtem, Szatmárban”* – emlékezik eképpen –, mert *„ennek a tájnak a népe részt vett a magyar történelem minden forradalmi és szabadságharcos küzdelmében, és hagyományai szinte érintetlenül fejlődtek.”* És Czine Mihály szellemtörténeti credo-jának a középpontjában mindvégig azok örökségének a megtartása és tudatosítása állt, akik magyarság és minőség egysége szerint vállalták a küldetést e nép és nemzet megmentésére és felemelésére. Ahogyan olyannyiszor nevezték: a magyar irodalom *„igehirdetője”* minden körülmények között is a feltétlen életreményt hirdette. *„Legendák dús legénye / reménység jegenyéje”* – búcsúversében Nagy Gáspár is így aposztrofálta őt. Sajátosan egyéni műfajt alakított ki, amely egyszerre volt tudomány és etika, vallás és irodalom, kultúra és beszédművészet; magas esztétikummal telített retorika.

Az általa méltatott szellemóriások közül Adytól rendre felidézte a híres aforisztikus szentenciát: *„a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”* Móricz gyermek- és ifjúkoráról, iskoláiról, első pályaszakaszáról – benne a kálvinizmusban gyökerező meghatározottságokról – már fiatalon hatalmas monográfiában értekezett. Németh László, Illyés Gyula igézetében, Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István szeretetének jegyében, az univerzális nemzeti irodalmat hivatásuknak tekintő népi írók és Kós Károly, Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tamási Áron meg a többiek szellemkörében, a transzszilvánista és általában a kisebbségi, egy tömbben vagy szórványban, diaszpórában élő határon túli (erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai, nyugati) magyar írástudók műveit különös figyelemmel kísérte. Voltaképpen az egyetemes modern magyar irodalom (illyési metaforával a szétszakítottság és szétszóródás után is ötágú vagy sokágú sípon szóló magyar irodalom) szerves egészét tudta értékvédő tekintetével átfogni. (Megírta a huszadik század teljes magyar irodalomtörténetét is.) Előadásai – Sütő Andrással szólva – *„hatalmas irodalmi kurzusként váltak a feldarabolt nemzet szellemi egyesítésének folyamatává.”*

Legmegbecsültebb kortársai közül is sokaknál játszik jellegadó szerepet a protestantizmus tágas övezeteihez való odatartozás (Sarkadi Imre, Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András, Dobos László). A magyarság spirituális egységének feltételeként az adys *„templomépítést”* és a reményiki *„templom és iskola”, „munka és imádság”* célképzetét láttatta, az illyési *„haza a magasban”* és a Németh László-i *„emelkedő nemzet”* fogalmát hangsúlyozva. Rámutatott a történelmi sorsproblémák változatos esztétikai megjelenésformáira, a sorsirodalmi vonulat erős tradíciójára, de a legnagyobbakban közös erkölcsi értékek súlyosságára is: a nemzeti azonosságtudat, a nemzetföltő, értékmentő, sorsvállaló moralitás összetett és magasrendű megnyilatkozásmódjaira, szakrális távlataira. *„Harangzúgásos az egész magyar kultúra – ahogyan Kodály Zoltán mondta”* – szögezte le ő is megerősítőn; *„folytonos benne a harangzúgás, a Halotti beszédtől Adyig. Sőt: máig. Nagy Lászlóig és Sütő Andrásig. Egyszerre figyel a haza és a nagyvilág gondjára.”*

Természetszerűleg tartotta a nemzeti identitás alappilléreinek a protestantizmus több évszázados hagyományfolytonosságát – egynek a magyarságot és kálvinizmust, a demokratikus sugallatú és a nemzetnek lelki, erkölcsi támaszt nyújtó református egyházat pedig kezdete és lényege szerint

népi egyháznak. Soha nem kizárólagos nyomatékka, de a sajátos magyar reformáció jellegzetes vonásait úgy állította előtérbe, hogy azok a nemzeti irodalom valóban különleges arculatát árnyalhassák. Azokat a karakterjegyeket részletezte, amelyek kétségtelenül markánsan járultak hozzá a magyarság reális nemzeti önképének, önszemléletének alakulásához, amelyek vitathatatlanul befolyásolták egy-egy író világlátásának, létfelfogásának lényegszerűségeit és specifikumait.

Protestantizmus és irodalom című összefoglaló tanulmányában állítja, hogy minden felekezet, „minden vallás adott megtartó értékeket”, s „együtt szólnak az emberért, a személyiségért; az ökuménia jegyében”; s hogy „a keresztes és csillagos tornyok egymásnak integetnek” – „mint az Illyés-vers beszéli”. S fel is sorolja a katolikus, evangélikus, unitárius és más vallású íróinkat, művészeinket (a református Csokonai, Arany, Ady, Móricz, Szabó Dezső mellett) az elmúlt időkből, utalva a kibogozhatatlan összefonódásokra is a reliigiók között:

„az evangélikus Petőfi reformátusnak szerette tudni magát, Ady kálvinista lelkét 'katolikus szellők' is 'legyezték', a katolikus Kodály kedvvel zenésítette a protestáló írásokat”.

„[A] magyar művelődés, a magyar irodalom az utolsó négy évszázadban erősen protestáns, s ezen belül inkább református színezetű; sokszor még a katolikus alkotók műveiben is”;

„eddig, négy évszázadon keresztül, a számarányánál is nagyobb szerepe volt a protestantizmusnak, benne a kálvinizmusnak, a magyar művelődésben; a protestáns szín dominált a nemzettudatban.”

Ezért is kérdezhetette szerinte a katolikusnak keresztelt, de anyai ágon református, s a műveiben is erőteljesen protestáns szellemű Illyés Gyula a reformáció genfi emlékműve előtt tünődve: „Hiszed, hogy volna olyan-amilyen / magyarság, ha nincs – Kálvin?” – s adhatta meg rá a biztos választ: „Nem hiszem.”

Mert valóban: a nemzeti identitástudatot és a nemzeti anyanyelvű irodalmiságot, kulturális önazonosságot megszilárdító és folytonosan építő kálvinizmus nélkül a magyarság valószínűleg elmosódott, szétszóródott volna, vagy felszívódott volna más népekbe. Vallás és irodalmi kultúra együtt mentette át a magyarságot, a nemzetet a mindenkori jövőbe; együtt jelentette a közösségi megmaradást. Kultúrtörténeti okfejtéseiben Czine Mi-

hály elevenen érzékelteti a reformáció korának azokat a fejleményeit, amelyek a lelki ébredés, a tisztító öneszmélés, a nemzeti túlélés lehetőségeit biztosították a mohácsi katasztrófa utáni időben, a három részre szabdalt országban. Hogy a népesség mintegy kilencven százaléka vette át az új vallást, hogy az öntudatos polgári kultúra és irodalom a protestantizmus jegyében bontakozott ki, mert ennek fő hordozója, a városi polgárság és a mezővárosi parasztpolgárság már előbb készen állt a demokratikus eszmék és kulturális eszmények befogadására, s hogy a lelkileg megviselt nép az egyedül Istenben – a történelmen túli isteni kegyelemben, a krisztusi segítségben – bízó hit által tudta átmenteni reményét a tragédiás időközön keresztül. A reformáció gyors sikerének magyarázata tehát egyrészt a sorsnyomorúság ellenére is képviselt hitvallói magatartás és lelkiület mélységeiben, másrészt a magyarul megszólaló Biblia és zsoltár, s általában a nemzeti nyelvű – így a nemzet kohézióját és identitását szavatoló – irodalmiság hatásában rejlik. A „megrendült és megkapaszkodni akaró” lelkek számára fő táplálékká vált a magyar prédikáció és zsoltáreléklés – amelyek példázataiban saját sorsukra ismerhettek a hívek. A biblikus sorsazonosítás műveletei pedig ösztönző tanítással összegződtek és hatalmasodtak: hogy ha egy nép megtartja hitét, maga is megmaradhat; hogy a vallás, a nyelv, az anyanyelvi kultúra, az irodalom összes értéke magát a nemzeti létezését biztosító erővé lényegülhet; hogy a magyarság csak az önmagát vállaló és az önmaga legigazabb értékeit kiteljesítő szellemi teljesítményeiben nyerhet maradandó életet. Magyarság, vallás, kultúra – nemzet és szellem: összeforrottságában kölcsönösen feltételezi egymást.

„Hogy a magyar nép kibírta ezeket a rettenetesen nehéz századokat, minden bizonnyal a Bibliának, a zsoltároknak a maga kálvinista, protestáns hitének, magatartásának is szerepe volt. Olyan keménnyé lett, mint a kő.”

Czine Mihály mindig megélelnkítő empátiával és korfelidéző erudícióval beszél a magyar keresztyénség alakulástörténetéről – napjaink egyházi-kulturális újjászületéséig, Szent Istvántól Comeniuson és a gályarab prédikátorokon át Jékely Zoltánig, Cs. Szabó Lászlóig, a székely Kacsó Sándorig, Horváth Istvánig, Bözödi Györgyig, Farkas Árpádig, a délvidéki Csuka Zoltánig, Herceg Jánosig, a felvidéki Fábry Zoltánig és végig tovább. Csor-

bíthatatlan történelmi-időrendi és globális-térbeli magyar egységtudattal. Nagy, integer összefüggéseket vázolva és életes mozzanatokot kidomborítva. A bibliafordító „istenes vénemberről”, a gönci „szent öreg” Károli Gáspárról méltán állapítja meg, hogy a pontosság tekintetében bizonyára többször elmarasztalható – de költői és „kellemes hangzású” – fordítása „*az isteni üzenetet a magyar szív és fül természetének leginkább megfelelően tudta közvetíteni*”; úgy, hogy a magyar képes beszéd erényeivel töltekezve azóta „*a Biblia minden igéjét magyar igének érezhetjük.*” Mint ahogy a reformáció énekeit, „*Sztárai Mihály és Szegedi Gergely szerzéseit és különösen Szenczi Molnár Albert zoltárfordításait*”; mert „*a kor legnagyobb költője ültette itt magyarra a bibliai énekeket, magyar tájak színeivel, magyar bánatokkal és reményekkel telítve.*” Ezért válhatott Czine Mihály szerint az általa tilalmas időkben is annyiszor énekelt XC. zsoltár, a megrendítő *Tebenned bízunk* „szinte nemzeti imádsággá a bárhol élő magyarok számára.”

S ahogy a protestáns magyarság a Biblián (majd a Károli-Biblián, a „*drága könyvön*”, amely az idézett Németh László szerint „*csaknem annyira a magyarság szava, mint Istené*”) és a zsoltáron nevelkedett, úgy állt ezek sugallata születő irodalmunk mögött is. A reformáció terjesztői szükségképpen írók is voltak, s az irodalmi nyelv formálása úttörő érdemük. Heltai Gáspár és Bornemisza Péter is traktátusok, vitairatok, prédikációk műfajain keresztül jutottak el a szépprózai kísérletekig, de Farkas András, Kecskeméti Vég Mihály és mások vallásos énekeiben is már olyan történelemszemlélet és ihletettség halmozódott föl, amelyből a reneszánsz vallásos költészet és Ballasi Bálint istenes lírája is bőségesen táplálkozhatott. Diadalra jutott az anyanyelv, a művelődés szintje megemelkedett s megteremtődött a világi-ság, az irodalom kivirágzásának lehetősége azáltal is, hogy az írásbeliségre átformálódott anyanyelvű társadalmi kultúra a Biblia és a zsoltár mellett általában a könyvet is a nép kezébe adta. Mindebben pedig – ahogyan Czine Mihály ezt oly gyakorta és gazdagon ecsetelte – a nép nyelvén tanító iskolának döntő szerepük volt. A reformáció iskoláinak, iskolakultúrájának felbecsülhetetlen jelentőségéről, a mohácsi vész utáni csodaszerű kialakulásáról szólva sorolja az irodalomtörténész, hogy:

„a nagy nemzeti tragédiából még alig ocsúdhattak föl, s máris iskolákat, kollégiumokat alapítottak; Sárospatakon, Debrecenben, Pápán, Mezőtúron, Bé-

késen, majd Gyulafehérváron, illetve Nagyenyeden, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, s mindenütt, ahol csak lehetett. A protestantizmusnak, s főként a kálvinizmusnak az iskolák voltak a legfontosabb várai. Még a 20. században, a két világháború közötti időben is. A Magyarországon működő 4500 egyházi iskolából 1117 volt református és 406 evangélikus. Évszázadokon keresztül ezek az iskolák, főként a kollégiumok adtak papot, tanítót, tűzvész idején tűzoltót, pestis idején ápolót, martalócok betörésekor védelmezőt a népnek. Falaik közé bevették a csizmás diákot is, mentették a tehetséget, s Bécsen átnyúlva Nyugat-Európával, az irodalom és szellem legfrissebb áramaival tartották a kapcsolatot. Ezért is adhatott a kálvinizmus az ország politikai és szellemi vezetésébe számbeli arányát jóval meghaladó hányadot. Ezekben az ősi kollégiumokban nevelkedett – többek között – Bethlen Miklós és Kossuth Lajos, Teleki László és Szemere Bertalan, Apáczai Csere János és Körösi Csoma Sándor, Csokonai, Kölcsey és Arany János.”

S e kollégiumok, amennyire lehetett, falaik közé vették a parasztság legtehetségesebb fiait is – és *„ezért vallotta a kollégiumokat magáénak a református társadalom, a templom tövében lakó harangozó és papot csak húsvétkor látó pusztai pásztor.”* Erdélyben is

„nevelték a protestáns, református kollégiumok azt a ‘szellemi lovagrendet’ (...), az Apáczai Csere Jánosokat, Bod Pétereket, Tótfalusi Kis Miklósokat, akik a nagyvilág ‘főtudományú’ akadémiáinak látogatása után hazatértek kisdud hazájukba, falusi parókiákra és ingó katedrákra, hogy segítsenek népük sorsán. Okkal adott a nagy fejedelem, Bethlen Gábor nemeslevelet a református papságnak. S okkal erősítették meg a tiszteletesek nemességét a 20. század legnagyobb magyar írói is: Ady Endre és Móricz Zsigmond, Németh László és Veres Péter. Gyülekezeteiknek, népüknek jó őriző pásztorainak bizonyultak. Protestáns kollégiumaink hitükért, népükért élő embereket neveltek mindig. Még a 20. században is. Ismeretes: a Kolozsvári Teológia neveltje volt – sokak között – Ravasz László, Révész Imre, Makkai Sándor, s a Kolozsvári Református Kollégium formálta az író Kós Károlyt, Szabó Dezsőt és Reményik Sándort. Élő kortársaink közül – sokakkal együtt – Csiha Kálmánt, Tőkés Lászlót és Sütő Andrást. Vállaló, igaz embereket. Az élet, az igazság, az evangélium szellemében”.

Esélyt teremtve, hogy „a magyarság protestáns népként, országgént zárkozhatik fel Nyugat-Európa protestáns világához”, a modern nyugati kultúrkörhöz. A trianoni katasztrófa utáni, két háború közötti időszak népi írói mozgalmaiban, a népfőiskolák, falukutatók, faluszemináriumok tehetség- és népművelő igyekezetének fénykorában, az ifjúságnevelő egyházi megújulás, a nemzetépítő missziós szervezkedések korában is. S még a református ifjúsági szellemi-politikai mozgalmakhoz tartozó nevezetes balatonszárszói tanácskozások is a Soli Deo Gloria egyesület telepén zajlottak – hiszen a „népi irodalom a protestantizmusban talált a legtöbb megértést.”

„Az Erdélyi Fiataloknak, a romániai magyar ifjúság mozgalmaiban is a protestantizmus volt az induló bázisa, s a királyi Szerbiában egy időben református parókián szerkesztették a demokratikus igényű Hidat”

– rögzíti Czine, aki a második világháború utáni „babiloni fogság” ellenében fellobbanó 1956-os forradalomban is részben a protestantizmus régi szabadságeszmejének a kitörését látja, nemkülönben az 1990-es fordulatot követő hitéleti és egyházi iskolaindító buzgalomban.

Móricz Zsigmond életművének leghitelesebb ismerőjeként Czine jól tudja, hogy a református prédikátorok utódjaként és a népi írók elődjeként látott nagy író szemléletét szintén személyes sorsélményszerűséggel befolyásolta „a fehér fal és a fekete zsoldár”, meg a plebejus-demokratikus, negyvennyolcas függetlenségi eszmék világa, hogy „környezetében mindenki a reformátusságot vallotta mindenekelőtt magyarságnak”, az, hogy „édesanyja a református vallás és a magyar haza imádatában nevelte: a kettő szinte egygyé kapcsolódott előtte”; a teológiai tanulmányok – a teológus „belső ívét” járó – időszakától A fátylát ihlető vívódásokig és tovább, illetve a zsoldárfordító, a Bibliáról szóló nagy elemző tanulmány írását serkentő, vagy a protestantizmust a „semper reformanda” szellemében felfrissíteni kívánó törekvésekig: hogy az élő – és nem „múzeumi” – protestantizmus ügye újra egy legyen a magyarságéval. S ezt az ügyet a magyar irodalom karizmatikus tudósa és „vándorprédikátora”, Czine Mihály is egy életen át hűségesen szolgálta.

Tanügyigazgatás, iskolai élet és nyelvi homogenizáció a moldvai magyar falvakban a 20. század első felében

Péter Trunki – Csanád Bodó: *Inspektorul școlar raportează. Învățământul de stat roman în satele maghiare din Moldova.*

Trunki Péter – Bodó Csanád: *A tanfelügyelő jelentí. Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban.*

Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2017, 243 oldal

Trunki Péter és Bodó Csanád *A tanfelügyelő jelentí. Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban* című kötetét román és magyar nyelven adta közre a Kriterion. A könyv első részét, *A moldvai tanfelügyelői jegyzőkönyvekről* című tanulmányt, Bodó Csanád és Trunki Péter írta (Trunki – Bodó 2017, 6–71), *A tanfelügyelői jegyzőkönyvek* című második rész forrásszövegeit, vagyis az eredeti román nyelvű jegyzőkönyveket Trunki Péter válogatta, gondozta és fordította magyarra (Trunki – Bodó 2017, 72–241; a hivatkozásokat a továbbiakban csak az oldalszámok feltüntetésével jelöljük). A kiadványban közölt korabeli fényképeket Szentimrei Judit gyűjteményéből válogatták.

Trunki Péter és Bodó Csanád a kötetben közreadott jegyzőkönyvekkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy azokat „*olyan diszkurzusok lenyomataként értelmezzük, amelyek többféle szinten és többféle résztvevő perspektívájának bevonásával valósultak meg*”. (10–11) Ilyen résztvevő elsősorban maga a tanfelügyelő, majd a helyi tanító és elvéve a tanulók szülei. (11) A jegyzőkönyvek a tanfelügyelő által a tanító és a tanulók közötti interakciók megfigyelései, amelyekre hatnak a tanfelügyelő és a tanító, esetlegesen mások diskurzusai, továbbá a korábbi jegyzőkönyvekből a tanfelügyelő által ismert diskurzusok, amelyeket szintén befolyásoltak ehhez hasonló interakciók, diskurzusok, „*[m]indezeket pedig meghatározó módon strukturálta az iskoláról, a nemzetről folyó szélesebb diszkurzusok köre*”. (11)

A jegyzőkönyvek történetét, állapotát és lejegyzésüknek a folyamatát a kötetben Trunki Péter *A közreadott forrásokról* című írása mutatja be. (72–77) Eszerint a jegyzőkönyvek jórészt 1974 és 1984 között kerültek a levéltárakba a helyi vagy községi oktatási intézményekből. (72–73) A források kutathatóságát több dolog is megnehezítette, így előfordult, hogy a lapok számozatlanok voltak, ez megakadályozta a pontos hivatkozásukat, a sorszámozott jegyzőkönyvek között pedig egy helyen két különböző keltezésűt is találtak. Ezért a közreadásuknál a jegyzőkönyvek számozása és a bizonytalan oldal-szám miatt a település neve és a jegyzőkönyv keletkezésének időpontja szerinti hivatkozás mellett döntöttek. (72–73) Ezen túl a mai és a több mint egy évszázada érvényben volt román helyesírás közötti különféle eltérések kezelésének szükségessége is felmerült a források lejegyzése során: ragaszkodjanak-e a forráshú közléshez, meghagyva az eredeti írásmódot, vagy inkább a mai állapothoz próbálják azt igazítani, anélkül, hogy ez megzavarná a szövegek olvasását és egyúttal megkönnyítené a megértésüket. (74–75). A román nyelven írt jegyzőkönyvek megfogalmazásai az élőbeszédre emlékeztetnek, és noha egységes román nyelvjárási régióról beszélhetünk, mégis sokféle román nyelvjárási jellegzetesség lelhető fel bennük. Ezeket a szöveg-jellemzőket meg kívánták őrizni, ezért az élőbeszédszerű és a nyelvjárási sajátosságok tekintetében követték az eredeti írásváltozatokat. Szintén megtartották a rövidítéseket, amelyeket csak akkor oldottak fel, ha a szöveg nem adott támpontokat az értelmükről, vagy több jelentésük lehetett, vagy több lehetséges folytatás is kapcsolódhatott volna hozzájuk. (76–77)

Trunki és Bodó meghatározásában a tanfelügyelői „jelentés” az oktatás ellenőrzése során szerzett benyomások összesítése, amelyet a tanfelügyelő vagy a helyettese az iskola és a tanfelügyelőség tájékoztatására készített a tanítás, taníttatás folyamatáról. (18–19) Ezzel összefüggésben a forrásokban gyakran előfordult az „inspekció, inspekciós” kifejezés, amelynek „ügyelet” illetve „szemle”, „vizsgálat” a jelentése. A fordítás során a tanfelügyelői tevékenység megnevezésére a gyakori szóismétléseket elkerülendő, az „inspekció” mellett, ennek szinonimájaként használták a „felügyelet”, az „ellenőrzés”, a „tanügyi ellenőrzés” és az „óralátogatás” szavakat is. (19; 20–21)

A tanfelügyelői látogatásnak több célja volt. A jegyzőkönyvekben a feljegyzéseket előre adott csoportokba rendezték. Az iskola anyagi és higiéniai állapotáról, ezen belül többek között a bútorzatról, a termék férőhelyeiről, a

diákok létszámáról, az énektanulásról és testmozgásról, az egészségi állapotról; a tanári szobában tárolt iratanyag megőrzéséről, ezen belül az archívumról, a tanári jelenléti napló és a matrikulák tárolásáról, az oktatási segédanyagokról; az oktatás menetéről; a kézimunka végzéséről és eszközeiről szolgáltak adatokkal, illetve egyéb észrevételekre és megjegyzésekre is hagytak lehetőséget. (22–23) Nem minden tanfelügyelő tett azonban eleget a jegyzőkönyv elvárásainak: az első és a második adatcsoport helye gyakran üresen maradt, vagy tömondatos megjegyzésekre szorítkoztak, esetleg elismételték egy korábban ott járt tanfelügyelő észrevételeit. *„A jegyzőkönyvek szöveges részének egy hányada tehát sablonos megfogalmazásban tárja elénk a helyszínen tapasztaltakat, mivel néha évekig semmilyen változás nem észlelhető”.* (22–23)

Trunki Péter és Bodó Csanád nem adta közre az összes feldolgozott jegyzőkönyvet, hanem válogattak közülük és szemelvényeket közöltek belőlük. A válogatás közben arra törekedtek, hogy a közreadott anyag első-sorban a tanulók tevékenységére vonatkozzon, s a tanítók és tanfelügyelők által tett nyelvi megjegyzéseket tartalmazza. A közlés során a szövegekben előforduló állandó ismétléseket törölték, de ezek helyét megjelölték a szemelvényekben, így kihagyták az egymáshoz nagyon hasonló bevezetéseket. Azokat a részeket sem adták közre, melyeknél a tanfelügyelő csak felsorolta a meglátogatott osztályokat, de ezen túl további feljegyzést már nem készített róluk. A közzétett részleteket a teljes kontextusukban idézték, mivel másként érthetetlenek vagy félrevezetőek lennének. (24–25)

A jegyzőkönyvek többsége óralátogatások tapasztalatait rögzítette, de vannak közöttük olyanok is, amelyek csak a látogatás tényét és az iskolában tapasztaltakat örökítették meg. (24–25) Tartalmi szempontból szinte lehetetlen csoportosítani őket, ha mégis megpróbálkoznánk ezzel, akkor a keletkezésüket előidéző szükségletek, események, alkalmak alapján tehetnénk meg ezt. A kutatók szerint ilyen szempont lehetne a spontán oktatási ellenőrzés, az oktatási intézmény anyagi, gazdasági feladatainak ellátása, a személyi előrelépés, szakmai fokozatszerzés, a kulturális körök tartalma és a tanév végi vizsga. A kulturális körök létrehozásáról az 1900-as évben rendelkezett a román iskolai felügyelet. Ezeknek volt egy zárt és egy nyílt része. A tanítók zártkörű gyűlésének napirendjét a tanfelügyelőség határozta meg. Ezen különböző előadások hangzottak el, illetve bemutató órát tartottak. A nyílt gyűlésen a település lakói is részt vehettek. Ezen is volt előadás, majd a gye-

rekek szavaltak és énekeltek. (26–27) Az iskolákon és a kulturális körök rendezvényein kívül a kultúraközvetítés további intézményei is létrejöttek – ilyenek voltak az iskolai könyvtárak és az iskolai múzeumok. (26–29)

A jegyzőkönyvek helyszínei Szabófalva, Lészped, Frumósza és Külső-rekecsin. Szabófalván a fiúiskola 1896. január 9. és 1922. március 29. között keletkezett jegyzőkönyvei (78–98), a leányiskola 1907. december 21. és 1937. december 7. során lejegyzett dokumentumai (99–119), továbbá a 4-es számú óvoda 1920. november 30. és 1945. június 6. között született jegyzőkönyvei (119–129) találhatóak a kötetben. A lézpedi általános iskola dokumentumai 1908. február 28. és 1940. február 8., illetve 1942. január 17. és 1949. október 19. közötti időszakokra vonatkoznak. (130–159) Az időszakok elkülönítését, megszakítását az magyarázza, hogy az előző inspekciós matrikula betelt és a tanfelügyelő másikat indított, amely viszont külalakjában és tartalmi rendszerében eltért a korábbitól. (147) A frumószai általános iskola anyaga az 1899. február 16. és az 1950. november 10. közti időszakot öleli fel. (160–197) A külsőrekecsini általános iskola jegyzőkönyvei 1897. október 9. és 1953. április 1. közé tehetőek. (198–241)

A jegyzőkönyvek szereplői a tanítók, a tanulók és a tanfelügyelők. (37–52) Trunki Péter és Bodó Csanád szerint a széles körű ismeretek átadása helyett a nyelvtanítás volt a tanítókkal szemben támasztott legfontosabb követelmény. Feladataik a betűvetés, a fogalomtanítás és a tanító kérdéseinek, mondatainak megértetése, mivel „*az általánosan érvényes tanfelügyelői vélekedések szerint a tanulók semmit sem tudtak románul*”. (38–39) A tanfelügyelők módszertani elvárása az lett volna, hogy a beszédtanítás előzze meg az írás és olvasás tanítását, mert úgy gondolták, hogy csak így sajátíthatók el az egymásra épülő nyelvi ismeretek. (38–39) A jegyzőkönyvek adatai szerint a szülőket és a tanulókat is meg kellett győzni az iskolába járás fontosságáról, szükségességéről. (36–39) Ezt szolgálták a családlátogatások, a kulturális körök nyílt részének eseményei és a hagyományos népi szokásokba történt beavatkozás. (40–41) Utóbbiakat a tanító jelenlétében, a tanító vagy kívülálló hatására átforgatták. Ebben a tekintetben a román nyelven írt jegyzőkönyvek nem mindig fogalmaztak világosan, pontosan. Ez a tradicionális alkalom lehetett a „fonó, guzsalyas”, a „kukoricafosztás, kukoricahántás, tollfosztás”, akár „irodalmi felolvasó ülés” (40–41: 40. lábjegyzet) vagy a „varrásra tanítás” vagy „olvasmányok, énekek, tanító és oktató célzatú elő-

adások és szavalatok” bemutatása. (40–41) Az iskolai műhelyekben a mesterségtanítás összekapcsolódott a román patriotává, hazafivá neveléssel. (40–41) Trunki és Bodó adatai szerint így a kézimunka, a hímzés tanítása során a magyar motívumokat román motívumokkal helyettesítették a szabófalvi leányiskolában és a frumószaai általános iskolában. (40–43)

A tanulók iskolalátogatásának általánossá válása helyenként hosszú idő múlva következett be. E mögött a magyarul beszélő közösségben román nyelven folyó oktatás nyelvi nehézségei mellett a jegyzőkönyvek szerint elsősorban szociális okok, a szegénység, a nélkülözés, időnként pedig az éhezés és a nagycsaládok működése, munkamegosztása húzódtak meg, de az iskolák, a termek állapota sem volt mindig megfelelő a tanítás céljára. (44–47) *„A gyermekek számára néha egyszerű matematikai műveletek elvégzése vagy az olvasmányok tartalmának megértése is gondot okozott”.* (46–47) Mindez azzal magyarázható, hogy mindehhez hiányzott a tanulók nyelvi ismerete, a szókincse. (46–47)

Romániában 1892-ben írták elő minden tankerületbe egy tanfelügyelő és tanfelügyelő helyettesek kinevezését. (46–47) A tanfelügyelőknek látogatásuk előtt nem vagy csak felületesen volt tudomásuk a meglátogatott településekről, az ott élőkről, így felügyeleti megbízásuk közben ismerték meg a moldvai magyarok életmódját, szokásait, nyelvi állapotát. (50–51) A jegyzőkönyvekben tapasztalataikról *„indulatos megjegyzéseket, már-már dühkitöréses szubjektív sorokat és a tanítókat intő, rendreutasító tanácsokat olvashatunk”.* (50–51) Emellett nagyon gyakran a települések lakosságának viselkedését az iskolával, a román kultúrával, sőt bármilyen kultúrával szemben ellenszeggülőnek minősítették. Arra törekednek, hogy a helyi kultúrát a román népi kultúra elemeivel helyettesítsék. (50–51)

A jegyzőkönyvekben rendszeresen visszatérnek a román iskolai nyelv és a helyi nyelvhasználati szokások ellentétére. (52–53) Trunki Péter és Bodó Csanád ezért – és kutatási céljaiknak megfelelően – a kötetben minden olyan jegyzőkönyvrészletet közreadott, amely a települések etnikai, vallási, nyelvi helyzetére utalt. (52–53) Szerintük a román nemzetépítés számára gondokat okozott a népesség nyelvi heterogenitása. A jegyzőkönyvekben megfigyelhető, hogy a nyelvhasználat jellemzésében a nyelvi besorolás összekapcsolódott az etnicitással és a vallással, valamint az, hogy a helyi népességre vonatkozó megkülönböztetések, megnevezések változatosak ugyan, de

maguk is változtak a kontextusnak, a román és magyar állam viszonyának a függvényében. (52–53; a részletes empirikus elemzések és bizonyítások: 52–65) Ilyen nevek a tanfelügyelői jelentésekben az *ungur* „magyar”, a *csángó*, a *katolikus*, a *maghiar* „magyar”, a ritkábban használt *heteroglott*, és ezektől elkülönülve, egészen ritkán a *kisebbségi*, a *dialektus* és az *idegen*. (52–53; a kötet szövegében szintén kiemelten szerepelnek az etnikai, nyelvi, vallási és egyéb megjelölések). Trunki és Bodó szerint minden megnevezés kontextusára érvényes volt, hogy a nyelvi és kulturális sajátosságok csak akkor és annyiban keltették fel a tanfelügyelők érdeklődését, amikor azok a román nyelv elsajátítását megnehezítették. (64–65)

Mit mutatnak be tágabb összefüggésekre kitekintve a tanfelügyelői jegyzőkönyvek? Trunki Péter és Bodó Csanád megfogalmazásában: „Az európai modernitás nemzetállami mintáit követve a román állam homogenizációs programja is arra törekedett, hogy a nyelvi-etnikai változatosságot redukálja az ország területén élők körében. Ennek egyik meghatározó eszköze az állami iskola és az iskolában zajló nyelvi-kulturális standardizáció volt”. (66–67) Ennek részeként a források, amellet, hogy beszámolnak a nyelvi, vallási és etnikai különbségekről, arról is képet nyújtanak, hogy a szereplői szerint a homogenizációs elképzelés megvalósulhat a román nyelvű állami oktatással és az abban közreműködők, a tanítók munkájával. (66–67)

A jegyzőkönyvek lokális keretekben teszik érzékelhetővé azt az elhúzódo folyamatot, a nyelvcserét, mely során a lokális nyelvet az iskolában, az iskolán kívül, a családokban, a közösségi helyszíneken, a kulturális eseményeken igyekeztek visszaszorítani és helyette előtérbe helyezni, kizárólagossá tenni az állam által támogatott nemzeti nyelv használatát. (66–69; a nemzetállam kialakításáról, az állam területén élő népesség homogenizációjának mechanizmusairól és ebben az iskola szerepéről részletesebben: 6–15)

Trunki Péter és Bodó Csanád *A tanfelügyelő jelenti. Román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban* című kiváló könyvét bizalommal ajánlom minden érdeklődőnek, leendő olvasójának.

Hoppál Mihály és a képzőművészet

Van Hoppál Mihály életének egy olyan területe, amelyről nem sokan tudnak. Számos helyen elérhető életrajzi adataiból az bárki számára ismeretes lehet, hogy 1961–66 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának néprajz, muzeológia, magyar nyelv és irodalom szakos hallgatója volt. Az viszont már kevésbé, hogy e-stúdiumai mellett pályája legelején a festéssel is komolyan foglalkozott. 1962-ben absztrakt képeinek kiállítását néprajz professzora, Gunda Béla nyitotta meg. (Hoppál 2015, 51) 1963-ban Kádár József¹ és Velényi Rudolf² festőművészekkel megalakította a *Kékek* képzőművészeti csoportot. (Szulovszky 2015, 10) Közös kiállításukat a Kossuth Egyetem díszudvarán egy napon belül betiltották, mivel kiverte az ideológiai biztosítékot Hoppál egyik közszemlére tett alkotása: egy festékfoltos farmernadrág.³ Ne feledjük, alig néhány esztendővel vagyunk 1956 után, amikor a beatzene, a Coca-Cola és a farmernadrág egyaránt a létező szocializmussal szembenálló „nyugati imperialista világ” szimbóluma, azonban a kommunista párt által preferált művészeti irány a képzőművészet területén is a szocialista realizmus volt.

De tévedne, aki az említett epizód alapján azt gondolná, hogy Hoppál Mihály művészetét valamiféle polgár-, vagy pontosabban szólva *elvtárs*pukkasztás jellemezte. Noha táblaképei olykor nem nélkülözték a szokatlan gondolat-, illetve tárgy társításokat, a természeti vagy az ember alkotta tárgyi világ bizonyos elemeinek önmagán túlmutató képbeépítését, ám ez nem öncél,

---

¹ 1936-ban született Debrecenben, 1956-61 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán Bernáth Aurél és Fónyi Géza voltak a mesterei. 1969-ben Párizsba költözött, s ott Joseph Kadar, illetve Le K'dar néven lett ismert alkotó, művészetszervező és elméleti szakíró. A Groupe A-Z létrehozója, mely olyan művészeket tömörít, akik elektronikus úton alkotják műveiket. 1990-től újra Magyarországon is él.

² 1940-ben született Szatmárnémetiben. Pályájáról lásd Szulovszky 2015, 9–17.

³ Velényi Rudolf szíves közlése.

sokkal inkább eszköz volt nála az *üzenet* közléséhez. A közelmúltban az avatott szemű művészettörténész, Beke László megtekintette Hoppál húszegynéhány alkotását, s úgy vélte, érdemes lenne az összes művét „egy karcsú, de reprezentatív albumba rendezni, és azon elgondolkodni, milyen méltó közgyűjteményben láthassa őket a közönség”. (Beke 2017, 320)

Miként Beke lényegre törően jellemzi, művészetére „a konstruktívizmus kevésbé hatott, bizonyos szürrealisztikus meggondolások azonban igen (kol-lázs-asszamlázs: *A bölcs extázisa*, 1965–66; *Circus vitae*, 1964; *Fa és lánc*, 1969). Címei is olykor szürrealisztikus vagy egzisztencialista hatásokról árulkodnak (*Depressio*, 1963–65). Nem enged ugyan az informel vagy az akciófestészet kihívásának (talán a vörös kép, *A tett*, 1965-ből kivételével, de azt is egy vonal játéka hatja át). Feltűnően eredeti módon kezeli a tekerdő fehér vagy színes fonalakat (*Nascita*, 1964; *Fuga*, 1965–66). Egyáltalán, a képek egyik jellemzője a festett felületek és a vonalak ütköztetése. Meglepő, hogy a szinte emblematikusan alkalmazott amőbaszerű kis lényeket a címadásban vagy autonómiával ruhazza fel (*Cím nélkül*, 1963 körül), vagy éppen személyeslírai kontextusba helyezi (*Levél anyámhoz*, 1967). Hoppál „etno-art”-jának talán legmarkánsabb darabja a *Szuszék avagy lélekőrző szekrény* (1966), melynek motívumai akár akőkorszakig is visszavezethetők (lásd K. Csilléry Klára kutatásait), vagy a Hoppál számára is kedves sámánisztikus motívumokig: égig érő fáig, pálcikafiguráig. *Bucz Hunor* portréja (1966) további ezoterikus motívumokkal gazdagodik: a lecsukott szemű arc homlokán egy harmadik szem jelenik meg, fején egy sziklarajzszerű szarvas vonul át”. (Beke 2017, 316–320)

E sorokból is kitűnik, Hoppál alapvetően nem a látvány megragadása kedvéért nyúlt festékhez és ecsethez, hanem bizonyos gondolatok vizuális megfogalmazása miatt. Nem véletlen, hogy előszeretettel kereste olyan alkotók társaságát, akik – hozzá hasonlóan – „gondolkodó” művészek voltak, akik töprengtek a művészet lényegén, a szubjektum önkifejezésén túli gyökerein, az érdemi, „örökérvényű” üzenetek korszerű kifejezőmódjain. Ebben inspiráló társakra, mi több, barátokra talált Halmy Miklósban, Velényi Rudolfban és Csáji Attilában – vagyis olyan művészekben, akiknek a művészete kifejezetten vagy áttételekkel a ma már közkeletű „etno-art” kifejezéssel is illelhető.

Talán mondanom sem kell, hogy e fogalom megalkotása Hoppál Mihályra vezethető vissza, (vö. Szulovszky 2016a) aki akarva-akaratlanul lényeges szerepet játszott ennek az irányynak a hazai kibontakozásában.

Míg az 1965–67 között Franciaországban tartózkodó Halmy Miklósról a párizsi *Musée de l'Homme* magyar népművészeti anyagának megismerése gyakorolt olyan elementáris erejű hatást, amely elindította a motívumok keresése és „működtetése” irányába, (vö. Halmy 2002) addig Velényinek elég volt csak a szomszédba mennie. A határainkon túli magyarlakta területek felkeresésére Hoppál inspirálta. Fiatalt, a konstruktivizmusra fogékony művészként az 1960-as években tett gyakori székelőföldi, máramarosi útjai telítették olyan vizuális élményvilággal Velényit, amely az 1970-es évek elejére a konkrét látványnak az alapformákra redukált, a szerkezeti törésvonalakra figyelő képi világát a népművészetünkből ismert szimbólumokkal teljesítette ki. Így lett az etno-art első hazai művelőinek egyike, összetéveszthetetlen szín- és formavilágával, egyéni applikációs technikájával. (vö. Szulovszky 2015, 10–18; 2016b)

Mindebben fontos része volt Hoppál és Velényi rendszeres, kölcsönösen ösztönző, baráti beszélgetéseinek. Hoppál Mihály egy 2015 decemberében megnyílt kiállítás katalógusában ezt írta: „Négy évtizeddel ezelőtt nyitottam meg Velényi Rudolf kiállítását. Nevezetes esemény volt mindkettőnk számára, mert akkor találtuk ki az ETNO-ART kifejezést” (Velényi 2015, 14) – vagyis közös gondolkodásuk gyümölcseinek tekinti e terminust.

Az említett tárlathoz kapcsolódó meghívónak vagy prospektusnak nem találtam nyomát. Az biztos, egy kicsit korábban, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat debreceni Csokonai Klubjában 1972-ben megrendezett Velényi-kiállítás katalógusában még nem szerepelt e kifejezés, noha ezt Hoppál a katalógus-szövegében gyakorlatilag körülírta. (Szulovszky 2016a, 113)

*Halmy Miklós kiállításának megnyitója 1977. február 18-án a Debreceni Orvostudományi Egyetem Galériájában.
(Balról jobbra: Velényi Rudolf, Hoppál Mihály, Halmy Miklós)*

Úgy vélem, az etno-art fogalma aligha keletkezhetett lényegesen korábban 1976 második felénél, 1977 elejénél. Hoppál egy Velényinek kézzel írt keltezetlen levelében, melyet a borítékon lévő postabélyegző tanúsága szerint 1977. január 20-án adott postára, nyomatékkaal hangsúlyozza, hogy Halmy készülőkatalógusában az ETNO-ART közé „kell ez a gondolat jel is!” (sic!), tehát ez a fogalom még meglehetősen friss, nem kanonizálódott az írásmódja.⁴ Legjobb tudomásom szerint az etno-art kifejezést és meghatározását először Hoppál Mihály vetette papírra 1977. január 18-án, Halmy Miklós debreceni kiállításának katalógusa számára írt szövegében:

„Mi az etno-art? Ahogy egy-egy népművészeti motívum fejlődik („működik”) egyre egyetemesebbé válik. A szimbólum jelentése egyre érthetőbbé válik immáron a nemzetek közötti érintkezés számára is – gondoljunk Bartók zenéjére –, úgy tűnik, mintha a nemzeti kultúrához tartozás nem is lenne fontos, pedig éppen ellenkezőleg áll a dolog, a kiindulásként felhasznált jelek éppen azért, hogy mélyen a nép kultúrájában gyökereznek, képesek általánosan igaz emberi és művészi értékeket hordozni és kifejezni. Az etno-art így a továbbvívés, a továbbépítés, a kapcsolódás, a folyamatosság művészete. Igazi, pogány,⁵ huszadik századi népművészet az etno-art, a szülői föld, a nyelvet és világlépet adó kultúra talajából fakad és azon él”.⁶

Amikor Velényi 1977 és 1989 között a Debreceni Orvostudományi Egyetem (DOTE) Galériájának a művészeti vezetője volt, következetesen igyekezett helyet adni másutt egyáltalán nem, vagy aránytalanul kevés teret kapó törekvéseknek. Így megkülönböztetett figyelemben részesültek az etnikus gyökerekhez kötődő, hagyományból merítő alkotók is: Halmy Miklós, Csáji Attila és Bartl József táblaképei, Jankovics Marcell rajzfilmjei, Csete Ildikónak és Kun Évának az iparművészet felé nyitó textiljei-kerámiái, Csete György és

---

⁴ A levél Velényi Rudolf tulajdona.

⁵ Jóllehet nagyon is okkal használja Hoppál a pogány jelzöt, azonban keresztény/keresztényen hitbe ágyazva is van példa az etnikus gyökerek vállalására. Lásd pl. Szulovszky 1985., Dobrik – Turi 1998., Vitéz 2016.

⁶ Halmy Miklós idézett katalógusa: <http://jadox.meliusz.hu:80/?docId=418529> (2016. 04. 14.); kiemelés tőlem – Sz. J.

társai: a Pécsi Ifjúsági Iroda építészcsoport munkái, valamint Felcsúti László – Földes Zsuzsa „Az év lakóháza '83” díjas épülete reprezentálta a tradicionális kultúra művészetet megtermékenyítő hatását. Hoppál Mihály nemcsak megnyitóbeszédok tartásával, katalógus-szövegek írásával, hanem jövőbeni kiállítók személyére tett javaslatokkal, kapcsolatépítéssel is támogatta galériavezető barátját.

Noha már több évtizede felhagyott a festéssel és grafikák készítésével, Hoppálnak nem gyengült meg a kapcsolata a képzőművészettel. Ezt nemcsak a vernisszázásokon elmondott megnyitó beszédei jelzik. Művészbáráival továbbra is van közös témája. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a Jankovics Marcellel, Nagy Andrással és Szemadám Györggyel közösen írt *Jelkép-tár*, amely 1990-es megjelenése óta – részben kibővítve és javítva – immár nyolc kiadást ért meg. (Hoppál – Jankovics – Nagy – Szemadám 2010)

Az eddigiek fényében Hoppál vizualitáshoz erősen kötődő alkatát ismerve – úgy vélem –, érthetőbbé válik kutatói pályájának jónéhány témaválasztása is. Ez magyarázza korai elköteleződését a néprajzi fotózás és filmezés ügye mellett. A jelekkel kifejezhető üzenetek iránti problémaérzékenysége logikusan vezette el a kommunikáció, illetve a szemiotika kutatásához, s tette e területek egyik úttörő néprajzos szakemberévé.

Nem kevés időbe telt, míg eldöntötte, hogy a művészeté vagy a tudományé legyen az első hely az életében. Hoppál Mihály tudományos ténykedésének tekintélyes jegyzéke (vö. Hoppál 2015) meggyőzően mutatja, hogy a tudomány mennyivel lett gazdagabb. A műveiből összeállított katalógus legfeljebb csak sejtetheti, a művészet mivel lett szegényebb.⁷

---

⁷ A tudomány és művészet személyiségében meglévő sajátos ötvözetére is gondolhatott mindkettőnk egykori professzora, Gunda Béla, amikor még egyetemista koromban, valamikor a '80-es évek elején, egyszer Hoppál Mihályt – korántsem pejoratívan, hanem szeretettel és talán némi irigységgel a hangjában – néprajzos életművésznek nevezte. Azt hiszem, sokan cserélnének vele ezért a dicséretért!

IRODALOM

- CSÁJI Attila (2009): *Billenő idő*. Püski, Bp.
- CSÁJI Attila (2015): *Fényút*. Múcsarnok, Bp.
- DOBRIK István – TURI Gábor szerk. (1998): *Életfa. Bertha Zoltán festői világa*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc.
- HALMY Miklós (2002): *A motívum működése*. Püski, Bp.
- HOPPÁL Mihály (1972): Velényi Rudolf képeiről. In: *Velényi Rudolf festőművész kiállítása. TIT Csokonai Klub, Debrecen, 1972. május 21 – június 4.* (Katalógus)
<http://jadox.meliusz.hu:80/?docId=414715> (2016. 04. 18.)
- HOPPÁL Mihály (2015): *Hoppál Mihály munkássága*. Európai Folklor Intézet, Bp.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (2010): *Jelképtár*. 8. kiadás. Helikon, Bp.
- SZULOVSKY János (1985): A felfedezés öröme. Bertha Zoltán és André Szabó festészetéről. *Egyetemi Élet* 24 (1985/6, dec. 5.), 5.
- SZULOVSKY János (2015): *Egy kiállítóhely a politikai tűréshatáron. A DOTE Galéria története 1976–1989*. Plusz Könyvek, Bp.
- SZULOVSKY János (2016a): Etno-art: egy fogalom genezise és lehetséges jövőbeni használata. In: CSEH Fruzsina – SZULOVSKY János (szerk.): *A művéség dicsérete. Tanulmányok Flórián Mária tiszteletére*. Plusz Könyvek, Bp., 113–117.
- SZULOVSKY János (2016b): Az etno-art ölelésében. Velényi Rudolf művészetéről. *Szókimon-dó* 21 (5), 2–4.
- VELÉNYI Rudolf (2015): *Áttekintés 3*. [A debreceni Kölcsey Központban 2015. 12. 18. – 2016.01.10. között bemutatott kiállítás katalógusa.]
<http://jadox.meliusz.hu:80/?docId=435250> (2016. 04. 18.)
- VITÉZ Ferenc (2016): *A hitben fakaadt párbeszéd képei. Bertha Zoltán centenáriumi kiállítása Sáros-patakon*. In: Uő.: *Angyalok a labirintusban*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 204–210.

A sámánságtól az etno-artig

Közvetítő. Tanulmányok Hoppál Mihály 75. születésnapjára

Szerkesztette: **Czövek Judit – Szulovszky János**

Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, 340 oldal

Sámánok nyomában; Vallás, tudomány, vallástudomány; Hősök a hagyományban; Hiedelmek jóról, rosszról; Török kapcsolatok; Korok, jelek, kultúrák; Memento; Hoppál Mihály nyomában – nyolc fejezetben 24 tanulmány tiszteleg a Hoppál Mihály néprajzkutató 75. születésnapját köszöntő, 2017-ben kiadott kötet mintegy negyedfélszáz oldalán. Az életmű szerteágazó – avagy a kultúrakutatás antropológiai, szakrális és kommunikációs, referenciális és asszociatív, tárgyi szimbolikus – voltát már maga a témaválasztás, a megközelítések sokárnyalatúsága is jelzi, s a szerkesztők (Czövek Judit és Szulovszky János) tudatosan vállalták az interdiszciplináris jelleget. Erre utal a cím is: a mediátori életfeladatra, illetve a „közvetítői” szerepek kutatására; s az igen szűkre szabott szerkesztői előszóban szintén arról olvashatunk, hogy a hagyományos társadalmakban a vallási gyakorlat nélkülözhetetlen szereplője a mediátor, akinek gyakran természetfeletti képességeket tulajdonít a közösség. Ennek a státusznak középponti eleme, lényegét képező feladata a kapcsolat-teremtés, az emberi és a metafizikai (transzcendens) világ közötti kommunikáció, s ilyen feladatot látott és lát el a sámán is, aki nemcsak gyógyító és jövőlátó „mindenes”, hanem a természeti létközegekben a természetfelettil teremt szellemidéző kapcsolatot.

Hoppál Mihály egyik fő kutatási területe a sámánság – akadémiai doktori értekezésében (*A sámánság újjászületése* 2005) az akkor már három évtizede folytatott rendhagyó terepmunka tapasztalatait összegezte. (Szibériában és Kína északkeleti tartományaiban volt alkalmá sámánokkal beszélgetni, feltárni családtörténetüket, a mindennapokat és sámánhagyományokat, tereplóknak is megörökítve a sámánszertartások atmoszféráját.) Arra a kér-

désre keresett például választ – egyaránt alkalmazva az analogikus és kontrasztív kutatási módszereket –, hogy a kulturális jelenségként is fölfogható sámánság újjászületése milyen társadalmi üzenetet hordoz, milyen ideológiák munkálnak a háttérben, s milyen erők mozgatják a kulturális változások szálait, amikor a hagyományok egyes elemeit kiemelik – másokat pedig elfelejtenek vagy kizárnak – az identitás újjáalakulásának és újraalakításának folyamán. Hoppál sámánokkal foglalkozó tanulmányaiból 1994-ben jelent már meg egy kötet (*Sámánok – Lelkek és jelképek*); 2010-ben publikálta az újabbat (*Sámánok világa*); 2013-ban *A sámánság újjászületése* című kötetet. S immár több mint negyven év kutatási eredményeit sűrítette a *Sámánok rége és ma* című kötetbe (2016), számos páratlan értékű fotóval dokumentálva a mágikus szertartásokat, gyógyító rítusokat, a sámánrévülést elősegítő, szimbólumokkal gazdagon díszített kelléktárat és hagyományos viseletet.

De a közvetítőszerep nemcsak a kutatási témára vonatkozik, hanem a tudós küldetésre is, hiszen a kutató a publikációk, előadások vagy a tanítás során „letűnt nemzedékek ismereteit, hiedelmeit, szokásait, a hajdani kultúra feledés fenyegette elemeit tárja fel” – fogalmaznak a szerkesztők. Olyan pályatársakat és barátokat kértek föl tanulmányírásra, akik nemcsak Hoppál Mihálllyal, hanem kutatói, tematikus és diszciplináris érdeklődésével is kapcsolatban állnak.

S noha a sámánkutatás – illetve általában a spirituális jelenségek vizsgálatának – reneszánszát éljük, a nyitótanulmány meglepő kontextusba helyezi a kérdést: négy debreceni pszichiáter, Frecska Ede klinikaigazgató, Kovács Attila szakorvos, Jeges Balázs és Gajdos Ágoston szakorvosjelöltek új megközelítésben körvonalazzák a sámánfunkciót. Mégpedig a közösség szolgálatában betöltött reintegratív, újrastrukturáló szerepet hangsúlyozzák – amennyiben a sámán kapcsolatot tart a látható és nem látható dolgok világa között. Leszögezik, hogy „a spirituális vagy sámáni hagyományokon alapuló, módosult tudatállapotban történő gyógyító eljárások és divinációs praktikák nem értelmezhetők a jelenlegi idegtudományok keretein belül”, melyek a newtoni fizikára, a perceptuális-kognitív megismerésre és a hétköznapi tudatállapotban használt információfeldolgozásra épülnek. Helyette a „nonlokális-intuitív”, a külvilág belső reprezentációján alapuló tudásszerzési módra koncentrálnak. A „sámánutazás/sámánrepülés” ugyanis a tér-idő

korlátok nélküli nonlokalitására épül. A sámáni gyakorlat ilyen irányú modellezéséhez azonban jelenleg nem teremti meg a feltételt a tudományos empirizmus. (27–28)

A sámánság 20. századi paradigmaváltását ismerteti Szatmári Botond, rámutatva arra is, hogy míg az etnológusok a 20. század közepén a sámánság vallási hagyományának eltűnéséről számoltak be, a Nyugat spirituális útkeresése a hatvanas-hetvenes években – a New Age korszakában – nemcsak a tudat felszabadításának kémiai (kábitószeres) módjaira, hanem a szermentes transztechnikák megismerésére és alkalmazására is ráirányította a figyelmet. Ez egyúttal azzal is járt (s ezt érti a szerző paradigmaváltáson), hogy a „neosámáni törekvések” számtalan, a hagyományban nem létező, a gyakorlatok lényegi funkcióját megváltoztató elemet alkalmaztak. A sámánság új formáit Szatmári hét csoportba sorolja. A politikai sámánmozgalom – együtt járva a kis népek etnikai öntudatra ébredésével – és a hagyományörző sámán folklórizmus a sámánhitű népeknél figyelhető meg. Az „etnobiznisz” részévé vált városi samanizmus, a pszichoterápiai alkalmazás a transzperszonális pszichológiában, a sámáni „etnomedicina” az alternatív gyógyászatban, a magas művészetben pedig az archaikus rigmusgyökerekhez visszanyúló költészet vagy a képzőművészet mágikus jelhasználata, továbbá a popművészetben való megjelenés (*Vágtázó Halottképek*) azonban már a nyugati civilizáció terméke. A szerző mindenesetre megállapítja: „az új sámánok több ponton is éppen az ellenkezőjét csinálják, vagy ellenkező értelemben tevékenykednek, mint az őseik” (37) – ezért alkalmazza rájuk Hoppál a 2013-as könyvében a „poszttradicionális” vagy „posztmodern sámán” jelzőt.

A *Regös rögs útja* szójátékos címmel írt Bognár Szilvia nemcsak elemző, hanem gazdag fotódokumentációs anyaggal is kísért antropológiai portrét az Öskün élő „Regös” Sziránszki József regös-énekmondó tevékenységéről. Sziránszki igyekszik rekonstruálni a hagyományokat, követni a szertartásokat, de a gyógynövényes és a dobos-hangterápiás módszerek mellett a lelki „gyógyításnak” például azt a természetes módját követi, hogy a hozzá forduló embert kiviszi az erdőbe, útközben pedig elbeszélgetnek, s kimondatja velük saját problémáikat. „Néha kellemetlen, kényelmetlen kérdéseket tesz föl, amikre az emberek nem akarnak válaszolni, vagy nehezen. Vagy inkább besöprik a szőnyeg alá. De aztán végül minden kiszakad az emberekből.” (50)

Voigt Vilmos emeritus folklórprofesszor a kétszáz évig rejtőzködő első táltos-könyvről ír (*A kétszáz éve elrejtett táltos*): két részben, 1818-ban és 1819-ben jelent meg Czövek István fordításában Franz Gräffer munkája *A' valóságos Világban sok csudálatos történeteken kenerszül mentt TÁTOS vagy fejér májú EMBEREKNEK Galleriájok...* címmel, mely összesen 32 történetet közölt. Valóságos rémregénnyé állnak össze a kompilált epizódok, melyek különlegessége, hogy változatosabbnál változatosabb kalandokról és ármánykodásokról számolnak be, ám egy kivételével nincsen szó bennük „táltosról”. S az az egy „csudálatos és Táltos” ember is „voltaképpen imposztor, csaló és tolvaj; tetszetős külseje és intelligenciája segítségével téveszti meg az embereket”. (68) Egy másik forrást, az 1816-ban megjelent legrégebbi nyomtatott magyar bűvészkönyvet felkutatva Voigt rámutat, hogy a 19. század elején a városi-vásári kontextusban keveredhetett a „mágiás ezermester” és a néphitből ismert táltos jelentése, s szövegforrásként ugyan nem használható a táltos-hit továbbéléséhez, mentalitástörténetileg tanulságos lehet a témakör: „bepillantathatunk a tömegkultúrába eljutó rémtörténetekig, illetve a társasági szórakozásként művelt mágiáig”. (69)

A második fejezetbe (*Vallás, tudomány, vallástudomány*) mindössze két tanulmány került: Mezei Balázs filozófiaprofesszor (*Új utak a vallástudományban*) és Kovács Ábrahám debreceni teológustanár (*Vetélytársak, vagy egymást kiegészítő részvalóságok: eltérő vallásfogalmak elméleti alapjai a liberális és a hagyományos protestáns teológiában* című) írása. Mezei a vallástudomány történetének nagy fejezeteit vázolja – a klasszikus tudományos megközelítések-től a modern paradigmáig, köztük a „kvantumvallásig” –, „a vallások lehetséges világaira”, azok szemantikájára (vö: 82–86), illetve a tudományos kutatás módszertanára koncentrálna. Leszögezi, hogy a vallástudománynak le kell ugyan mondania az olyan ambiciózus törekvésekről, mint amilyenek Eliade munkásságát is jellemezték, aki „saját totális valláshermeneutikáját a humántudományok új kereteként képzelte el” – jelentősége azonban továbbra is elvitathatatlan. S önmaga részleges megértéséhez mindenképpen hozzásegíthet annak felismerése, hogy „a vallás minden rá vonatkozó tudományos vizsgálat horizontját meghaladja”. (90)

Kovács Ábrahám tanulmánya két témakört vizsgál, a 19. századi protestáns teológia vallástudomány irányába történő elmozdulása apropóján.

Bemutatja egyrészt, hogy „a modern, természettudományos világszemlélet által befolyásolt teológia miként igyekszik a kortárs ember megszólítására és eközben óriási vitába kerül a hagyományos, sokszor ortodoxnak nevezett teológiai irányzatokkal” (95); másrészt a protestáns vallástudományi teológia Protestáns Egyleti önmegjelenését és társadalomjobbító küldetés-tudatát elemzi, röviden föltárva a liberális vallástudományi teológia elméleti alapjait, kortárs célját és konzervatív oldalról érkező kritikáját.

A következő fejezetekben (*Hősök a hagyományban; Hiedelmek jóról, rosszról; Török kapcsolatok*) irodalmi, zenei, mitológiai témákról és témakapcsolatokról olvashatunk. Arató György a délszláv népköltészet, ezen belül az epika egy bolgár hősenek típusát vizsgálja (*Markó és a Sárga Kalmár*); Magyar Zoltán pedig a sárkányölő hősök megjelenését tekinti át a magyar folklórban, a ma ismert 22 mondaváltozat legfontosabb narratív motívumait összevetve a Szent György-ábrázolások ikonográfiai jellegzetességeivel. Sipos János a magyar népzene néhány törökségi és finnugor rétegét veti össze; Tasnádi Edit Arany János „török kapcsolódásait”, köztük a Naszredin Hodzsa anekdoták vándormotívumainak költői továbbélését szemléli.

Birtalan Ágnes Belső-Ázsiakutató a burját hiedelmek vámpírja, a „rossz madár” tipológiáját és morfológiáját mutatja be, a burját terepgyűjtés eredményeit az európai és ázsiai vámpírképzetek vallásfenomenológiai és nyelvi-folklorisztikai alapokon meghatározott típusai között helyezve el. Rámutat ugyanakkor arra is, hogy bár a „rossz madár” vámpírszerű mitológiai lény, viselkedése eltér az európai képzetekben rögzült sémáktól. A figura popkultúrában és kortárs művészetben való újjászületését pedig befolyásolhatja a vámpírfilmek, regények és képregények nemzetközi népszerűsége is.

A turkológus Dallos Edina a pogány csuvasok hitvilágának jó-fogamáról értekezik (korábban a rossz/gonosz képzetéről készített dolgozatot), azonban nem az általános értelmű *megfelelő* és *helyes*, nem is az erkölcsi-etikai értelemben vett *jó* jelentéseit gyűjtötte össze, hanem a pogány csuvasok hiedelemrendszerének több szintjén is jelenlévő képzetet. Elgondolkodtató az eredmény: több tucat természetfeletti lény megnevezésében szerepel a „jó”, ám ezek egy része jó szándékú, „szent”, a másik részük viszont gonosz alak – a csuvas pogány *jó-jóság* fogalmat nem lehet tehát kizárólagosan sem erkölcsi értelemben, sem pedig a szent és profán kontextusában értelmezni.

A második leginkább összetett fejezet – egyúttal a kötet hatodik tematikus egységének – széles asszociatív lehetőségeire már a cím is utal: *Korok, jelek, kultúrák*. Várkonyi Nándor és a paradicsomi ősképp, illetve őstudás-kép (Balázs Géza tanulmánya nyomán); az álom, a hit és a fantázia szerepe a gyógyítás ókori mitikus alakjaitól a „szellemsebészet”-ig terjedő történetében (Lengyel Ágnes interpretációjában) ugyanúgy megfér egymás mellett, mint a *Világosság és a Nap létforrásként való megjelenítése katolikus egyházi szövegekben és a népi kultúrában* (Limbacher Gábor *A Fény fiai* című tanulmányában) és Szulovszky János népművészettől való – terminológiai – „búcsúja”.

Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató Várkonyi Nándor író és művelődés-történész „erősen visszhangtalan” életművének legfontosabb gondolatait állítja középpontba. Ezek szerint a mítosz nemcsak „sűrített történelem”, miként a *Sziriat oszlopai*, majd *Az elveszett Paradicsom* lapjain is olvasható, hanem a bennük lévő közös motívumok – mint a teremtés vagy a „Paradicsom”-történet és a bűnbeesés, valamint a vízözön – arról tanúskodnak, hogy az emberiségnek közös emlékei vannak. Balázs Géza Várkonyi és Eliade paradicsomi ősképe alapján jegyzi meg: az emberiség univerzális, „humanizált” állattörténetei, állatmeséi (fabulái) mind abból a tudatból, érzésből fakadnak, hogy az állatok képesek voltak a „beszédre”; s ez a gondolat – az értelem jelei az állatoknál, az állati múlt jelei az embereknél – szüli az állatregényeket is, legyenek azok kalandregények vagy akár filozófiai munkák. (vö: 205, 207)

Lengyel Ágnes tanulmánya arra a közismert vélekedésre alapoz, amely szerint az „eszköztelen” népi gyógyászat – pl. a javas-emberek és az imádsággal gyógyítók esetében – egyik legjellemzőbb sajátossága a hitre alapozottság, a gyógyuláshoz ugyanis a természetfelettiben való feltétlen és valóságos hitre van szükség. Ám nemcsak a népi gyógyászat jelensége ez, hanem az emberi psziché természetfelettire irányuló kapcsolatkeresése „az antikvitás kora óta, a hagyományos népi gyógyítás módszerein, a szentek csodatettein és napjaink alternatív gyógyászatában, az egyre nagyobb teret hódító ezoterikus irányzatokban” egyaránt megfigyelhető. (209) Lengyel tanulmánya a hitnek, az álomnak és a fantáziának a gyógyításban-gyógyulásban betöltött szerepét vázolja föl, számos – időben és térben, szemléletben és gyakorlatban eltérő – példát idézve, melyek mégis meglepő hasonlatosságot mutatnak egymással.

Limbacher Gábor néprajzkutató olyan mitológiai, illetve bibliai és liturgikus szöveghelyeket kutatott, amelyek a fény szimbolikus és isteni – fizikai és transzcendens – jelenlétére-jelentésére utalnak. Merítési lehetőségei meg lehetőségen szélesek voltak, a szakrális fény ugyanis áthatja a vallási közösségek tér- és időszemléletét, tárgyi kultúráját és folklóráját, s megnyilatkozik például a szent személyekben. A hívő közösség „elsődleges tapasztalata és alapvető vallásos élménye, hogy az őt körülvevő tér nem semleges, hanem szakrális, illetve démonikus megnyilatkozások strukturálják – írja a szerző. – Archaikus fokon a világ nem természettudományosan leírható önálló és zárt rendszer, hanem egy tágabb transzcendens, 'világon túli' erőter része. Számára az élet sikere attól függ, mennyire képes a szent valósághoz kapcsolódni.” (227) Ez a kapcsolódás pedig a település „szakralizálása”, benne a Nap Krisztussal való megfeleltetése révén valósulhat meg. Ilyen az Oltáriszentség és a Nap összekapcsolódása is, de a szakrális településszerkezetek, az építmények és a földrajzinév-adási szokások szintén erre utalnak. Az ősi kultikus képzetek és gyakorlatok részben áthelyeződnek a keresztény népi vallásosságba, így az agrárkultusz számos elemébe is.

Búcsú a népművésztől címmel írt – történeti és elméleti – elemző vitacikket a kötet egyik szerkesztője, Szulovszky János történész, etnográfus, aki egyáltalán nem a népművészetet temeti, hanem terminológiai és a mögötük rejlő elvi problémákat tekinti át. A „népművészet” terminológiakritikája nem ma kezdődött, hanem az 1960-as és 1970-es években. Szulovszky utal is a példái között Illyés Gyula 1976-os *„Hattyúdal ébreszt, avagy lehet-e a népnek művészete”* című esszéjére. Máig gond azonban, hogy a tárgyalkotó népművészetre és a tágabb értelemben vett folklórra vonatkozó kutatások „döntően továbbra is a magas kultúrára kidolgozott fogalomkészlettel, esztétikai követelményrendszerrel folynak”, (241) beleértve a fogalmi és elvi problémákat érzékelő Voigt Vilmos által kidolgozott „folklór képzőművészet” vizsgálódásait is.

Sajátos helyzetet teremtett, hogy a nyugat-európai és angolszász folklór- és antropológiai kutatásokkal ellentétben Magyarországon a saját etnikumra vonatkozó néprajzi kutatás bontakozott ki, ami meghatározó metodológiai következményekkel járt: senki nem vetett számot azzal, hogy az elitkultúra és a hozzá kapcsolódó világszemlélet milyen szűrőt vagy torzításokat képez a tágan értelmezett „parasztság” (nép) hagyományos kultúrájának

vizsgálatakor. (242) Erre pedig már Lükő Gábor is figyelmeztetett, aki még jóval a szemiotika, a jelelmélet elterjedése és etnográfiai alkalmazása – lásd a Voigt és Hoppál által is favorizált etnoszemiotika – előtt egy olyan jelnyelvet tételezett fel (*A magyar lélek formái* 1942), amely a tárgyi világban és a folklórban egyaránt összefüggő szimbólumrendszer belső vázát adja. Tudománytörténetileg vizsgálható ugyan a kérdés, ebben az értelemben maga a népművészet is „történelmi kategória”, hogyan viszonyuljon azonban a néprajzkutató napjaink „élő népművészetéhez”, nem beszélve a „népi iparművészet” vagy a „népi díszítőművészet”, a „népi kézművesség” kifejezésekről? Tekintse a népművészet „utóéletének” vagy „elhalásának”, esetleg a folklorizmus megnyilvánulásainak? (vö. 243–246)

Szulovszky csupán két nagyobb problémacsoportot társít ahhoz a tényhez, hogy a hagyományos népművészetet létrehozó és éltető réteg gyakorlatilag már nem létezik. Kérdés ugyanis, hogy a kortárs alkotóknak megvan-e az a technológiai, tárgyi és szellemi tudása, a tradicionális paraszti szerves kultúra belső ismerete, amellyel a régi parasztok, pásztorok és kézművesek készítették a tárgyaikat. Még problémásabb lehet, hogy míg egykor a népművészeti alkotás elfogadásáról vagy elutasításáról az adott közösség ízlése döntött, napjaink zsűrizési gyakorlatába nem szervesül a tradicionális tudás – már csak azért sem, mert nem történt meg az „émikus ismeretek” szisztematikus feltárása, az eredeti hordozóközeg jelnyelvének grammatikája és szókincse még csak megközelítő teljességgel sem lett tudományosan dokumentálva.

Nem lehet tehát egyenlőségjelet tenni – belső tartalmi, ezért terminológiai szempontból sem – „egy tradicionális társadalom szerves kultúráját tükröző portékák s az olyan alkotások közé, amely mögött már nincs meg a használt formakincs közösen kialakított, egyezményes nyelvének a kulturális fedezete.” (249) Utóbbi tárgycsoport megnevezésére javasolja Szulovszky a Hoppál Mihály által – Velényi Rudolf-fal együtt gondolkodva – megalkotott „etno-art” kifejezést, melyben benne rejlik a nyelvet és világképet adó kultúrának, a szülői földnek az éltető és továbbépítő ereje.

A *Memento* fejezetben Szabados György történész *Hagyomány, emlékezet és kritika a korai magyar történetírásban* címmel közölt tanulmányt; Sárközi Ildikó Gyöngyvér az őskultusz identitásformáló erejét vizsgálta a kínai sibék-

nél, a mintegy 200 ezer fős nemzeti kisebbségnél Kínában; Veres Péter pedig Sztálin vezetési stílusáról, tömegterrorral összefüggő viselkedési zavarairól, érzelmi reakcióinak hiányáról értekezett a Sztálin lányának emlékiratait is elemző írásában.

A zárófejezet (*Hoppál Mihály nyomában*) négy kisebb közleményt kínál. Bolvári Takács Gábor az általa Sárospatakon szerkesztett *Zempléni Múzsá*-ban megjelent néprajzi témájú írásokat szemlézi; Beke Mihály Hoppál Mihály festészetéről ír (*Műteremlátogatás mint nosztalgia*); Fodor István egy tuvai nomád téli szálláson tett látogatás emlékét idézi fel. A kötet végén a Hoppált több terepkutatásra elkísérő Nádorfi Lajos fotóművész, operatőr – a 2015-ben megjelent *Sámánok, képek, szertartások* című album szerzőtársa – szibériai élménymozaikjait osztja meg (Kutatóutakon Hoppál Mihállyal).

A szerkesztők és a felkért szerzők, illetve a Magyar Vallástudományi Társaság részéről nemcsak ünnepi gesztus volt a tanulmánykötettel való tisztelés Hoppál Mihály munkássága előtt, hanem bizonyíték is lett a „közvetítő”, többféle módon összekötő szerepére. Nem teremtett ugyan sámáni kapcsolatot fizikai és természetfeletti között, eredményezett azonban egy izgalmas interdiszciplináris párbeszédet, amelybe mindazoknak érdemes – olvasóként is – bekapcsolódniuk, akik a tudományterületeket nem valamilyen egymás irányába zárt világoknak tételezik, hanem úgy gondolják, hogy egyik eredményei segítik a másik előrehaladását is.

A Vatikán honlapja – történész szemmel¹

A Vatikánvárosi Állam bolygónk legkisebb szuverén országa, az egykori Pápai Állam jogutódja; államfője teokratikus és abszolút uralkodóként a mindenkori római pápa. A miniállam ad otthont az Apostoli Szentszéknek és hivatalainak. A honlapjára² pillantva is erről kapunk képet. A kilenc nyelven, olaszul, angolul, spanyolul, franciául, németül, portugálul, kínaiul, arabul, latinul elérhető weboldalon természetesen megtudhatunk minden szükséges információt a jelenlegi pápáról és tevékenységéről, valamint a szentszéki dikasztériumok működéséről, az egyházi év felosztásáról. Mindazonáltal ha jobban belemélyedünk a tanulmányozásba, akkor nagy mennyiségű információhoz férhetünk hozzá az elmúlt időkre, korokra vonatkozóan egyaránt.

„Az Egyháznak meg kell értenie a világhálót, hiszen hogy az Örömhírt hatékonyan tudjuk hirdetni olyan embereknek, akiket a média kultúrája formált, maguk a csatornák, a média különleges jellemzőit kell figyelembe vennünk.” – olvashatjuk a Tömegkommunikáció Pápai Tanácsának 2002. február 22-én kelt dokumentumában. „Egyszerre több egyházi program és tevékenység szempontjából jelentős az internet: az evangelizáció szempontjából, beleértve ebbe az újra-evangelizálást, az új evangelizálást, és a hagyományos *ad gentes* missziós munkát, a katekézis és egyéb nevelő tevékenység, a hírek és az információszolgáltatás, az apologetika, az egyház-kormányzat és az adminisztráció, végül a lelkipásztori tanácsadás és a lelki vezetés némely formái szempontjából.”³

---

¹ A dr. Guitman Barnabás egyetemi adjunktus által a PPKE BTK-án tartott „*Informatika történészeknek*” című szemináriumhoz kapcsolódóan született írás átdolgozott és kiegészített változata.

² www.vatican.va (2017. 11. 09.)

³ Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa: *Az egyház és az internet*, 2002. február 22.; <http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131#N3> (2018. 03. 10.)

Mindennek fényében, a fenti bevezető idézetek után mi ezúttal a történet-tudomány górcsőven keresztül kívánjuk vizsgálatunk tárgyává tenni a római Apostoli Szentszék honlapját.

A történészek közül leginkább az utóbbi évszázadok kutatóinak nyújthat a honlap segítséget, azonban a korábbi egyháztörténeti korszakokkal foglalkozók is haszonnal böngészhetnek a Vatikán oldalát. Ezen felül katolikus – de nem csak katolikus – teológusok is egyaránt naprakészen tájékozódhatnak a Katolikus Egyház hivatalos hitbéli tanításáról.

Szent Péter apostoltól (+64/67) Ferenc pápáig (2013–) egy időszalonon görgethetők végig Róma püspökei, s az egyes pápákra kattintva megtekinthetők a személyekre vonatkozó ismert adatok. Különösen hasznosak lehetnek a történészek számára a több nyelven, esetenként magyarul is letölthető, az egyes pápák neve alatt született írások és rendelkezések, amelyek lehetnek enciklikák, apostoli buzdítások, levelek, *motu proprio* etc. dokumentumok. De találhatóak apostoli útjaikkal kapcsolatos szövegek és egyéb üzenetek, beszédek is. Röviden tehát az egyes Péter-utóddal összefüggésben készült és létező szentszéki textusok lelhetők fel itt egy helyen. Ebben a pápasorban a névre és az évszázadra is rákereshetünk.

A honlapról a vatikáni hírszolgálat⁴ oldalára is eljuthatunk, ezen keresztül felkereshetjük a vatikáni médiumokat, hiszen „Az Anyaszentegyház jól tudja, hogy ezek az eszközök, ha helyesen alkalmazzák őket, az emberi nemnek nagy segítséget nyújtanak, mert nagyban hozzájárulnak a szellem pihenéséhez és kiműveléséhez, illetve Isten országának terjesztéséhez és megszilárdításához...”⁵ – hangsúlyozták már a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) atyái is 1963 végén. Így érthető, hogy ennek áttekinthetőségére és alkalmazására is nagy gondot fordítottak a szerkesztéskor. Ez elsősorban a XX. századot kutató történészeknek, egyháztörténészeknek jelenthet segítséget. A fotóarchívum⁶ külön kiemelendő ezek közül – Boldog IX. Piusz pápa (1846–1878) korától érhetünk itt el képeket. A fotók mennyisége 1926-tól folyama-

---

⁴ http://www.vatican.va/news_services/index.htm (2017. 11. 09.)

⁵ II. Vatikáni Zsinat: *Inter mirifica* kezdetű dekrétum, 1963. december 4; http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19631204_inter-mirifica_hu.html (2018. 03. 10.)

⁶ <http://www.photovat.com> (2017. 11. 9.)

tosan gyarapodik. Történészek, művészettörténészek, levéltárosok számára hasznos, hogy a Vatikáni Titkos Levéltár,⁷ a Vatikáni Múzeumok⁸ és a Vatikáni Apostoli Könyvtár⁹ weboldala is megnyílik a Vatikán honlapjáról.

A Római Kúrián¹⁰ belül a Pápai Történettudományi Bizottság oldalára érdemes még figyelmet szentelni, bár úgy tapasztaltuk, az illető szerv saját honlapja¹¹ – melyre átirányít a rendszer – kissé nehezen kezelhető, gyengébb kivitelezésű, mint a Vatikán oldala, noha az utóbbi időben sokat fejlődött.

Az *Archive* menüpontban – nem összekeverendő a levéltárral – az olyan evidens dokumentumok mellett, mint a *Biblia*, a *Katolikus Egyház Katekizmus* valamint annak kompendiuma, s nem utolsósorban a *II. Vatikáni Zsinat rendelkezései*¹² – ezek magyarul is olvashatók – digitalizálták (*Official Acts of the Holy See*) az 1865–1908 között kiadott *Acta Sanctæ Sedis*¹³, valamint az 1909 óta publikált *Acta Apostolicæ Sedis*¹⁴ számait. Ez utóbbi két fontos kiadvány az Apostoli Szentszék hivatalos latin nyelvű lapjaként a kinevezésekről, rendelkezésekről és legfontosabb egyházi intézkedésekről adott, illetve ad számot évente tizenkét alkalommal. Olvashatók itt további, a II. világháború idejére vonatkozó digitalizált anyagok¹⁵ is. Ezek nyilvánosságra hozatala különösen kiemelendő, tekintve, hogy milyen nagy – sajnos, gyakran inkább érzelmi, mintsem tudományos alapú – viták zajlanak erről az időszakról, Tiszteletreméltó XII. Piusz pápa (1939–1958) II. világháború alatti tevékenységéről. Mindez ugyan még csak töredéke a Vatikánban található anyagnak, de a már föllelhető dokumentumokkal együtt¹⁶ elősegíthetik, hogy minél világosabb képet alkothasson az utókor az eddig nyilvánosságra

---

⁷ <http://asv.vatican.va/content/archiviosegretovaticano.html> (2017. 11. 09.)

⁸ <http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en.html> (2017. 11. 09.)

⁹ <https://www.vatlib.it/home.php?ling=eng&res=1280x1024> (2017. 11. 09.)

¹⁰ http://www.vatican.va/roman_curia/index.htm (2017. 11. 09.)

¹¹ <http://www.historia.va/content/scienzestoriche/it.html> (2017. 11. 09.)

¹² http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/index_sp.htm (2017. 11. 09.)

¹³ http://www.vatican.va/archive/ass/index_en.htm (2017. 11. 09.)

¹⁴ http://www.vatican.va/archive/aas/index_en.htm (2017. 11. 09.)

¹⁵ http://www.vatican.va/archive/actes/index_en.htm (2017. 11. 09.)

¹⁶ Példa erre a korabeli hírszerzési és diplomáciai anyagokból dolgozó Gordon Thomas műve: lásd Thomas 2017.

került anyagok és hiteles visszaemlékezések bizonyossága alapján gyakran méltatlan szavakkal illetett pápáról. A Vatikáni Titkos Levéltár II. világháborús anyagának titkosítás alóli feloldása és kutathatóvá tétele várhatóan már a közeljövőben megtörténik.

Mindent összevetve leszögezhetjük, hogy a Vatikán honlapja a nagy adat- és hírmennyiség valamint a sok menüpont és átirányítás ellenére is könnyen és gyorsan kezelhető. Ugyan még az internet előtti időszakból, de Boldog VI. Pál pápa (1963–1978) szavaival mégis megerősíthetjük a honlap létjogosultságát, korszerűségét, mert ahogyan a néhai pápa is mondja: „Az egyház mulasztással vétkeznék az Úr előtt, ha nem használná fel e hatalmas segítséget, amelyet az emberi értelem napról napra jobban tökéletesít”, a modern eszközök révén.¹⁷

Nota bene, az *Archive* megtalálása a weblapon jelenthet némi nehézséget, így legegyszerűbb, ha a vatikáni oldal keresőjében próbálkozunk először, majd ha az első helyen jelölt találatra kattintunk, akkor az *Archive* menüpont is láthatóvá válik, innentől kezdve pedig nem ütközünk nagyobb nehézségekbe, már ami a kutatást illeti. Ezek a források is hozzájárulhatnak tehát a múlt feltárásához, megírásához, mert ahogyan a Szent II. János Pál pápa (1978–2005) által 1999-ben az internet, a tudomány és a technika után érdeklődők védőszentjévé nyilvánított középkori tudós egyháztanító, Sevil-lai Szent Izidor (+636) érsek is hirdette: „a történelmi művek elengedhetetlenek azok számára, akik hasznos olvasmányokra vágynak, az emberiség régi tettei sok bölcs számára adtak útmutatást az életre. [...] számvetést készítenek az elmúlt korokról, évekről és számos nélkülözhetetlen ismeretet bontanak ki az egymást követő konzulok és királyok életéből.” (Pogányné 2015, 30)

---

¹⁷ Boldog VI. PÁL pápa: *Evangelii nuntiandi* kezdetű apostoli buzdítás, 1975. december 8.; http://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html (2018. 03. 10.)

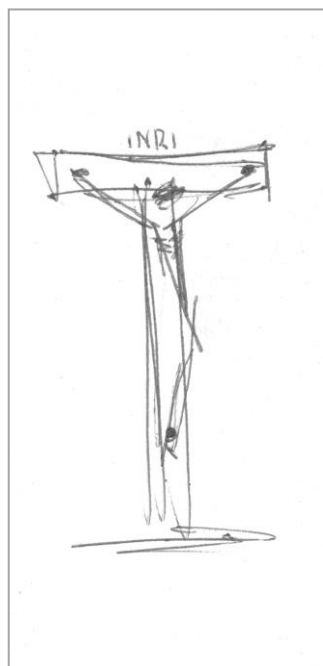
IRODALOM

- POGÁNYNÉ Rózsa Gabriella (2015): Sevillai Szent Izidor nézetei a könyvekről, könyvtárról és az olvasásról. *Könyv és Nevelés* 17 (2015/1), 30.
<http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-neveles/sevillai-szent-izidor-nezetei-a-konyvekről-könyvtarakról-es-az-olvasásról> (2018. 03. 10.)
- THOMAS, Gordon (2017): XII. Piusz és a zsidók. *A Vatikán titkos zsidómentési terve a náci időkben*. Lazi, Szeged.

ONLINE FORRÁSOK

- Boldog VI. PÁL pápa: *Evangelii nuntiandi* kezdetű apostoli buzdítás, 1975. december 8.;
http://w2.vatican.va/content/paul-vi/hu/apost_exhortations/documents/hf_p-vi_exh_19751208_evangelii-nuntiandi.html (2018. 03. 10.)
- Tömegkommunikáció Pápai Tanácsa: *Az egyház és az internet*, 2002. február 22.;
<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=131#N3> (2018. 03. 10.)
- <http://asv.vatican.va>
<http://www.museivaticani.va>
<https://www.vatlib.it>
<http://www.historia.va>
<http://www.photovat.com>

Korpusz, 1965
Hoppál Mihály grafikája

KAKAS

Adventi padlómozaik a Reformáció 500. évfordulóján¹

2008-ban a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaként éltem Rómában, ahol két ízben is megvalósult egy-egy, színes kupakokból készült mozaik installáció. Ezután erősödött meg bennem a gondolat, hogy Magyarországon is készítek hasonlót. A *white-cube* kiállítóterek sterilítésán túllépve, az újabb mozaik létrejöttét egy olyan szakrális térben képzeltem el, ahol – sajátos alternatív művészeti kontrasztjátékkal – azt a közönséget is megszólítom, amely a kiállítóhelyeken túli szférákban mozog, és egyáltalán nem – vagy csak nagyon ritkán – érik el közvetlen alternatív vizuális művészeti ingerek. Időközben a Reformáció kerek jubileumához érkezünk, és elkezdett foglalkoztatni a kérdés: hozzá tudnék-e tenni ehhez bármit is, van-e olyan forma, amivel hozzászólhatnék az 500. évhez.

Elhatároztam, hogy ezúttal egyetemi hallgatók bevonásával, közösen készítünk egy ilyen alkotást, amely technikailag egy –10–12 országból összegyűjtött – színes kupakokból összeállított olyan időszakos padlómozaikmű, mely ezen a helyszínen szignifikánsan Debrecenhez, illetve a reformációhoz köthető témát ábrázol.

---

¹ A KAKAS című adventi mozaikot Erdődy József Attila tanszékvezető és képzőművész tanítványai, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rajz és vizuális nevelés műveltségterület hallgatói (Czérna Evelin, Győri Krisztina, Juha Anett, Kardos Levente, Puskás Klaudia Szimonetta, Rékasi Borbála, Szabó Dorina, Tóth Lilla, Varga Eszter) készítették. A mozaikot 2017. december 13-án mutatták be, finisszázsát 2018. február 5-én tartották (Karakter 1517 kávézó – Imaterem – Debreceni Református Nagytemplom); az itt közölt szöveg a záró gondolatok szerkesztett változata. (A szerző köszönetet mond Baráth Béla Levente tudományos rektorhelyettesnek a projekt kitartó támogatásáért, Püski Gábornak, a Karakter 1517 Kávézó vezetőjének és a Debrecen–Nagytemplomi Gyülekezetnek, hogy méltó teret biztosítottak a projekt bemutatásához.)

A hallgatókkal egyeztetve, a protestantizmus legfontosabb jelképei közül egy kakast ábrázoló mozaik megalkotása mellett döntöttünk.

Mindezek mellett felmerül a kérdés, honnan kerül ide a kakas?

Beláthatatlanul messziről. Az ősidők Délkelet-Ázsiájának szanszkrit nyelve *Krikavaka* néven beszél a kakasról. A perzsa Avesta, a párszi vallás szent könyve *parodars* néven, illetve népnyelven *karkatakként*, az éberség és Zoroaster (Zarathustra) szent szárnyasaként említi a kakast a Krisztus előtti évezredben. Talán a mi *kakas* szavunk is az indoeurópai eredetű szó mai magyar képviselője. Kínában a kakas a Yang, a férfi princípium állata, és sajátos tulajdonságokkal rendelkező, egyenértékű tagja a kínai állatjegy-rendszernek.

Az antik görög kultúrában – Hermész, Apollón és Zeusz madaraként – a fényt, a világosságot és a hajnalt, ezzel együtt pedig a férfiasságot is reprezentálta. A zsidó gnosztikusok abraxasz-gemmáin a kakasfejű – kardos, pajzsos alakként, két halfarokkal ábrázolt – JAV vagy JAO néven nevezett keveréklény is az új nap, illetve a jelen harcos kifejezője. Jahve madara, a zsidó hagyományban a termékenység-jelentéssel is párosul, illetve a Talmudban a változást idejekorán jelző, időtagoló tényező jelképes hordozója. A Római Birodalomban is kultikus állat volt, még a légiók harci szimbólumai között is szerepelt Mars, Mercurius és Minerva szent állata. Sokkal később, a francia forradalomban is fontos szerepet kap a hadijelvényként szereplő kakas, ami ekkor nemzeti identitásjelölővé vált. A germán mitológiában a nappalt és éjjelt elválasztó kakas a túlvilág határának őre.

A kakas – Péter apostol szomorú esendőség-története óta – a keresztény hagyományban máig élő szimbólum. Szent-Márton toursi püspök nemcsak az őt eláruló lúdjaíróról ismert, hiszen – állítólag – a baromfik között temérdek kakast is küldött a dél- és nyugat-európai kolostorokba, ezzel a nép baromfitized beszolgáltatását segítette a IV. században. Szintén a IV. században Szent Ambrus milánói püspök már, a megváltó erőt megjósoló, legéberebb médiumként emeli himnuszi rangra a hajnalt és a fényt trombitáló szépséges szárnyast, hogy aztán az aquileai templom padlómozaikján a teknős képében ábrázolt Sátán elleni küzdelemben találkozzunk vele, amint egyenesen Krisztust, illetve az érte küzdő kereszténységet jelképezi.

A hangjával a gonosz erőit elűző, a szélrózsa minden irányában éber kakas a IX. században fémbe öntve került fel a templomok tornyára, ahol egyrészt a hajnalt váró igazak lelkét jelenthette, s az új hit felvirradását hirdette,

és vált később a református templomok egyik ismertetőjegyévé. A magasból figyelmeztet így bennünket saját esendőségünkre, hogy felkészülhessünk a feltartóztathatatlan változásokat hozó időkre. Később, ha nem is feltétlenül ilyen spirituális tartalommal, de a kakas megjelent az élet hétköznapjaiban, a szóttések mintáin, a népi faragványokban, kovácsolt díszeken, edényeken, miként az egyszerre rettegett és tisztelt egykori magyar csendőrök egyenruháinak kalapdíszeként szintén föltűntek az egykor még szent madár tollai.

Kakasunk kevésbé dicsőséges szerepben is megjelenik az ókori Kínában, Indiában, Perzsiában, illetve a Kr. e. V. századi Görögországban bevezetett kakasviadalokon; obskúrus áldozati állatként is szerepelt: messze a nepáli Katmanduban, vagy épp Kelet-Európában, a szlávok Vid – azaz Szent Vitus – tiszteletére áldozott *fekete-kakas* ölésében, valamint itthon a Pünkösdi Király-választás versenyein az ún. *kakasütés* népszokásban és a barcasági – napjainkra már megszélidült – kakaslövés hagyományában.

A kakas jelentés- és jelképtartománya tehát az időben közelinek mondható néprajzi kultúra köznépi, audiovizuális motívumaival, a reformációval egyetemben, az ókeresztény koron át, az antik latin, görög, egyiptomi, kínai, perzsa, szanszkrit és a történelem előtti ősidők közötti kontinuitás-kereteket feszegeti – egy szinte időtlen univerzális kultúrán keresztül.

A régmúlt és az eljövendő korok jelenbeni metszéspontjában, itt Debrecenben, a tucatnyi országból származó, körülbelül 8000 színes kupak-darab alkotja ezt a kakast is, amit a hallgatókkal két nap alatt helyeztünk el az Imaterem padlójára. A kakas mögötti arany korong először a dicsfény sztereotip archetípusát juttatja eszünkbe, azonban, ha jól megnézzük, ez egyben maga a hajnali hold, ugyanakkor a kakas törzsét a felkelő nap legelső fényei ölelik át. Így a mű címe lehetett volna a FÉNY, a HAJNAL vagy a VILÁGOSSÁG is.

Egy ilyen szakrális helyszín azonban már eleve erősen töltött az elvont, spirituálisan rétegzett tartalmakkal és értelmezésekkel. Kikerülve az álszent ájtatosság sejtelmességét, világossá vált, hogy ez az egyszerű szó, *kakas*, itt éppen elegendő. A kerek évforduló okán szép és természetesen megtisztelő feladat volt ezt a tervet Debrecenben, a Református Nagytemplom tövében, tulajdonképpen a középkori Szent András templom falmaradványai között megvalósítani az adventi időszakban.

Ez tehát egy időutazás is, hiszen hamvába holt romok és egy valószínűleg is újjáépített, fizikailag is megreformált egyház határmezsgyéjén egy

kicsit visszatérünk az adott kor paradigmaticus választóvonalához. A néhány száz évenkénti megújulással pedig könnyen eljuthatunk az élet mindennapi, szükségszerű megreformálásáig is, hiszen a megújulás mindig és mindenhol érvényes, amikor és ahol másképp nem folytatható egy, már csak a tehetetlenségből, vagy mesterségesen, erővel fenntartott rendszer, a családkban, közvetlen környezetünkben, de akár társadalmi dimenzióban is.

Ott, akkor, 500 évvel ezelőtt – a múlt tanulságaival felvértezve –, a reformáció elkerülhetetlen volt, a keresztény egyház birodalmának meg kellett változnia, és ez nemcsak a protestáns egyházakban történt meg, hiszen az elindított, egyszerre racionális és spirituális hullám ereje feltartóztatlanul kihatott a későbbiekben a többi egyházra is, ami máig érezhető. Most, 2018-ban ünnepelhetjük a világ első „tolerancia-törvényét” is, melyet 450 évvel ezelőtt, 1568-ban a több vallású és ezzel együtt mindig multikulturális Erdély éleslátó Országgyűlésének köszönhetünk.

A kakas talán most is jelez valamit – kérdés, hogy felismerjük-e, ki tudjuk-e olvasni hangjából a teendőt, amire szólít, vagy amire figyelmeztet.

Időnként a művészet is megváltozik, reformálódik. Új technikák jelennek meg, új értelmezések társulhatnak régi művekhez, a hagyományos megoldások átértékelődnek, az újabbak elfogadása és megértése, azaz a befogadás mechanizmusa a társadalom részéről is időt és energiát igényel, így mindez kultúra-szociológiai kérdéssé nő. A kő, a kerámia, az üveg és fém tárolóedényeken túl a jelenkor legmodernebb eszköze a lezárható üveg vagy műanyag palack, és ezek záró fedelei, melyeknek sajátosan zárt, szigorú funkció-keretük van. Ezek a funkciók látszólag igen messze vannak a – gyakran tévesen – hagyományosnak aposztrofált művészetektől, egyfajta olyan kizárólagos keretet rendelve a nagybetűs művészethez, amelyből tilos vagy nem illendő kitekinteni. Ezt a XXI. században már másképp kell gondolnunk.

Ezekben a kupakokban, fedelelekben van valami más is. A legősibb, ötezer éves uruki oszlopmozaikok direkt analógiáiként jelennek meg. Azokhoz hasonlóan korong formájúak, méretarányukban is közel azonosak, s ugyanide kapcsolhatók a görög-római padló-, illetve bizánci falmozaikok vagy a reneszánsz intarziák is. Éppen ezekből a hagyományos mozaikokból kiindulva – mint új jelentést és praktikus technika-értelmezést – láttam meg a lehetőséget bennük. Például az ebben rejlő konstruktív, környezettudatos attitűdöt, amit ez az alkotási módszer kreatíve magában hordoz.

Ez a padlómozaik – a színházi előadásokhoz hasonlóan – alapvetően ideiglenes, hiszen, az apró, kvázi mozaikdarabok végül a tibeti mandalákhoz hasonlóan összesöpörtetnek. Azonban itt úgy végződik egy „színmű”, hogy az ebben rejlő véges időfaktor az újrahasznosítás funkciójával bővíti a megvalósítási lehetőségeket. Ugyanaz az anyag, újabb sajátos egyedi formába rendezve, máshol, másképp, egy új konstellációban újra hasznosulhat.

Reciklálódik. Szó szerint: Reformálódik.

A projekt hagyományteremtő céllal tovább örökíthető más vallási felekezetek szignifikáns helyszíneire, hely-, illetve felekezet-specifikus tartalommal. Most azonban a protestantizmus örökségéhez szerettem volna valamit hozzáadni, egy általunk megtalált formában, közösen az egyetemi hallgatókkal, akiknek itt is (és újra) személyes köszönettel tartozom konstruktív vállalásukért, kitartó munkájukért. Szeretném megtisztelni őket nevük felsorolásával: Czérna Evelin, Győri Krisztina, Juha Anett, Kardos Levente, Puskás Klaudia Szimonetta, Rékasi Borbála, Szabó Dorina, Tóth Lilla, Varga Eszter.

*Erdődy József Attila tanszékvezető, Baráth Béla Levente rektorhelyettes
és a mozaikkészítő diákok*

E SZÁMUNK SZERZŐI

BERTHA ZOLTÁN – *irodalomtörténész*

BEREK SÁNDOR – *szociológus, kulturális antropológus*

ERDŐDY JÓZSEF ATTILA – *képzőművész, művésztanár*

HOPPÁL MIHÁLY – *etnográfus, képzőművész*

KENYERES ATTILA – *doktorjelölt*

KMECZKÓ SZILÁRD – *filozófus*

MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA – *neveléskutató*

T. NAGY LÁSZLÓ – *informatikus*

T. NÉMETH LÁSZLÓ – *történész, lapszerkesztő*

TAMUS ISTVÁN – *grafikusművész, művésztanár*

SÁGI GYÖRGY – *történész*

SZULOVSKY JÁNOS – *történész, néprajzkutató*

VITÉZ FERENC – *irodalmár, kultúrakutató*

Pieta – Tamus István linómetszete (2017)

